

RUTÉNEK

(RUSZINOK)

ÍRTA

BONKÁLÓ SÁNDOR

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

FRANKLIN TÁRSULAT NTOMOÁJA.

ELŐSZÓ

Az eddigi kutatások eredményeit összefoglalva, ismertető könyvet írok Rákóczi népéről, a kárpát-aljai ruténekről.

Sokszázados együttélés után a trianoni békeparancs elszakította tőlünk és csak húsz év múltán, 1939. év tavaszán hozták vissza őket közös akarattal honvédőink.

Mozgalmas húsz évet élt át a rutén a cseh megszállás alatt. A cseh is, az orosz is, az ukrán is nap-nap után az ezeréves magyar elnyomás meséjét súgta a fülébe. A ruténség egy része, amely a köztársaság iskoláiban nőtt fel, elhitte e meséket. A húszéves izgatás nyomokat hagyott lelkében.

A világháború előtt a ruténnek nem voltak nemzeti törekvései. A nemzeti igényeket a művelt osztályok nevelik bele az alacsonyabb néposztályokba. A ruténnek nem volt szláv érzésű értelmiségi osztálya. Iparosnak, kereskedőnek nem adta fiát, diplomás fia elmagyarosodott, sőt nagy része a gyermekkorában jól-rosszul beszélt rutén nyelvet is elfelejtette.

A cseh kormány a szolgálatába szegődött orosz és ukrán emigránsok segítségével Kárpátalja megszállása után erélyesen hozzálátott a rutének elszlávosításához, a magyar hagyományok, magyar kapcsolatok elhomályosításához. Ezt a célt szolgálták az iskolán, a színházon, a pravoszláv templomon és

a sajtón kívül az ünnepi felvonulások, népgyűlések, műkedvelői előadások. A ruténség egy része többé-kevésbé megváltozott. Határozatlan formában bár, de nemzeti igényei is kialakultak és a nemzetté alakulás vágya is fölébredt benne. Nem szabad őt ma a háború előtti illúziók szemüvegén át szemlélni, mintha nyomtalanul múlt volna el fölötte a cseh uralom húsz éve. A csehszlovák köztársaság iskoláiban új rutén nemzedék nőtt föl, amelyet szeretettel kell ránevelni a magyar eszmék szolgálatára.

Szeretni csak azt lehet, akit ismerünk. Ismerjük meg ruténeinket.

I.

A rutén telepítés története

Mintegy 700 év óta él az Erdős-Kárpátokban a magyar történet cselekvő és szenvedő részese, a rutén nép. Ezalatt az idő alatt mindig érezte és ha kellett, tettekkel is bizonyította, hogy a magyar hazához tartozik és tud is, akar is érte áldozatot hozni. Hálás volt a nemzet iránt, amely egykor hontalan, menekülő apáinak hazát és kenyeret adott. Természetes ösztönével azt is megérezte, hogy csak úgy élhet meg hegyei között, ha a búzatermő magyar Alföldre támaszkodik. Olyan erős volt benne ez az ösztönös érzés, hogy Isten parancsának fogta fel a magyar és a rutén egymásrautaltságát és legendát költött a bizonyítására:

Krisztus egyedül vándorolt a nagy országúton és egy ruszinnal találkozott.

— Te ruszin — mondotta az Úr — gyere el holnap hozzám dolgozni. Aranyat kapsz a munkádért. Ha szorgalmas leszel, megalapozod a szerencsédet.

A szegény ruszin örömet fogadta az ajánlatot, mert egy garas nem sok, annyi sem volt a tarsolyában.

— Kora reggel légy a falu végén, ott foglak várni — tette hozzá az Úr, és tovább vándorolt.

Ment, mendegélt és nemsokára egy magyarral találkozott. Köszöntek egymásnak illendően. így szólt Krisztus:

— Te magyar, eljönnél-e hozzám holnap reggel dolgozni? Jól megfizetek érte. Nem bánod meg, ha korán ott leszel a falu végén, várni foglak.

A magyar örömmel ráállott, mert bizony neki sem volt pénze.

— Milyen munkát kapok? — kíváncsiskodott a magyar.

— Majd megtudod reggel — felelte az Úr és szép lassan tovább ment.

Leszállt az éj. Nem jött álom a ruszin szemére. Félt, hogy elalszik és nem ér oda elég korán. Elővette lyukas bocskorát és foltozni kezdte, a feleségének pedig megparancsolta, hogy főzzön puliszkát, mert munkába kell mennie.

Reggelig foltozgatta bocskorát. Hajnalodni kezdett, amikor elkészült vele.

A magyar hazament, lefeküdt és jóízűen aludt. Kora reggel felébredt, kiugrott ágyából, kenyeret és szalonnát dugott a tarisznyájába, tarisznyáját a botjára akasztotta, botját a vállára vette s már indult is a falu vége felé.

Krisztus ott állott az útszéli keresztfa alatt. A magyar hozzámment, köszönt és így szólt:

— Uram, itt vagyok. Mondd meg, hogy mi munka vár rám és mi lesz a sorsom?

— Gyere velem — felelte az Úr.

Kézenfogta a magyart, odavezette az Alföld széléhez és ezt mondta:

— Ezt a végnélküli, kövér búzatermő földet neked adom. Munkáld meg jól és bővelkedni fogsz húsban, halban és kenyérben.

Nemsokára a falu végére ért a ruszin is. őt is a keresztfa alatt várta az Úr.

Köszönt a ruszin s kérte, hogy az Úr adja ki munkáját és ossza ki szerencsáját.

— Elkéstél, szegény rutén. A jó szerencsét elvitte a magyar.

— Mi dolog ez? — méltatlankodott a rutén. — Egész éjjel nem aludtam, csakhogy idejében itt legyek...

— Ügyesebb volt a magyar, mint te. Megelőzött. Elvitte a kövér búzatermő földet, de itt vannak a hegyek, azokat neked adom.

És elvezette a hegyek közé, ahol silány a föld és gyenge a termés.

Mikor eljött a tél, a magyar is, a ruszin is elégedetlenkedni kezdett. A magyar fázott, nem volt fája. A ruszin éhezett, elfogyott a kevés kenyere.

Felcihelődtek és elmentek az Úr Istenhez, hogy segítsen rajtuk.

Az Úr Isten meghallgatta panaszaikat s imígyen határozott:

— Egymás mellé tettelek titeket, hogy együtt éljetez és segítsetek egymáson. Jegyezzétek meg jól és híven kövessétek parancsomat: Te, magyar, kenyeret adsz a ruténnek, hogy legyen mit ennie, te meg, rutén, fát adsz a magyarnak, hogy ne fázzon. Menjetez haza és sohase szegiétez meg parancsomat.

A ruszinok (rutének) a Keleti-Kárpátokban a Poprádtól a Tisza forrásvidékéig húzódó hegyvölgyes területen élnek. Több kisebb-nagyobb néptörzsré oszlanak, aminek betelepítésük és betelepülésük körülményeiben és a Kárpátok földrajzi viszonyaiban találjuk a magyarázatát.

A ruténeklakta terület határai nagyjában a következők: északon a Kárpátok gerince a Poprádtól a Fehér-Tisza forrásvidékéig. Innen a déli határt a következőképpen vonhatjuk meg: Máramarosban az ország határától kezdve a rutének déli határa a Tisza. A Tisza baloldala Husztig egy-két rutén falu kivételével román, jobboldala rutén. Husztól a zemplénmegyei Pásztorhegyig (Vajaskóc) a rutén és a

magyar nyelvhatár csekély megszakítással egybeesik a Kárpátok gerincétől az Alföld felé lenyúló dombok és az Alföld érintkezésének határvonalával. Huszttól kezdve a Pásztorhegyig terjedő vidéken a Kárpátok gerincétől dél fele, csak addig laknak rutének, ameddig a hegyek nyúlnak. A Sík földön magyarok laknak. Pásztorhegyen túl a rutén és a szlovák határ meglehetősen egybefonódik. Ez vegyes terület, amelyben szétszórtan rutén és szlovák községek fekszenek. A Kárpátgerinc közvetlen közelében azonban csak rutének laknak.

Hogy a rutének csak az említett vonalig terjedő vidéket szállták meg, nem a véletlen műve. Ez a vonal nagyjában egybeesik az Árpádok korában fennállott belső országhatárral, az országos gyepüvonallal. A középkorban a legtöbb európai országnak nem egy (képzelt) vonal, hanem többnapis járóföldre terjedő lakatlan terület volt a határa. Hazánknak is két határa volt. Egy belső, mely a lakott, megszállt területet fogta körül és egy külső, mely meghódított vadon vagy készakarva elpusztított terület volt. A belső és a külső határ közt elterülő lakatlan országválasztó közeget, mivel a belső határokon — a gyepükön túl — terültek el gyepüelvének hívták.¹ Az Északkeleti-Kárpátok túlsó oldalán Lengyelországnak és a halicsi fejedelemségnek szintén volt országválasztó, lakatlan területe.²

A rutének hazánk egykori északkeleti országválasztó közén, a volt északkeleti gyepüelvén laknak. Ez okozta, hogy csak a gyepürendszer bukása, a XII. század után kezdték megszállani kárpátaljai lakóhelyüket.

Őseink az Ennstől a Lajtaiig való visszaszorításuk, a nyugati lakatlan országválasztó terület (nyugati gyepüelve) elvesztése után s főleg a tatárjárás alkalmával szerzett szomorú tapasztalataik alapján, szakítottak a gyepürendszerrel és a várrendszerrel tér-

tek át. Sem a gyepűelve, sem a gyepű nem nyújtott biztos védelmet az ellenség betörése ellen. A gyepűelve csak néhány napra tartotta vissza az ellenséget a lakott területtől, a gyepű pedig (a különféle mesterséges akadályok a belső határ mentén, ú. m. árkok, sövények, földhányások, fa- és kőtorlaszok stb.) nem tudta megakadályozni az ellenség betörését. Ezért őseink a tatárjárás (1241) után hegyi várakat kezdtek építeni és a gyepűelvek benépesítéséhez láttak hozzá, hogy könnyebben megtarthassák és teljesen az országhoz kössék azokat. Az Északkeleti-Kárpátok hegyeit nem hadi, hanem gazdasági célokra kezdték kihasználni. Ezért a hegyi várak építésével párhuzamosan megindult az erdők irtása és erdei falvak keletkeztek az eddigi gyepűs erdők helyén.³

Az Erdős-Kárpátok lakatlan vidékének a benépesítése a XIII. században a tatárjárás után kezdődött. A királyok e területen nagy birtokokat ajándékoztak híveiknek és az uradalmak benépesítése vált szükségessé. Föld volt elég, talán sok is, de hiányzott a munkáskéz.

A földesurak onnan hoztak telepeseket, ahonnan kaptak. Kaptak pedig a Kárpátok északi és északkeleti oldalán Halicsban, Bukovinában és Podoliában. Szükséges azonban hangsúlyozni, hogy a ruténeket az oklevelek tanúsága szerint az eredetileg lakatlan területekre és nem a tatároktól 1241-ben elpusztított földekre telepítették le. A mongoloktól elpusztított helységek a gyepűn innen, a belső országhatárokon innen feküdtek, amit az oklevelek rendszerint jelölni is szoktak.

Okleveleink tanúsága szerint hazánkban a tatárjárás előtt is voltak rutének (oroszk). Ezek azonban a gyepűn innen és nem a Kárpátalján találtak ott-hont. Anonymusnál olvassuk,⁴ hogy amikor Szuzdal és Kiev fejedelmétől Álmos kegyesen átvette a

túszokat és az ajándékokat, a kun fejedelmek kérték, hogy vigye őket magával. Sok kun család a magyarokkal együtt Pannóniába jött. Ugyanakkor sok rutén is csatlakozott a honfoglalásra készülő Álmoshoz. Ezek maradékai Anonymus korában Magyarország különböző helyein laktak. Majd meg azt mondja a Névtelen Jegyző, hogy Zulta (Szoltán) fejedelem megerősítette a határokat Németország felé és meghagyta, hogy várat építsenek azok a rutének, akik nagyapjával, Almossal jöttek Pannóniába.⁵

Noha a Névtelen Jegyző csak saját kora állapotait vetíti a múltba, mégis értesítésének van történeti alapja. Valóban voltak rutének (oroszek) a német-magyar határ közelében a mosonmegyei Oroszvárbán (Oroszfalvában), a Duna jobbpartján Pozsony alatt. Oroszvár későbbi oklevelekben Karlbürg név alatt is szerepel. A XVI. században a törökök elől menekülő horvátok telepedtek oda.⁶

A XI—XIII. században élénk érintkezés volt Magyarország és a kievi meg a halicsi fejedelmek között. Árpádházi királyfiaink és királyleányaink közül többen léptek házasságra a kievi nagyfejedelmi udvar és a nagyfejedelemséghez tartozó más fejedelmi udvarok fiaival és leányaival. Az érintkezés már Vladimir kievi nagyfej edelem korában (980—1015) kezdődött. I. Endre (1046—1061) királyunk Bölcs Jánoszláv (1014—1054) nagyfejedelem leányát, Anasztáziát vette feleségül. Mivel az akkori időkben szokás volt, hogy a királykisasszonyokat testőrségük is elkísérte az idegen országba, valószínű, hogy a Magyarországra jött orosz (Ruthenus) testőrök és katonák közül többen a magyar király szolgálatába álltak.

Királyaink és az orosz (rutén) fejedelmek hol barátságos, hol ellenséges viszonyban voltak. Beavatkoztak egymás viszályaiba, sőt orosz fejedelmek birtokokat is kaptak hazánkban. Érthető, hogy

Magyarország különféle részein mint szabad katonákat vagy hadifoglyokat, oroszokat is letelepítettek. Viszont Oroszországban is említenek magyar telepeseket. Amikor Dolgorukij Jurij, a XII. században a szuzdali fejedelemség lakatlan területeit népesíteni kezdte, mindenhonnan hívott oda telepeseket. Nemcsak oroszok, hanem bolgárok, mordvinok és magyarok (vengri) is mentek oda.⁷

A Váradi Regestrum értesít róla, hogy a Kraszna várához (a mai Szilágy megyében) tartozó Bán közösségben élő várjobbágyok 1217-ben magukat szabad ruténeknek vallották s ezt egy Ghedur (Chvedor, Fedor) nevű rutén a tűzpróba kiállásával be is bizonyította.

Ilyen szabad oroszokból álló katonai telep több volt hazánkban. Okleveleink és más latin emlékeink, továbbá a földrajzi nevek, elsősorban helynevek, amelyek a magyar orosz, a szláv rusz, ruszkij, a német Beüsse jelzővel vannak, kétségtelenül vallják, hogy az Árpádok korában több helyen volt orosz lakosságunk. Mivel ezek az oroszok lakta helységek hazánk különböző helyein, egymástól elszigetelten feküdtek, bizonyítja, hogy a rutének nem egy időben és nem egy tömegben jöttek Magyarországra s ezért idővel a környező népekbe olvadtak.

A nógrádmegyei Nagyoroszi első lakói oroszok (Rutheni) voltak, akiket Kálmán hívott be Lado-mériából és Halicsból és akiket testőrökké, udvari ajtónállókká tett (Rutheni Regiae Majestatis). E kötelességüket Istvánffy Miklós (1538—1615) koráig teljesítették.⁸ Ezekről az oroszokról Oláh Miklós esztergomi érsek is megemlékezik 1536-ban írt munkájában és azt mondja róluk, hogy hűséges nép, amely köztudomás szerint sohasem követett el árulást, noha szabadon járt be a király és a királyné szobájába.

Később nemcsak oroszokat, hanem más nemzeti-

ségű megbízható embereket is felvettek a testőrök és az ajtónállók testületébe és ezek is a király öfelsége ruténjei (*Rutheni Regiae Majestatis*) címet kapták. Ahogy pl. a francia suisse azt jelenti, hogy portás, mert a portásokat rendszerint Svájcból hozatták az előkelő és gazdag franciák, a Ruthenus is a származáson kívül a foglalkozást is jelentette. Éppen ezért, ha a XII—XVI. századbeli latin oklevelekben a Ruthenus szóval találkozunk, nem szabad mindig orosz (rutén) származású emberre gondolnunk, mert az az illető személy foglalkozása is lehetett. Ezt bizonyítják a királyi udvar 1494—1526. évi számadásai, ahol Franciscus, Gallus, Oswaldus stb. nevű Ruthenusokkal találkozunk. Még beszédesebb bizonyíték, hogy 1494 november 14-én *Rutheni Rasci*, vagyis rác (szerb) ajtónállók vagy testőrök kaptak fizetést.

Több szláv író a Tisza-családot is rutén eredetűnek tartja, mert egy 1312. évi oklevél tanúsága szerint Thyza, Théza ruthenus Róbert Károly szolgája, udvarának apródja, később Róbert Károly király feleségének az ajtónállója volt. Hűséges szolgálatait a királyné nagy birtokokkal jutalmazta: Örvényt, Ludányt, majd Borosjenőt adományozta neki. Az okmányokból csak az tűnik ki, hogy a Tisza-család őse ajtónálló, testőr volt, de hogy mi a származása, orosz-e vagy más, azt megállapítani nem tudjuk.

Nagyorosi ruténjei vérbeli oroszok voltak és a XVII. század közepéig keleti vallásukat is megőrizték.⁹

Az Árpádkori oklevelekben több kiváló rutén úr nevével találkozunk. Ilyen volt pl. Vászoly rutén főúr (*Ladislaus Ruthenus*), aki Esztergom megyében, Párkány mellett kapott birtokot 1215—1220 körül. Az Árpádok korából névleg ismert és hazánkban megtelepedett rutén urak közül legérdekesebb személy egy Maladik nevű főúr. A tatárok elfogták és kivonulásuk után magukkal is hurcolták. Maladik

hogy, hogy nem, kijátszotta a tatárok éberségét, megszökött fogságából és visszatért Magyarországra. Magán a szökésen nem csodálkoztak, de minden kortársát bámulatba ejtette, hogy 30 darab aranyat is hozott magával. Nem tudjuk, nem is sejtjük, hogy s mint szerezte ezt a nagy kincset, de bizonyos, hogy nagyon jól jött az elpusztított, kirabolt, koldusbotra jutott országnak. Amikor Maradik fogságából visszatérve megtudta, hogy az egykor hatalmas és gazdag magyar király elszegényedett és az új honalapításhoz pénzre van szüksége, odament hozzá és azt mondta neki:

— Uram, királyom, fogadd el tőlem ezt a harminc aranyat és fordítsd hazánk felépítésére.

A király szívesen fogadta az adományt. Épülni kezdett az ország. A romok helyén házak emelkedtek, a veráztatta földeket felszántották s a királyi kincstár is telni kezdett. Ekkor eszébe jutott a királynak Maladik. Magához hívatta, hogy visszafizesse adóságát. Maladik nem fogadta el, hanem arra kérte a királyt, hogy inkább adjon neki örökös birtokot. Ezt meg is kapta.

Hazánk különféle helyein, az egykori gyepűvonalon belül szétszórt rutének idők folyamán a környező népekbe vesztek el. Magyarokká, románokká, szlovákokká lettek, aszerint, hogy milyen nyelvű nép közé kerültek. A tenger elnyelte az apró szigeteket. Nemcsak nyelvüket felejtették el, hanem' vallásukat, illetve szertartásukat is megváltoztatták. A nógrádmegyei Nagyoroszi ruténjei 1651-ben még görög szertartású papot kaptak, de a XVII. század végén már valamennyien a római katolikus vallást követték, illetve a görög szertartást a latinnal cserélték fel. Az Árpádok korában bevándorolt és a kárpátaljai rutének között semmi kapcsolat nem volt. Az előbbieket nyomtalanul eltűntek, mielőtt az utóbbiak szerephez jutottak volna.

A rutének betelepítése Kárpátaljára.

Batu khán, mongol fejedelem 1240—1241-ben Verecke és Szentmiklós között a mai Szolyva közelében felgyújtotta a torlaszokat, megölte az öröket, majd a Latorca-völgyén keresztül Magyarországra tört.

A tatárdulás az egész országban a királyi hatalom leggazdagabb erőforrásait, az uradalmakat (domíniumokat) pusztította el. Kiirtotta a népet és megsemmisítette a nehéz munkával teremtett kultúralkotásokat. A tönkretett, elnéptelenedett országot újra kellett építeni. IV. Béla király (1285—1270) német telepeseket hívott be, városokat alapított és a saját birtokain élő lakosság egy részének különféle kiváltságokat adott, hogy megerősödjék és fegyvert tudjon szerezni, ami igen drága kincs volt. Az Északkeleti-Kárpátok gyepűn túl levő részeit kezdte eladományozni híveinek, hogy népesítsék be, mert így vélte leginkább megvédhetőnek országát az északról jövő támadások ellen.

IV. Béla leányát, Annát, a csernihovi Rosztiszláv, Halics fejedelme vette feleségül és hozományul kapta Füzérvárát és tartozékait Zemplénben. Valószínű, hogy Rosztiszláv orosz földműveseket telepített, hisz nagy volt a hiány munkáskezekben. S csakugyan Füzértől nem messze, a gyepűn túl, először 1254. és 1256. évi oklevelek említenek ruténeket Kárpátalja közelében, Nagymihálytól (Mihálovce) északnyugatra, a Lahore és Ondava között. A terület teljesen lakatlan volt. Az 1254. évi oklevél *sepultura Ruthenorum*-ról, az 1256. évi oklevél «*sepulchrum Ruthenorum quod vulgo dicitur mogula*», közös rutén sírról, testhalomról (*mogula rut. mohila* = = halom) tesz említést. Ebből egyes szláv történetírók arra következtetnek, hogy legalább egy nemzedékkel előbb kellett a ruténeknek ott letelepedniük. Csakhogy az a bökkenő, hogy ez a közös sírhalom

nem a faluban, hanem az oklevelekben említett, akkor lakatlan Leszna, Csemernye és Petróc határain kívül feküdt, és mivel közös tömegsírról van szó, valószínű, hogy 1254 előtt valamikor ütközet folyt le azon a vidéken és az elesett rutén katonákat közös sírba temették. Az Árpádházi királyok és a halicsi fejedelmek sokat harcoltak egymással, és hol halicsi rutének törtek be Magyarországba' hol magyar katonák látogattak el Halicsba és Ladomériába.

A ruténeket a birtokosok megbízásából vállalkozók szállították a földesúri birtokokra. A rutén telepéseket szállító vállalkozókat a nyugati megyékben soltészoknak, a keleti megyékben kenézeknek nevezték. A soltész vagy a kenéz megjelent a földesúrnál és megállapodott vele, hogy bizonyos feltételek mellett föld míves jobbágyokat hoz a kijelölt területre. A telepések kiirtják az erdőt, házat építenek és falut alapítanak. Rendszerint kikötötte, hogy az új falunak ő lesz a bírása, ő szedi be a földesúr számára az adót és gondoskodik a jobbágyszolgáltatások elvégzéséről. Ezért különféle kedvezményeket is kapott. Pl. nagyobb telket, mint a közjobbágyok, malomjogot stb. és a jobbágyoktól is kapott pénzt vagy természetbeni adományokat. A soltész és kenéz hivatalát el is adhatta.

A kenézek szervezték meg a falut. Sokban az ő képességüktől és ügyességüktől függött az új helység rendje, jóléte, további fejlődése. A soltész vagy a kenéz és a földesúr írásba foglalta a megállapodást. Az eddig ismert legrégebb soltészlevél (literae scultetiales) 1322-ből való. Jakubljani (Szepesjakabfalva) soltésze részére állították ki. Az időrendben második ismert soltészlevelet szintén egy szepesmegyei faluban adták ki a kamjonkai soltésznek 1329-ben. Mivel a régebbi kenézleveleket latin nyelven állították ki, egy 1579-ből származót mutatok be. A bevezetése és a záradéka ennek is latinnyelvű.

«Nos Gasparus Magóchy, comes comitatum Thorna et de Beregh ac sacrae caesareae regiaeque majestatis consiliarius etc.

Adjuk emlékezetére mindeneknek, akiknek illik, hogy mi adtunk Szűk Istvánnak és az ő öccsének Szűk Miklósnak, kivel egy kenyéren vagyon, kenézséget fiúról-fiúra, azon szabadságban, kivel a többi kenézek ide a munkácsi várhoz tartoznak, megadják és fegyverekkel készek legyenek mindenkor; más okon adtuk nekik a kenézséget, hogy a Chasko erdőnek kit hívnak, falut szállítson, kinek legyen neve Felső-Monyorós, kinek egyfelől határai Vizniczei patak, másfelől Monyorós felől az új gyeű, harmadfelől a paszikai út, negyedfelől Homonnayjóság; de más embernek egy talpalatnyi földet el ne vegyék; a reá szálló jobbágyoknak pedig adtunk hét esztendeig való szabadságot adófizetéstől, szolgálattól pedig három esztendeig való szabadságot; a hét esztendő eltelvén pedig mind az adójukkal és mindennemű fizetéssel, szolgálattal tartoznak ide a munkácsi várhoz, ennek bizonságára adtuk e mi levelünket, pecsétünkkel megerősítvén. Datum in arcé Munkács, 30 die Julii anno 1579. Nos itaque paemissas literas in tantum in quantum in usu fuerint in omnibus punctis, clausulis et eorum articulis acceptavimus et confirmavimus, hamm nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datae in arcé Munkács, die 1. Januarii ao Millesimo sexcentesimo decimo tertio L. S. Nicolaus Esterházy m. p.»¹⁰

A záradékra azért volt szükség, mert a munkácsi uradalom időközben új földesúrra szállt át.

Különféle oklevelekből meg tudjuk mondani, hogy milyen úton-módon történt a rutének beszálítása az eredetileg lakatlan területekre. Hodinka megállapította, hogy:

1. a betelepítés a gyeű vonaltól a határ felé tör-

tént olyképen, hogy a legrégebbi telepeket az ország kapuihoz vivő közlekedési utak mentén találjuk;

2. a betelepülő rutének nem jöttek ide mint egységes nemzet vagy nép, hanem mint a soltészok vagy kenézek által különböző időben beszállított, a megszállásra rávett jobbágyok. Ezt az eredményt mutatja a rutének néprajza is, hogy t. i. sem nyelvi, sem somatologiai, sem ruházati egységrífr szó sincs.¹¹

A vállalkozóknak nem volt szabad más birtokos jobbágyait elcsalni és mivel saját érdekük is azt parancsolta, hogy rájuknézve minél kedvezőbb feltételekkel vegyék rá az embereket a letelepedésre, igénytelen népséget kerestek és ilyet a rutén bojárok, majd a lengyel földesurak elnyomása alatt sínylődő, sorsukkal elégedetlen, gácsországi és ladomeriai, meg podoliai rutének között találtak.

Halics a XII. századtól kezdve a halicsi fejedelemség megszűnéséig belviszályok, zavargások, pusztítások színhelye volt. A Halics-ladoméri 1118—1282-i évkönyv részletesen elbeszéli a «számtalan hatalmaskodást, a nagy fáradalmakat, a gyakori csatákat, a sok zavart, a megújuló felkeléseket és a sok lázongást», ami az (istentelen) halicsi bojárok összeesküvéseinek, cselszövényeinek a következménye volt. A bojárok nem akartak engedelmeskedni törvényes fejedelmeiknek. Pártoskodtak, lázadoztak, zavargásokat szítottak s ennek az volt a következménye, hogy «az egész tartományt feldúlták. A bojár a bojárt fosztotta ki. A paraszt a parasztot, a város a várost, úgyhogy egyetlen falucska sem maradt érintetlen, hane m mint az írás mondja: kő kövön nem maradt».¹² Hogy milyen elkeseredett testvérharc dúlt Halicsban és Ladomériában, milyen nagy volt a gyűlölet a fejedelem és az «istentelen bojárok» között, elárulják a halicsi krónika következő sorai:

Egy Zsiroszláv nevű bojár azzal rágalmazta Msztiszláv fejedelmet a halicsiak előtt, hogy át

akarja adni őket apósának, hogy az kiirtsa őket. Az ártatlan Msztiszláv «leálcázta a rágalmazót és elkergette maga elől. .. mondván: Légy átkozott ördögi fajzat és reszketve járj a földön. Ahogy a föld kinyitotta ajkait, hogy feligya fivéred vérét, úgy nyitotta fel Zsiroszláv is ajkát az urára: Ne legyen sehol menedéke, sem az orosz, sem a magyar földön, sem más tartományban, hanem járjon vánszorogva egyik helyről a másikra, kívánja meg állandóan az ételt és ne legyen neki, csak fösvényen bora és olaja, legyen az udvara puszta és a falujában élő ne maradjon».¹⁸

A bojárok egymás földjeit pusztítgatták és mindennek a szegény ruszin jobbágy adta meg az árát. Még rosszabbra fordult a halicsi paraszt sorsa a halicsi fejedelemség bukása után. 1340-ben a halicsi és a volhiniai bojárok megmérgezték utolsó nemzeti uralkodójukat. Dmitro Degyko (Dedjko), a ruszin bojárok vezére a halicsi trónt Kázmér lengyel király (1333—1370) kezére játszotta át. A ruszin bojár jobbágya lengyel úr jobbágyává lett. Nemessége cserbenhagyta. A ruszin bojár, hogy megtartsa birtokait és kiváltságait, katolikussá és lengyellé lett. Ez a folyamat a Balkánon is megismétlődött. Nincs bolgár és szerb nemes, mert a bolgár és szerb nemes földesurak a sokszázados török hódoltság korában muzulmánokká és törökökké lettek, hogy megtartsák birtokaikat és a szultán kegyében részesüljenek.

Az első rutén telepeseket a régi gyepüvonal mentén a sík földre vezették és csak a síkföld benépesítése után a XV—XVII. században került a sor a hegyvidékre (a Verchovinára). A kenézlevéllel kezdődik a rutén falu. Kár, hogy a kenézlevelek nagyrésze elveszett, mert ha megvolnának, minden kárpátaljai rutén faluról ki lehetne mutatni, hogy a gyepürendszer bukása után a XIII—XVII. században alapították.

Legtöbb kenézlevelet Beregből ismerünk, mert a munkácsi és a szentmiklósi uradalom sok kenézlevél (litterae keneziales) másolatát megőrizte. A rendszeres betelepítés csak a XVII. század közepéig tartott. 1648 után újabb kenézlevelet nem adtak ki. S ennek ellenére, a rutének beözönlése a hegyvidékre tovább tartott. Már azalatt is, amíg a rendszeres betelepítés folyt, sok halicsi rutén lopózott át a Kárpátokon és telepedett le valamelyik kis eldugott völgyben. A bevándorlásnak ez a módja a XVII. századon túl is tartott, egész a XIX. század közepéig.

Igen sok népmonda beszél az önkéntes, rendszerint titkos beszivárgásról. Alsószinevér (Máramaros m.) rutén lakossága így mondja el faluja keletkezését:

Régesrégén sűrű erdő volt a mai falu helyén. Vadak tanyája, ahová még a nomád pásztorok is csak ritkán tévedtek be. Hanem a lyáchok (lengyelek) országából egyszer idevetődött egy ember a feleségével. Meghúzódott az erdőben és gazdálkodni kezdett. A földesúrnak sejtelve sem volt róla, hogy olyan jobbágya is van, aki nem fizet neki adót és úrdolgára se jár. A házastársnak fia született. A gyereket tojással, szárnyassal, nyúlhússal táplálták. Jőmaguk egész nap dolgoztak és ettek, amit aznap éppen szereztek. Halat fogtak a patakban, vadat az erdőben. Néha vadmalacot is. Jól éltek. Négy évi gazdálkodás után tehenük, borjújuk, egy pár lovak, kecskéjük és néhány juhuk is volt. Kis házat és ólat építettek. Kert és szántó részére jókora darab erdőt irtottak ki. Burgonyát ültettek bele, rozstot, zabot vetettek. Semmiben sem szenvedtek hiányt. Még húsban sem. Az ember vadászott, nyulat, őzet lőtt, néha szarvast is. Az asszony a háztartást vezette, font, szőtt és a kisfiával játszadozott. Boldogan, elégedetten élt a rutén.

Hogy a Verchovina legtöbb faluját önkéntes bevándorlók alapították, azt a néphagyományokon és az okleveleken kívül a helyi krónikák is bizonyítják. A huklivai latinnyelvű krónika, amelyet a huklivai (zugói) paróchus vezetett a XVIII. században, azt mondja, hogy minden valószínűség szerint az egész Verchovina benépesülése a XVII. század elején kezdődött erdőt és vadászsákmányt szerető emberekkel.¹⁴

A csöndesen, észrevétlenül beszivárgott ruténekről idővel a földesúr és a kincstár is tudomást szerzett és egy helyen való letelepedésre kényszerítette őket. Pl. Rákóczi Zsigmond 1588-ban kenézlevelet adott a Peczkovics testvéreknek, hogy szedjék össze a Gácsországból jött ruténeket és telepítsék le őket Hukliván.

Az egész Verchovinát ilyen beszivárgó rutének népesítették be. Lipcsey Zsigmond 1646-ban írt kimutatásában olvassuk, hogy tizenhárom faluja közül csak kettőben van kenéz, mert a többi tizenegy nem tervszerű telepítésnek, hanem a rutének csöndes, észrevétlen bevándorlásának köszöni keletkezését.¹⁵

Az önkéntes bevándorlók a Kárpátok északi oldaláról jöttek át és a Kárpátok déli oldalán a Kárpátgerinc közelében helyezkedtek el. A szepesi, sárosi, zempléni és ungi (Ung nyugati fele) lemkók a halicsi lemkók közül valók. Az ungi (Ung keleti fele), beregi és máramarosi bojkók a halicsi bojkókból rajzottak ki, a Tisza forrásvidéke közelében élő huculok a halicsi és a bukovinai huculokból szakadtak ki.

Máramaros északkeleti hegyvidéke népesült be utolsónak. Itt a legrégebb hucul telep Rahó. Valószínű, hogy már a XV. század vége felé is volt egy-két lakosa. 1600-ban már 14 rutén jobbággal találkozunk. A telekért és a legelőkért juhtizedet, 14

vadmacskabőrt és ezer darab pizstrángot fizettek a rónaszéki kamarának. Jómódúak voltak, hisz Orosz Mihálynak például 6 lova, 6 tehene és 300 juha volt. Rahó után Trebusán (Terebesfejrpatak) telepedett le az első rutén; 1598-ban 12 évi adómentességet kapott, tehát csak akkoriban szállt ott meg. A legnagyobb mai hucul községben, Kőrösmezőn, a XVI. században még nem sqjt lakosság. Kőrösmezőről még 1600-ban is azt írja a rónaszéki sókamara, hogy letelepedésre alkalmatlan mezőség, ahol senki sem lakik. *

Máramaros északkeleti csücskének a lakosai — a huculok — jómaguk is tudják, hogy nem régóta laknak a Tisza partján, mint azt számos mondájuk is bizonyítja.

Kőrösmező mesemondója, Vaszil Maraszek beszélte el 1912-ben szülőfaluja keletkezésének a történetét.,

— Úgy volt az, uram, ahogy mondom. Szent igaz, a nagyapámtól hallottam, Isten nyugosztalja szegényt. Mintegy 300 évvel ezelőtt egy lélek sem lakott e faluban és környékén. Kőrösföldön borította Lazescsinát, Sztebnát, Lopusánkát, Csornatiszát. Az erdők között fűben gazdag tisztások terültek el. Térdigérő fű zöldéit a havasokon is. A halicsi pásztorok minden tavasszal idehajtották marháikat és juhaikat és itt legeltették őket késő őszig. Hanem egyszer, kora ősszel, egyik napról a másikra hirtelen téliesre fordult az idő. Magas hó borította be a hegyeket és a völgyeket és olyan hideg lett, hogy az ember lehelete is megfagyott. A pásztorok gyorsan összerelték marháikat s hazamentek, hanem a juhokat ott hagyták a Fekete-Tisza völgyében, mert azok mozdulni sem igen tudtak a magas hóban.

— Tavasszal visszatértek oda, ahol a juhokat hagyták. Most bámultak csak igazán. A juhokat mind élve találták a kőrösfák alatt. A szegény állatok

az avarba bújtak és egész télen át kőrísfalevéllel táplálkoztak. Olyan jól érezték magukat a meleg avarban és olyan jól ízlett nekik a kőrísfalevél, hogy még meg is híztak tőle.

A halicsi gazdák, amikor tudomást szereztek erről, átjöttek a Fekete-Tisza völgyébe, házakat építettek s megalapították Jaszinja (Kőrösmező) falut...

A többi hucul község: Tiszaborkút, Bilin, Bogdán (Tiszabogdán) stb. csak a XVII—XVIII. század folyamán keletkezett.

A lengyel uralom alatt élő ruszinokat elsősorban társadalmi és gazdasági helyzetük kényszerítette hazájuk elhagyására. Átjöttek a magyar Kárpát-aljára, mert remélték, hogy jobb dolguk lesz, mint amilyen Halicsban volt. Senki sem kényszerítette őket a bevándorlásra. A soltészeknek és a kenézeknek nem volt fölöttük hatalmuk, halicsi uraik pedig nem szívesen engedték el őket s így a letelepedésre rávett jobbágyok csak nagyobb zavarok idején tudtak csoportosan, nagyobb tömegekben átjönni, máskor egyenként lopóztak át. Ez a magyarázata, hogy a soltész és a kenéz rendszerint 3—8 évi határidőt kapott egy-egy terület benépesítésére.

A hívás nélkül beszivárgott rutének között kétes elem is volt: szökött katona, szökött jobbágy, sőt közönséges gonosztevő is, aki az igazságszolgáltatás elől szökött meg és rejtőzködött el a Verchovinán, vagy a Tisza forrásvidékén. Széleslonka (Máramaros megye) öregemberei ma is mesélik, hogy három szegénylegény: Fokúba, Selemba és Dudla alapította falujukat, ezért mai napig is így hívják a falu egyes részeit. A legtöbb szegénylegény a halicsi huculok között volt. Ezek közül is sokan rejtőztek el és telepedtek le a Kárpátalján.

A verchovinai ruténekről tudjuk, hogy honnan jöttek, hanem a síkföldi (a dolisnyán) rutének meg-

felelő törzsét nem találjuk Gácsországban (Galíciában). Ezek a legrégebbi bevándorlók s így őket az eredeti belső országhatár, a gyepű közelében elterülő termékeny földekre telepítették le. A legnagyobb valószínűség szerint Podoliában és Volhyniában kell keresnünk őshazájukat.

A XVI—XVII. században maguk a rutének, valamint a hatóságok is jól tudták, hogyha rutének a magyaroknál jóval későbbi jövevények. Nemcsak a hukívai (zugói) latinnyelvű krónika, hanem az anyakönyvi bejegyzések, az egyházközségek kánoni vizsgálatairól felvett jegyzőkönyvek, a templomi könyvek széljegyzetei és a tulajdonnevek is ezt bizonyítják. Sok bevándorolt rutén régi lakóhelye szerint különböztette meg magát a többitől. Pl. Darivszkij (Dariv halicsi falu után), Lipoveckij (Lipovec), Tihanszkij (Tihanja), Perechinszkij (Perechino), Vorochta (Vorochta) stb.

Hogy a rutének a magyaroknál későbbi jövevények, ezt egyre hangoztatták az osztrák és a magyar hatóságok. Ezt bizonyítja Geizkofler birodalmi kincstárnoknak a magyar Rendekhez küldött előterjesztése, ezt mondják Miksa császárnak a Felvidékre küldött biztosai (Salm, Pappendorf és Paczot) 1570 aug. 14-én Kassán kelt jelentésükben. Erről tanúskodnak a szepesi és pozsonyi kamaráknak ruténeinkre vonatkozó jelentései. A magyar rendek előtt is ezzel érvelt Miksa császár, amikor azt követelte, hogy a rutének is fizessenek neki adót.

Az 1572. évi diéta elé terjesztett proposíciójában ezt mondta: «... furcsa és igazán nagyon méltatlan dolog, hogy a magyarok, az ország tulajdonképeni és természetes birtokosai, dikát és tizedet fizessenek, a rutének ellenben ... akik jövevények és idegenek, mindamelllett az ország terméséből úgy élnek, akár csak a magyarok, szabadok és mentek legyenek, mintha nemesebbek és jobbak volnának a magya-

roknál, mintegy csúfjára a magyarságnak. És hogy midőn az ország szomorú helyzetében a magyarok a haza védelmére nemcsak adóznak, hanem kénytelenek egyebet is kiállani és elviselni, őket mint tétlen szemlélőket minden teher alól felmentsék».

Mégis sok rutén ma is azt hiszi és hangoztatja, hogy őslakó a Kárpátalján, mert ősei, ha nem előbb, legalábbis a honfoglaló magyarokkal egyidejűleg jöttek be. Ezt a téves hitet elsősorban Basilovits történeti munkája terjesztette, amelyben azt állítja, hogy a kárpátaljai ruténeket Cyrill és Metód szláv apostolok térítették a keresztény hitre 867-ben, továbbá Balugyánszki egyháztörténete és a munkácsi püspökség schematismusai. Elhitették a ruténnel, hogy a Szent István alapította püspökségek közt volt a munkácsi püspökség is. Ez a téves állítás hízelgett a rutének hiúságának és annyira megrögződött tudatukban, hogy az újabb történeti kutatók eredményei sem tudták teljesen kiirtani a rutén köztudatból.

A rutének a magyar szabadságért.

A XVII. század közepéig nyugodt élete volt a ruténnek. Szántott, vetett, nyáját legeltette és kötelességét teljesítette földesurával szemben. Kultúrigénye nem volt, anyagi helyzetével meg volt elégedve.

A török nem terjesztette ki hatalmát az Erdős-Kárpátokra. A rutén akkor is békében élt és gyarapodott, amikor a magyar javakat a török hordák pusztították. A török uralom voltaképpen hasznára volt, mert akkor kezdett művelődni.

A török hódoltság korában Magyarország területén valóságos népvándorlás volt. Az alföldi lakosság észak és északkelet felé menekült s ott telepedett le. Békés idők beálltával a menekülők egy része

visszatért eredeti lakóhelyére, hogy újabb zavarok esetén újabb menekülőkkel együtt megint a hegyek közt keressen hajlékot. Különösen a XVI—XVII. század folyamán menekült nagyobb számú magyar lakosság a ruténség közé és sok olyan falu volt akkor magyar, amely ma túlnyomóan ruténajkú. Ung megye számos (ma rutén) falujában a XVII. században csupa magyar jobbágynévvel találkozunk. Bereg megyében a munkács-szentmiklósi uradalom 1649-iki urbáriumá szerinte 42 mai rutén faluban sok jobbágnak magyar neve van. Sőt még a legészakibb falvakban is, mint pl. Volócon és Nádaspatakon (Trosztyanicán) voltak magyarok. Igen sok menekült magyar — még a nemesek közül is — elruténosodott; innen a sok magyar nevű rutén, főleg a papok és a kántortanítók között.

A megiritkult lakosság egy része az Alföldön maradt, de itt is azt látjuk, hogy a községek gyakran cserélnek lakosokat és sokszor másfajú lakosság telepszik le oda, mint volt azelőtt.

Az eredeti gyeponaltól, vagyis a magyar-rutén nyelvhatártól délre található rutén telepek akkor keletkeztek. A kipusztult magyar lakosság helyébe rutének is jöttek és a magyaroktól északkeleten elhagyott falvakba is rutének jöttek át Galíciából. Magától értetődik, hogy e vándorlások közben erős volt az érintkezés a magyarok és a rutének közt. A rutének új fogalmakkal ismerkedtek meg, új emberek jöttek közéjük és ez jó hatással volt fejlődésükre.

A XVII. sz. közepén megváltozik a helyzet. Fegyvercsörgés töri meg Kárpátalja csendjét. Az erdélyi fejedelmek Kárpátalján át vezetik hadaikat Lengyelországba és lengyel portyázó csapatok is gyakran betörnek hazánkba. 1657-ben Lubomirszki vezérlete alatt mintegy 40,000 lengyel katona fosztogatott Beregben és Máramarosban. A XVII. szá-

zadban Kárpátalján háromszor fosztogattak a lengyel szabadcsapatok.

Azonban a legtöbb szenvedést a kuruc-labanc háború hozta a ruténekre. A császári hadak elviselhetetlenné tették életüket. Érthető, hogy a sok beszállásolástól, lopástól, rablástól, gyújtogatástól agyongyötört ruténség lelkesedő örömmel fogadta jó urát, II. Rákóczi Ferencet, akitől a felszabadulást várta és seregestül tódult zászlaja alá.

Erről így ír a fejedelem Emlékirataiban: «Skoleba érkeztem. Megérkezésem hírére egy Kamenszky Petronius nevű jó öreg — egy szomszédos rutén zárdának a feje, aki gyermekkoromban karján hordozott — örömkönnyekre fakadt és nem tudván eltelni látásommal, elkísért a határokig. Mihelyt híre terjedt jöttömnek a munkácsi hercegségben, alig lehet elképzelni, hogy milyen igyekezettel és örömmel tódult hozzám a nép . . . Ezek az emberek gyermekektől, feleségestül jöttek és messziről meglátván engem, térdre ereszkedtek és orosz módra keresztet vetettek. Buzgóságukban és ragaszkodásukban nemcsak élelemmel láttak el, hanem hazaküldvén feleségeiket és gyermekeiket, maguk beálltak a seregembe és többé el sem hagytak ... és kinyilatkoztatták, hogy velem akarnak élni, halni.»¹⁶

A rutén katonák közül azoknak, akik a határon csatlakoztak urukhoz és végig kitartottak mellette, kasza, kapa, vasvilla és hadaró volt a kezükben. Csak később fegyverezte fel őket Rákóczi, hogy siker reményével vehessék fel a harcot a tökéletesen felszerelt német csapatokkal. A rutén nép megosztotta Rákóczival szenvedéseit és az 1711. évi fegyverletétel után se tagadta meg. Joggal mondhatta róla a fejedelem, hogy nagyon hűséges nép — gens fidelissima.

II. Rákóczi Ferenc munkácsi és szentmiklósi uradalmának 161 rutén faluja volt s csaknem mind-

egyike adott katonát. A katonák fele önként jelentkezett. A többit toborozták, de erőszakkal senkit se vittek el kurucnak. A rutén kurucok végigküzdötték Rákóczi szabadságharcát és az 1711. évi fegyverletétel után se tértek vissza falvaikba. Egyrészüket elesett, másik részük elbujdosott. Számos rutén kuruc és családja a szomszédos magyar megyékbe, főleg Ugocsába és Szabolcsba menekült. AlWinkácsi uradalom 1711. évi jegyzéke sok rutén jobbágy neve mellett megjegyzi, hogy Mándokon, Pócson, Petriben stb. lakik. A Szabolcs és Hajdú megyébe vándorolt rutének a színmagyar környezetben elmagyarosodtak.

Rákóczi halála után is ragaszkodott hozzá a rutén nép, mint azt a következő eset bizonyítja.

A szabadságharc leverése után huszónhét évvel és három évvel Rákóczi halála után, 1738-ban jelentették a szepesi kamarának, hogy a munkácsi uradalom jobbágysai lázadnak. Amikor a rutén papok kihirdették, hogy imádkozzanak a császárárt, aki most a törökök ellen harcol, a rutének zúgolódtak és azt mondták, hogy nem imádkoznak a császárárt, aki adókat, vámokat és más terheket rak rájuk, inkább imádkoznak régi jó urukért, Rákócziért, hogy visszajöjjen hozzájuk.

A feljelentést követő vizsgálat igazolta a vádat. A vallatásokból és szembesítésekből kitűnt, hogy valóban mondták a rutének, hogy nem imádkoznak a császárárt, hiszen jobb dolguk volt a magyar urak idejében, amikor évenként csak 12 forintot fizettek, míg most 300-at kell adniok. A két főbűnöst, a lázítás értelmi szerzőit 60—60 botütésre ítélték s az ítéletet elrettentő például Munkács piacán a vásári nép szemeláttára hajtották végre.¹⁷

A rutének emlékezetéből Rákóczi emlékét botozásokkal sem lehetett kiverni. Igaz, hogy lázadni már nem mertek többé. A temető csendje borult a német urak által agyonnyomott Ruténföldre.

A rutén nép sokáig nem akarta elhinni, hogy meghalt Rákóczi, mert tőle várta sorsa jobbrafordítását, német földesuraitól való megszabadítását. Rákóczi sokáig a mesebeli megváltó királyfi volt, de mert nem jött és nem segített rajtuk, az ő nevéhez kapcsolták egyik lemondó, szomorú közmondásukat: Bude, ják Rákóczi prijde, «meglesz, amikor Rákóczi megjön» azaz sohanapján.

Az öreg rutének ma is mesélnek Rákócziról. Egyik-másik rutén viskó falán ma is ott függ a képe és a nagyapa büszkén mondogatja unokáinak: «szeretett minket, segíteni akart rajtunk, de elűztek s talán meg is ölték a németek». Sok faluban ma is mutogatják a rutének a tölgyfát, amely alatt megpihent, vagy a nagy asztalt, amelyen aludt. Vezérszállás községben (Bereg megye) a világháború előtt büszkén mutogatta nekem egy rutén gazda asztalnak használt 1 $\frac{1}{2}$ m hosszú, 1 m széles és 1 m magas ládáját, amelyen Rákóczi aludt, amikor szabadságharcának leverése után Lengyelországba menekült. Még a monogramját is bevészte az asztalba. Alig van falu a beregi Verchovinán, ahol a néphagyomány szerint ne fordult volna meg Rákóczi.

Az 1848/49-ik évi szabadságharcban is a magyarral együtt harcoltak a németek ellen. Míg azonban II. Rákóczi Ferenc seregében főleg a parasztok ontották vérüket, 1848/49-ben a rutén értelmiség sietett Kossuth zászlaja alá.

Az ungvári gör. kát. papnövendékek Petőfi szabadságdalának a hatása alatt egy szabadságdalt is költöttek, hogy lelkesítsék hittestvéreiket.

Riadj magyar öröme fel!
 Kin álmaid enyésztek — el
 Enyésztenek keserveid
 Szabad hazám — bús éjjelid —
 Riadj azért öröme fel
 Te szenvedő magyar kebel!

Zokogva nézted zsarnokid
 S reményt veszítve kinaid!
 Siralmaid panaszira
 Derült hazánk zord nappala
 Riadj azért örömrre fel
 Te szenvedő magyar kebel!

Derű hasadt borúlaton,
 Enyészet a zsarnokokon.
 Sötét sírok ürege már
 Nép zsarnokot ölelni vár
 Riadj azért örömrre fel
 Te szenvedő magyar kebel!

Le zsarnokot a sírba le
 Szabad hazánk és nemzete!
 Uralni téged Ausztria —
 Esküszik, hogy nem fog soha! —
 Riadj azért örömrre fel
 Te szenvedő magyar kebel! —

Ungvárt, május 12-én 1849.

Az ungvári papnövendékek hittestvérük, Vasvári Pál példáján felbuzdulva honvédnek álltak be és a magyar szabadságért harcoltak.

Orosz kémek hazánkban.

A század vége felé külföldről irányított izgatás igyekezett megzavarni az egytértést a magyar és a rutén között. Igaz, hogy Oroszország hivatalos körei sokkal előbb szemet vetettek a ruténekre, de ez alig volt több kíváncsi érdeklődésnél és nem járt olyan szó morú következményekkel, mint a világ-háborút megelőző izgatás.

Rettenetes Iván moszkvai nagyfejedelem 1547-ben felvette a «minden oroszok cárja» címet. A cím voltaképen politikai program volt. Azt jelentette, hogy a cár nemcsak a moszkvai birodalomban, hanem a más országokban élő ruszoknak (oroszoknak, fehéroroszoknak, ukránoknak, ruténeknek) is az ural-

kodeja. Arra kell törekednie, hogy az összes ruszokat jogara alatt egyesítse.

A cárok e cél érdekében a görögkeleti (právo-szláv) vallás védőivé tolták föl magukat és e címen próbáltak beavatkozni a hazánkban élő görögkeleti vallású népek életébe. Különösen Nagy Péter cár érdeklődött sokat a rutének iránt. Támogatást ígért Rákóczinak, hogy érintkezessen velük. Volt is némi kapcsolata, mert például a kótyagos Kaminszki Petronius munkácsi bazilita szerzetest Rákóczi 1707-ben az ő pártfogására nevezte ki munkácsi püspökké. Péter azt remélte, hogy Kaminszki hűtlen lesz a görögkatolikus valláshoz, de csalódott.

Nagy Péter kétszínű játékot folytatott. Egyre biztatta Rákóczit, de ugyanakkor Lipót császárral is szövetekezett. Kétszínű játékának az volt az oka, hogy a kárpátaljai ruténeknél nem talált rokon-érzésre az oroszok iránt. Mivel faji alapon nem tudta őket megnyerni, ő és utódai a vallás segítségével igyekeztek a közelükbe férközni. Ehhez az kellett, hogy mindig mellettük legyenek. Nagy Péter erre is talált módot. Több minisztere: Mencsikov, Golovkin, Zafirov és mások kérték Rákóczit, hogy szőlőbirtokot szerezzen nekik a Hegyalján. A miniszterek nem kaptak szőlőt, de a cári udvar Tokajban és Tállyán nagyobb szőlőbirtokot vásárolt. A szőlőt egy orosz tábornok felügyelete alatt orosz katonák művelték. A bécsi udvart azzal a magyarázattal nyugtatta meg az orosz követ, hogy az igazhitű cár csak olyan bort ihat, amelyet igazhitűek termeltek. A magyarázattal a bécsi udvar Nagy Péter cár és Erzsébet cárnő idejében meg is elégedett, mert szüksége volt az orosz szövetségre és jóindulatra.

A kozákezed jelenléte a birodalom területén mélyen sértette mind a magyar, mind az osztrák

hivatalos köröket. Tudták, hogy a szőlőnek «igazhitűek» által való megmunkálása csak ürügy volt arra, hogy az orosz kormány megfigyelőket és kémeket tartson a Ruténföld közelében. A Tokajban és a Tállyán állomásozó orosz tisztek és katonák számára papot is küldtek Oroszországból, aki a tokaji görög templomban misézett. A pap az orosz udvar kémje volt. Figyelte a ruténeket és mindent elköve-tett, hogy eltérítse őket a katolikus vallástól. Azonban a katolikus egyház is résen volt. Az eгри érsek már 1749-ben jelentette a királyi kamarának, hogy a Visnyevszkij muszka generális mellé beosztott orosz pap právoszláv propagandát űz a görögkatolikusok között. Az orosz pap izgatása kisebb-nagyobb múló sikerrel is járt. 1760-ban Máramarosban, 1765-ben pedig Hajdúböszörményben és Hajdudorogon fellázította a görögkatolikusokat és rábírta őket, hogy térjenek vissza a görögkeleti (právoszláv) vallásra. Nemcsak a pap, hanem a tisztek és a többi katonák is izgattak a Felvidéken és a Kárpátalján. Valamennyien kémek voltak.

Számos oklevél és egykorú feljegyzés vallja, hogy a XVIII. században sok orosz katona volt Tokajban és Tállyán. 1749-ben a tokaji görögök nagy görögkeleti templom építésére kértek engedélyt, mert a meglevő templom a Tállyában élő számtalan muszka miatt («ob innumeratam tam Moscovitarum»)¹⁸ igen szűk és a hívők felét se tudja befogadni. A tokaji görög kereskedők kérése mögött a cári udvar rejtőzött, mint azt az eгри érsek jelentése elárulja.

Az érsek értesítette a kancelláriát, hogy «egy rendkívüli futár levelet hozott neki az orosz udvartól, amelyben a cár kéri, hogy a Tokajban tartózkodó katonái számára templomot építhessen». A «ministerialis conferencia» megvizsgálta a templomépítés ügyét és azt ajánlotta Mária Teréziának, hogy akadályozza meg a muszkák schizmatikus propa-

gandáját, mert sérti az uralkodó egyház érdekét, mégis tekintettel arra, hogy a bécsi udvar barátságos viszonyban van a cári udvarral, egyezzen meg vele. Kösse ki, hogy a kalugyer (orosz szerzetespap) csak a Tokajban tartózkodó oroszoknak misézzen, de a schizmát ne terjessze, emiatt már panaszkodott az egri érsek.»

Az építési engedély kiadását a bécsi kormány Erzsébet cárnő haláláig (1762) halasztgatta, azután felszólította az orosz kormányt, hogy Tokajból és Tállyából vonja vissza csapatait. A felszólításnak nem volt eredménye. A bécsi kormány erre 1771-ben elrendelte, hogy az idegen hatalmak Magyarországon élő hivatalnokait rendőri felügyelet alá helyezték. Az oroszokat ez sem riasztotta el. A csapatok egy részét 1774-ben visszahívták, de helyébe Ravagh ezredes vezetésével új kozáksereget küldtek. Új pap is jött Tokajba, egy Falkovszkij Irén nevű okos és tevékeny szerzetes, akinek a működésével nagyon meg volt elégedve az orosz kormány. Az osztrák kormány közben megint szövetkezett az oroszokkal, nem sürgette tovább az orosz katonaság visszahívását s az 1800-ig Tokajban és Tállyán maradt.

Az orosz kozákezred százéves magyarországi tartózkodása nem keltett rokonérzést az oroszok iránt a kárpátaljai ruténeknél, de vallási téren sok kellemetlenséget okozott. Részben neki tulajdonítható, hogy a rutének egy része — noha hivatalosan görög katolikus volt — hol nyíltan, hol titokban kitartott a görög keleti (právoszláv) vallás mellett.

A kozákok kivonulása után az orosz érdekeknek igen jó képviselője akadt Budán Szamburszkij Andrej személyében, aki József nádor első feleségének, Alexandra Pavlovna nagyhercegnőnek udvari káplánja volt.

A nagyhercegnő korán elhunyt. A cári udvar Buda közelében Üröm községben templomot épített

emlékére és egy orosz papot küldött oda, hogy az elhunyt lelkiüdvéért imádkozzon. A mindenkori ürömi orosz pap Budán lakott és sűrűn érintkezett a magyarországi szlávokkal, főleg a Pesten tanuló rutén diákokkal. Az ürömi papok elhitették a rutén értelmiség egy töredékével, hogy az orosz nyelv és irodalom az Ő nyelvük és irodalmuk is. Hogy a XIX. század rutén írói közül sokan oroszul írtak, az az ürömi orosz papok izgatásának volt az eredménye. Duchnovics, a kárpátaljai rutének költője 1853-ban rutén nyelvtant írt, hogy az erősen magyarosodó rutén értelmiségnek segédkönyvet adjon a kezébe és a rutén nyelv tanulására ösztönözze. Kéziratát Budára küldte Rakovszki Jánosnak, hogy az egyetemi nyomdában kinyomtassa. Rakovszki a kéziratot odaadta az ürömi papnak, Vojtkovszkij-nak s ez teljesen átdolgozta és orosz nyelvtant csinált belőle. A rutén papok számára szerkesztett első újság is (Egyházi Újság 1856—1858) az ő közreműködésével orosz nyelven jelent meg. Más tekintetben is sokat ártottak a ruténségnek az ürömi orosz papok. A ruiénség sok tehetséges fiát rábírták, hogy vándoroljon ki Oroszországba. Így hagyták el az országot Balugyánszkij, Orlay, Lodij, Kukolnik, Hucza-Venelin, Deskó és mások, valamennyien kiváló tudósok és írók.¹⁸

A XIX. század végén a vallás leple alatt felángolt az orosz propaganda. A rutén nép nyomorban élt, az oroszok ügynökei tehát anyagi és szellemi javak ígéretével csábították.

A magyar kormány figyelmét nem kerülte el az orosz kémkedés és izgatás, de nem tartotta veszélyesnek. A rutének nem igen hallgattak az álprófétákra és így nem tartotta szükségesnek, hogy erélyes rendszabályokhoz nyúljon. Csak a századfordulón határozta el, hogy kiveszi a talajt az izgatók lába alól. Gondoskodik a rutének szellemi színvonalának

az emeléséről, anyagi helyzetük javításáról és olyan reformokat valósít meg, amelyek alkalmasak, hogy megvédjék őket a káros propagandától.²⁰

A rutének a világháborúban. A Ruténföld elszakítása.

A világháborúban is együtt vérzett a magyar és a rutén. A hadseregfőparancsnokság (Armeoberkommando) megállapította, hogy egyszer se történt meg, hogy magyarországi rutén ezredek magyarellenes, hazafiatlan magatartást tanúsítottak volna és megszegték a királynak, a hazának tett hűség esküjüket.

Nemzeti érdekből vagy faji politikából a cseh megszállás koráig a rutének sohasem vétettek a magyar haza iránti hűség ellen. Pedig az orosz hadsereg elég sokáig tartotta megszállva Kárpátalja egy részét és a pánszláv propaganda is erősen működött közöttük. Egy-két áruló, mint mindenütt, közöttük is akadt.

Kárpátalja rutén népét a közösen véghezvitt nagy tettek emléke és a háborús szenvedések olyan közel hozták a magyarsághoz, hogy a rutén papok és tanítók hivatalos lapja, a Görög Katolikus Szemle 1918. január 20-i számában tiltakozott az ellen, hogy külön nemzetiségnek tekintsék a rutént. «A rutén ép oly szerves tagja a magyarságnak, mint a színmagyar nép, s a kettő között csak annyi a különbség, hogy az egyik magyarul, a másiknak egy része ruténul beszél. Nemzeti kívánságaik a ruténeknek nincsenek, nem is voltak.»

Az összeomlás után 1918 őszén sem hagyta cserben magyar testvérét. November 9-én megalakult Ungváron a rutén nemzeti tanács, a *Narodna Rada*, amely kimondta, hogy ragaszkodik Magyarország területi épségéhez. Amikor Szabó Oroszt, rutén kormánybiztos a Károlyi-kormány megbízásából

hozzáfogott Budapesten a rutén önkormányzat megszervezéséhez, az ungvári Narodna Rada kiküldöttje, Volosin Ágoston, a későbbi «kárpati ukrán» miniszterelnök, a november 29-i előzetes tanácskozáson bejelentette, hogy a rutén nemzet saját jól felfogott érdekében sem tér el ezeresztendős hagyományaitól. Nem lazítja az államegységet, de egyházi és tanügyi téren, a közjog és közigazgatás vonalain megállapítja azokat a kívánságokat, amelyek fejlődését biztosítják.²¹

Az 1918 dec. 10-én tartott országos rutén nagygyűlés is Magyarország területi épsége mellett tett hitvallást. A kárpátaljai ruténeket mégis akarattuk ellenére elszakították magyar hazájuktól és az újonnan alapított csehszlovák köztársasághoz csatolták. A Csehszlovákiához való csatlakozást az Amerikába vándorolt gácsországi ukránok és négy magyarországi rutén (több nem akadt!) beszélte meg Masarykkal, s ez tervét Wilsonnal is elfogadtatta.

II.

A rutének a cseh megszállás korában

A páriszkörnyéki békediktátumok Kárpátalját elszakították anyaországától és mint *autonóm ruszin területet* Csehországhoz csatolták. Az entente hatalmak a magyar kormány tiltakozó jegyzékére azt válaszolták, hogy a csehszlovák köztársasággal kötött békében a ruténeknek olyan autonómiát biztosítottak, amely lehetővé teszi, hogy később szabadon nyilváníthassák akarataikat és a Népszövetségnek is módjában van, hogy hasznosaknak látszó határozatokat hozzon.

A ruténeknek biztosították azt a jogot, hogy bizonyos idő elteltével kinyilváníthassák akarataikat. A csehek tudták, hogy a rutének a Szent István országába való visszatérést fogják követelni s így azt a «bizonyos időt» minél hosszabbra igyekeztek kitalolni, hogy átgyúrák lelküket és elidegenítsék magyar testvéreiktől.

Eveken át az ezeréves magyar elnyomás meséjét hangoztatták, hogy bizalmatlanságot keltsenek és eltereljék a ruténség figyelmét a szerződésekben biztosított jogaiktól. Hanem tervük nem sikerült. A Kurtyák—Bródy-féle autonomista földműves párt következetesen, bátran küzdött a ruténség jogaiért és a rutén autonómiáért. A harc az autonómiáért akkor kezdődött, amikor Csehszlovákiához csatolták Kárpátalját.

Az amerikai rutén Nemzeti Tanács (Narodna Rada) megbízásából Zsatkovics Gergely philadelphiai ügyvéd, egy kárpátaljai rutén kivándorló Amerikában született és nevelkedett fia, 1918 okt. elején Masarykkal tárgyalt a rutének sorsáról. Masaryk igazságos rutén-tót határt és széleskörű önkormányzatot ígért a ruténeknek, ha Csehszlovákiához csatlakoznak. A Masarykkal kötött megállapodást tudomásul vette a Narodna Rada igazgatósága és nov. 12-én a scrantoni gyűlésen kimondta a magyarországi ruténlakta terület csatlakozását a csehszlovák köztársasághoz, de ennek fejében a legszélesebb körű önkormányzatot követelte.

A saint-germaini szerződés Csehszlovákiához csatolta Kárpátalját. A 10. pontban Csehszlovákia kötelezte magát, hogy az entente által megvont határok között autonóm rutén tartományt létesít. Érdemei elismeréséül Zsatkovics Gergelyt a cseh kormány 1920 párilis 26-án Podkárpatšzkája Ruszj (Kárpátaljai Oroszország) kormányzójává nevezte ki.

Zsatkovics csalódott. Masaryk egyik ígéretét se váltotta be. A cseh kormány különféle ürügyekkel halogatta az igazságos szlovák-rutén határ megvonását és az önkormányzat megadását. Amikor Zsatkovics belátta, hogy Prága hallani se akar a rutének önrendelkezési jogáról, 1921 május 16-án lemondott s visszament Amerikába. Az elnökhöz és a kormányhoz intézett expozéjában ismertette a csehekkel folytatott meddő tárgyalásait.

Az expozé súlyos vádirat a szószegő Masaryk és a cseh kormány ellen. A világ elé tárta a csehek kétszínű játékát és felnyitotta a rutének szemét. A rutének jobbjai belátták, hogy a csehek ígéreteiben bízni nem lehet. Csehszlovákia keretén belül csak annyi joguk lesz, amennyit ki tudnak maguknak verekedni. Egymásután küldték Genfbe memo-

randumaikat. Feltárták szomorú helyzetüket, védelmet kértek a cseh elnyomás, kizsákmányolás es imperializmus ellen. A Nemzetek Szövetsége mindig a cseh kormány ellenjegyzékének adott igazat és a rutének panaszait irattárba helyezte. Csehszlovákia nem akarta megoldani kisebbségi problémáit, amelyekért az Osztrák-Magyar Birodalom szétdarabolásán legtöbbit ő fáradozott.

Zsatkovics távozása után Kurtyák János egykori huszti tanító volt az autonóm rutén gondolat leglelkesebb harcosa. Hűséges munkatársai, Bródy András, Demkó Mihály és Földesi Gyula, minden erejükkel és tudásukkal támogatták. Kurtyák voltaképpen parasztpolitikus, mint a horvát Radios, akit példaképének tekintett. F. de Gerando azt írja róla, hogy a fizikai és értelmi erő megtestesítője. Népvezér a szó teljes értelmében. Mélyen benne gyökerezik szülőföldjében. Még igen közel érzi magát a kenyeret adó ekéhez és szekercéhez. Közvetlen és egészséges sarja annak a földnek, amelyet forrón szeret, bármilyen szegény és nyomorúságos is az. Tántoríthatatlanul hisz népe jövőjében, a jámbor, becsületes és dolgozó rutén parasztban, aki mindennapi imájában még ellenségéért is imádkozik.

Kurtyák megalapította az Autonóm Földműves Pártot, mely a prágai parlamentben is, a fórumon is megalkuvás nélkül, bátran küzdött a rutének önrendelkezési, kulturális és gazdasági jogaiért. Rendkívül fontos és érdekes kortörténeti okmány az a petíció, amelyet 1928 augusztus 21-én intézett a Népszövetség elnökségéhez. Kifejtette benne, hogy a csehek nemcsak az adott szó szentségét, hanem a saint-germaini békeszerződés 10. pontját és az alkotmány erre vonatkozó rendelkezéseit is megszegték.

A rutén népet területileg két részre szakították. AzJngtól nyugatra lakó mintegy 200,000 rutént a

szlovák sovinizmus prédájának dobták oda. A rutén nép szerződésbiztosította jogait semmibe se veszik. A hatalom a Kárpátalján a cseh alkormányzó kezében van. A rutén kormányzó tiszteletbeli állást tölt be. Rendelkezési, intézkedési joga nincs. A szejmet nem hívták össze. Hivatalos nyelv a cseh. A tisztviselők 80—90 százaléka cseh, aki egy szót sem tuu ruténul. Az iskolákban lélekölés folyik. Negyvenezer főből álló cseh hivatalnok, csendőr- és rendőrsereg szállta meg Kárpátalját, hogy minden megmozdulást csírájában elfojtson és anyagilag is, szellemileg is tönkre tegye a rutén népet. A rutén diplomás fiatalság nem jut álláshoz a saját földjén, mert csehek foglalják el a hivatalokat. Vezető állásban csak csehek vannak.

Az önző, kapzsi, imperialisztikus cseh politika klasszikus példája a földbirtokreform végrehajtása. 260,115 hold földből az őslakosság csak 19,000 holdat kapott. A színmagyar Bátyúban például száz és száz hold földet mértek ki cseheknek és morváknak, az őslakosság azonban csak két (2) holdat kapott temető céljára.

A petíciót a Népszövetség nem tárgyalta. A rutének elhatározták, hogy nem gazdagítják többé petícióikkal a Népszövetség irattárát, hanem saját erejükből igyekeznek érvényt szerezni jogaiknak. A cseh kormány azonban egyelőre erősebb volt.

A ruténség helyzete napról napra súlyosbodott. Az éhínség évről évre visszatért. Gyászborult a csodás Verchovina. Sötét átok ült a zöld hegyek közt, hol fájdalommá és szenvedéssé vált még a szépség is.

Jajszót, átkot, síró sóhajt
Hallottam én zúgni ott,
Alleluja meg nem szólalt,
Minden falu zokogott.

A Nemzetközi Munkasegély kiküldöttei, Hamilton és Renn, 1932 márciusában kijelentették, hogy sehol se láttak olyan nyomort és éhséget, mint a Kárpát-alján, pedig Kína és India éhségterületeit is bejárták.

A Magyarországon gyűjtött gabonát és egyéb élelmiszert nem engedték be a csehek. A nép elégedetlensége a nyomor és a súlyos adóterhek miatt helyenkint felkelésekben robbant ki (Nagyszőlős, Perecsény, Alsóverecke, Turjaremete, Németmokra stb.), de a cseh rendőrség és katonaság minden megmozdulást vérbefojtott.

Kurtyák indítványára 1932 szept. 18-án Huszton a pártkongresszus 36 pontból álló határozati javaslatot fogadott el, hogy a legnagyobb eréllyel küzdeni fog a rutének összes jogaiért. Kurtyák nem harcolhatta végig a harcot. Súlyosan megbetegedett és 1933 január havában a nagyszőlős! kórházban mérgezési tünetek közt meghalt.

Kurtyák halála után Bródy András főtitkár vette át a párt vezetését. Igen erélyesen követelte az önrendelkezési jogot a rutének számára, hogy maguk dönthessenek sorsuk fölött. Jól tudta, hogy Kárpátalja gazdaságilag a magyar Alföld kiegészítő része. Népe csak úgy boldogul, ha a magyarságra támaszkodik, azzal együtt halad, amint azt a múltban is tette. Mivel az autonomista párt tudta, hogy az önrendelkezési jog megadása esetén a ruténség a Magyarországhoz való visszatérés mellett fog dönteni, állandóan követelte a rutén autonómiát. Hogy célját elérje, együtt működött az ellenzéki magyar pártokkal, valamint a szlovák autonomista párttal (Hlinka-párt), sőt a Henlein-párthoz is keresett kapcsolatokat. Politikai irányától akkor sem tért el a párt, amikor vezérét, Bródy Andrást a csehek bebörtönözték. Az autonóm párt mindig a magyar Alföld felé nézett, ahol a rutének számára is terem kenyér.

A csehek nemcsak a ruténeket, hanem a magyarokat, szlovákokat és a nemeteket is elnyomták és gyarmati sorsba taszították. -

Amikor Németország megerősödött, nem tudta ölhetett kézzel nézni testvérei szenvedését. Teljes erejével támogatta a szudétánemek területi önkormányzatra irányuló törekvését. A cseh kormány 1938. május 20-án mozgósítással felelt a Henlein vezetése alatt álló szudétánemek javaslataira. Azonban a vérontást az angol kormány megakadályozta. Szakértőt küldött Prágába, hogy engedékenységre bírja a cseh kormányt, de sikert fülekre talált. Végre a szudétánemek megúnták a csehek taktikázását és Hitler 1938. szeptember 10-i nürnbergi beszéde után a Németországhoz való csatlakozást követelték.

Hitler német kancellár és Chamberlain angol miniszterelnök sikertelen tanácskozása után Mussolini javaslatára 1939. szeptember végén összeült a négyhatalmi értekezlet Münchenben. Csehország németlakta területét a Német Birodalomnak ítélte és megállapította, hogy a többi nem csehajkú népnek is joga van önkormányzathoz, illetve az anyaországhoz való csatlakozáshoz.

A müncheni döntés után a rutének is szabadulni igyekeztek a csehektől. Drámai gyorsasággal peregtek az események. A rutén pártok a kommunisták kivételével 1938. október 5-én egyesültek. Küldöttséget menesztettek Prágába Kárpátalja önrendelkezési jogának az ügyében, majd a cseh kormány halogató szándékáról értesülve, 8-án az orosz és ukrán irányzatú rutén pártok közös értekezleten Bródy András miniszterelnökké választották. A csehek megijedtek és hogy időt nyerjenek, engedékenységet tanúsítottak. Megerősítették az ungvári kormányt és ígéretet tettek a ruténeknek, hogy önálló állami életet élhetnek Csehszlovákia keretén belül.

Mihelyt Bródy megalakította kormányát, előkészületeket tett a népszavazás megejtésére. Az ukrán irányzat hívei és az ukán emigránsok jól tudták, hogy népszavazás esetén Kárpátalja visszakerül Magyarországhoz. Fel világosították Prágát. A cseh kormány október 26-án Bródyt felmentette és Volosin

Ágoston c. kanonokot, az ukrán irányzat vezető emberét nevezte ki miniszterelnökké. Másnap, október 27-én Bródyt hazaárulás címén letartóztatta és a prágai Pankrácz-börtönbe csukatta, ahol négy hónapig sínylődött.

Volosin a felfegyverzett ukránok, a cseh csendőrök és katonák segítségével minden szabad akaratnyilvánítást elfojtott. Halicsi mintára ukrán lövészgárdát (Szics-gárdát) szervezett. Ukránokra bízta a fontosabb hivatalok vezetését, az ukránt tette hivatalos nyelvvé. Megalakította az ukrán nemzeti tanácsot és kimondatta vele, hogy Kárpátalja lakosai ukránok, területe Kárpáti Ukránia. Az orosz és magyar lapokat betiltotta, a magyar és a rutén kultúregyesületek működését megszüntette, a politikai pártokat feloszlatta. .

November 2-án Joachim Ribbentropp német és Galeazzo Ciano olasz miniszterelnök, mint Magyarország és Csehszlovákia választott bírái, Bécsben tartott tanácskozásukon megállapították a határokat Magyarország, Szlovákia és a Runtélföld között. A Felvidék magyaroklakta része visszakerült Magyarországhoz. Visszatért Érsekújvár, Komárom, Losonc, Léva, Jolsva, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Ungvár, Munkács, Beregszász. Magyarok, akik a trianoni békeparancs folytán rabokká váltak ősapáik földjén, visszatértek a Magyar Szent Korona jogára alá.

A Volosin-kormány Ungvárt, Beregszászt és Munkácsot kiűritette, Husztot tette «Kárpáti Ukránja» fővárosává. Gyorsan kidolgozta az új

állam alkotmányát, amelyet november 22-én a cseh törvényhozás is elfogadott. Az alkotmány értelmében a Ruténföld a cseh és szlovák szövetséges köztársaság egyik egyenjogú szövetséges állama. A három államban közös az elnök, továbbá a külügy, a hadügy és a pénzügy. Az alkotmány azonban csak papiroson volt meg. A cseh kormány Volosin tiltakozása ellenére Prchala cseh tábornokot nevezte ki Kárpáti Ukrania belügyminiszterévé, hogy az ő kezében legyen a végrehajtható hatalom.

Az ukrán terror féktelenül dühöngött. Megszűnt a rend, a fegyelem, a jobbiztonság. Kárpátalja lakossága faji és felekezeti különbség nélkül alig várta, hogy megszabaduljon a Szics-gárdisták rémuralmától. Öt hónapig szenvedett Kárpátalja népe, mert a Volosin-kormány az Erdős-Kárpátokat ukrán Piemontnak szánta. Csak akkor vonulhattak be honvédőink, hogy visszafoglalják ősi örökségünket, amikor kiderült, hogy «Kárpáti Ukrania» nem töltheti be a neki szánt piemonti szerepet. A ruténekből hiányzik az ukrán nacionalista szellemiség és a terület sem alkalmas rá, mert a megfelelő gazdasági, stratégiai és közlekedési alapok hiányoznak hozzá.

Két évtizedes rabság után 1939. március közepén honvédőink visszahozták a ruténeket Szent István birodalmába. Nemcsak a rutén örült a felszabadulásnak, hanem szent lelkesedés ragadta magával Csonkanyarország lakosságát is. Az ünneplés ideje volt a rutének hazatérése. Megerősítette a hitet az ősi magyar erőben, a hitet a Szent Korona országainak összetartozandóságában.

III.

Téves tanítások a rutének politikai történetéről

Egyes rutén, ukrán és orosz írók azon fáradoznak, hogy megrajzolják a rutének dicső múltját és bemutassák a képzelt dicső múlt hőseit.

E mesemondók ellen, a magyar és német történet tudósokat nem tekintve, Petrov Alexej orosz történet tudós, szentpétervári egyetemi tanár lépett fel a leghatározottabban, Cholodnják moszkvai egyetemi tanár és más orosz tudósok segítségével.²² Petrov munkáinak gondolatmenete a következő:

A rutének képzelt politikai történetének főpillére az az 1860. évről keltezett oklevél, amelyet Koriatovics Tódor herceg nevében hamisítottak a XVI. század második felében és amelyet a magyar hatóságok a XVII. század végén politikai okokból valódinak ismertek el. A XVIII. század elején már legendákkal kezdték körülvenni Koriatovics nevét és a XVIII. század végén megbízhatatlan forrásokból eredő különféle hagyományok, adatok, feljegyzések alapján, amelyeket sokszor évszázadok választanak el egymástól, tudákos kombinációk, önkényes magyarázatok és célzatos kitalálások segítségével a következő politikai történetet eszelték ki:

A kárpáti oroszoknak, akik, ha nem előbb, de legkésőbb a magyarokkal együtt telepedtek meg a

Kárpátok déli oldalán, még a XI. század elején is Ruszkaja Krajnajak = Ukrajnájuk volt; ennek az autonóm Krajnának királyi vérből származó saját fejedelmei voltak és az oroszok csak a XV. század végén vesztették el kiváltságait.

Azután szóról-szóra ezt írja Petrov: ,

«Ehhez a történethez hősokeket is találtak. Ilyei hős az 1299-ben említett orosz vezér, továbbá Petro Petrovics főúr, de a legnagyobb hős a szuverén vagy félig szuverén Koriatovics Tódor, Isten kegyelméből Munkács hercege.

Egy szegény elnyomott nép értelmiségi osztályánál érthető és természetes is a vágy, hogy a múltban keressen vigasztalást... A kárpáti oroszok politikai története azonban csak illúzió, csak délibáb. Az illúzióknak és az illúziószülte képzelt hősokeknek a kárpáti oroszokra nézve a jelen és a jövő szempontjából semmi haszna, semmi jelentősége . . . Amde ez az álmkép nemcsak hazug, hanem káros is. Káros, mert meddő munkára kárhóztatja a kutatókat, és káros, mert a múlt képeletszülte hősei elfedik a kutatók szeméi elől az igazi kárpáti orosz hőst, a kárpáti orosz népet.

Ennek a népnek nem voltak mágnásai. Rosztiszláv Michajlovics, Leó Danilovics, Fedor Koriatovics és egy-két más főúr csak rövid ideig, mint vendég időzött ott, érdekeik nem fűzték Magyarországhoz őket. Ennek a népnek nem volt befolyásos és gazdag nemessége. Az az egy-két ember, aki a jobbágysorból felküzdötte magát, a magyar nemességbe olvadt. A kurtanemesek, katonai személyek, az egykori várjobbágyok, szabadosok (jobbágyones castri, libertini) stb. és a kenézek — soltészek, lassanként parasztoökká, közjobbágyoökká lettek. A kárpáti orosz népnek nem voltak prelátusai. A prelátusok az első társadalmi osztályt alkották az államban, de a munkácsi püspök csak szegény zárdafőnök volt, akivel

kényük-kedvük szerint bántak a munkácsi uradalom urai. A kárpáti orosz népnek nem volt hospesekből kialakult kiváltságos városi polgársága. Falun élő szántó-vető vagy pásztoember volt a kárpáti orosz. És csak mint napszámos-munkás fordult meg a városban. A kárpáti orosz nép két elemből állott: a parasztokból és ezek papjaiból, akiket az urbáriumok batykóknak (batykones) neveznek. Érthető, hogy ilyen népnek egy feudális államban nem lehetett történelmi szerepe, legfeljebb magamagán, a maga bőréen tapasztalhatta, érezhette a Magyarországon végbemenő eseményeket.»

Nemcsak a rutének politikai történetét, hanem egyháztörténetét is a munkácsi bazilita monostor jámbor atyái költötték. A Koriatovics-féle alapítványról írt munkájában Basilovits azt állította, hogy a szlávok apostolai, Cyrill és Method térítették a kárpátaljai ruténeket a keresztény hitre.²³

Basilovits téves állítását a múlt században a rutének történetírói (Lutskay, Mészáros, Duliskovics) is átvették és már csak egy lépés kellett hozzá, hogy a püspökség ősi voltát is hangoztassák. Mivel a hamisításairól jólismert Piligrim passauai érsek azt mesélte,²⁴ hogy a rómaiak és a gepidák idejében, tehát jóval a magyarok bejövetele előtt hét keleti szertartású püspökség volt Pannóniában, a rutének történetírói ebből azt következtették, hogy az egyik a munkácsi volt. Piligrim meséjén vagy rossz tréfáján kívül más bizonyíték nem akadt. Még az sem ejtette őket gondolkodóba, hogy csak a Duna jobbparti részét nevezték a XVIII. századig Pannóniának, márpedig Kárpátalja nagyon is messzire esik Pannóniától. Az se, hogy Biderman oklevelek alapján írt a ruténekről s műve már 1862-ben, illetve 1867-ben megjelent és ebben bebizonyította a munkácsi püspökség ősi voltáról szóló mese tarthatatlanságát.

A püspökség kezdetei csak a XV. századig nyúl-

nak vissza, mégis a munkácsi püspökség 1878. évi Schematismusa közölte Mondok kanonok értekezését, amelyben azt bizonyítgatja, hogy a munkácsi püspökséget a IX. században alapították. Hodinka az 1899. évi Schematismusban hiteles okiratok alapján megírta a püspökség igaz történetét, mégis a munkácsi püspök (Firczák Gyula) 1908-ban jónálj* látta újból kinyomatni Mondok említett értekezését, mert ez jobban hízelgett az érdekelteknek, mint a történeti tények.

*

A rutének politikai történetének hívei állításuk bizonyításában Anonymusra, a hildesheimi krónika 1031. évi feljegyzésére, Konrád salzburgi érsek életrajzára, Biderman és Chaloupecky egy-két félreértett és téves adatára, IV. Jenő pápa levelére, egy 1299. évi oklevélre, Petrovics Péter főúrra és végül Koriatovics Tódor herceg hamis alapítólevelére hivatkoznak.

1. *Anonymus* műve 10. fejezetében említi, hogy Ál mos fejedelemmel rutének is jöttek Pannóniába, akiknek maradéki ma is (t. i. *Anonymus* korában) az ország különböző részein laknak.

Később, az 57. fejezetben arról értesít, hogy Zulta (Zoltán) fejedelem megerősítette a határokat Németország felé és megparancsolta az Álmossal jött ruténeknek, hogy várat építsenek. így keletkezett a mosonmegyei Oroszvár (Oroszfalu) a Duna jobbpartján, Pozsony alatt.

Anonymus csak azt állítja, amit senki sem von kétségbe, hogy t. i. már a XII. század végén, esetleg előbb is voltak rutének az ország különféle részein, de nem az Erdőskárpátokban. Voltak Oroszváron, voltak Kraszna mellett (a mai Szilágymegyében), továbbá Nagyorosziban (Nógrád megyében) és még egy-két más helyen, amint okleveleink és egyéb emlé-

keink is bizonyítják. Ezek a szétszórt, kisszámú rutén telepek beolvadtak a környező' másajkú lakosságba.

2. *A hildesheimi krónika* (Annales Hildesheimenses) az 1030. év alatt azt írja, hogy Konrád császár seregével Magyarországon volt. Majd az 1031. év alatt így folytatja: «Ebben az évben Henrik király, a császár fia, valamint Bajorország fejedelme maga és István magyar király kölcsönös esküvel erősítette meg a megkötött békét. És Henriket, István király fiát, aki *dux Buizorum* volt, a vadászon egy vadkan széttépte és ő kínos halállal halt meg.»

Ebből a tudósításból sokan azt a következtetést vonják le, hogy Imre a kárpátaljai rutén marchia fejedelme volt.

A krónikának 994-től 1040-ig terjedő része, Wattenbach megállapítása szerint ismeretlen krónikák felületes kivonata, és így kritikával kell fogadni minden szavát. Tudjuk, hogy Szent István le akart mondani fia javára és 1031. szeptember 8-ára tűzték ki Imre koronázását, de Imre szeptember 2-án hirtelen meghalt. Imre herceg, Gellért püspök neveltje, imában és böjtbén töltötte életét s így nem valószínű, hogy hat nappal kitűzött megkoronáztatása előtt vadászott volna. A hildesheimi krónikán kívül más forrás nem is mondja, hogy vadkan tépte szét.

A *dux Buizorum* — az oroszok hercege — címmel a hildesheimi krónikás tisztelte meg. Imre herceg felesége Cresimir horvát király leánya vagy húga volt. Hildesheimban hallották, hogy egy szláv királylány a felesége. De amint ma is sok ember nem tudja, hogy hányféle szláv nép és nyelv van, akkor még kevésbé tudták. Mivel a kievi fejedelmek élénk kapcsolatban voltak nyugattal és leányaikat szívesen adták férjhez európai királyfiakhoz, Hildesheimban azt hitték, hogy orosz királylány Imre felesége, akivel orosz ducatumot, Oroszországban részfejedelemséget

kapott hozományul. Egyébként a magyar-lengyel krónika Imrét dux Slavoniae-nek nevezi. Azért sem lehetett dux Ruizorum, mert Szent István megkoronáztatásától kezdve a XI. század végéig a magyar hercegek (dux-ok) nem viselték hercegségük (ducatus) nevét.

3. *Konrád salzburgi érsek* (1106—1147) életrajzában előfordul a *Marchia Ruthenorum* kifejezés. Az életrajz 1170—1177 között, tehát jóval az érsek halála után készült. Az életrajzíró szerzetes ezt meséli a 18. fejezetben: «Mikor az érsek látta, hogy a magyarok elpusztították a marchiát, békét kötött a királlyal ... A magyarok újabb betörése után engem küldtek el követként Magyarországra és én Felicián esztergomi érsek segítségével olyan nagy sikert értem el, hogy a király parancsára az összes foglyokat szabadonbocsátották. Nem kis mértékben az érsektől való félelem is elősegítette, aki akkor a marchiában (t. i. Ostmarkban, Ausztriában) volt néhány püspökkel és más főúrral. Egész Magyarországon elterjedt ennek híre és az előkelő embereket az egész népet is nagy félelem szállta meg, hogy az érsek óriási hadseregével azért érkezett a marchiába, hogy megtámadja Magyarországot és Esztergomig — e királyság fővárosáig — minden élőlényt elpusztítson és megbosszulja fogságba hurcolt népét. Mikor az említett városba érkeztem, izgalomban találtam az érseket és az egész várost. Kérdeztek, hogyan merészeltem arra a földre jönni, amelyet el akar pusztítani az uram. Nem akartam őket teljesen megnyugtatni és megcáfolni sem uram szándékát, amelytől féltek és így feleltem: Most még nem jött el az uram. Elhatározta, hogy előbb megvárja, hajlandók-e a foglyokat visszaadni és a kötött békét megtartani. Amikor meghallották válaszomat, követeket küldtek a királyhoz, aki akkor a rutének marchiájában (Marchia Ruthenorum) tartózkodott és az összes

fogyokat a zsákmánnyal együtt visszaküldték hazájukba.»

Konrád érsek életrajzírója 1131-ben járt Esztergomban. Magyarországot nem ismerte, csak Esztergomig jutott el, amelyet az ország fővárosának gondolt, az orosz marchiába a királyhoz nem ment el. II. Béla király seregével Halics határán tartózkodott. Az életrajzíró azt gondolta, hogy Magyarországnak is van olyan «marchiá»-ja, mint aminő a római német birodalomnak Ausztriában az Ostmark, azért önkényesen így nevezte Magyarországnak Gácsországgal határos részét.

A marchia, die Mark — határőrvidék — eredetileg a frank birodalom, majd a német-római birodalom intézménye volt. Ennek a katonailag megszervezett határvidéknek örgróf állott az élén. A marchia erős várakra támaszkodott és a német telepítés célját is szolgálta. Védő és támadó feladata volt. Főfeladata a német-római birodalom és a pápa hatalmának kiterjesztése a szomszéd területekre. Mikor azután a szomszéd területeket meghódították, német lakosokkal telepítették be és az új marchiát előretolták.

A marchiák vagy fekvésük (Ostmark), vagy alapítási idejük (Altmark, Neumark) szerint kapták nevüket, vagy a népek és államok után nevezték el, amelyek ellen szervezték. Nagy Károly idejében, 805-ben szervezték a limes sorabicust, t. i. a marchia sorabicust és 808-ban a limes saxonicut. Nem azért volt az egyik szerb, a másik szász marchia, mert szerbek, illetve szászok laktak, hanem mert a szerbek és szászok ellen szervezték. Konrád életrajzírójánál a marchia Ruthenorum tehát nem azt jelenti, hogy ott rutének laktak, hanem hogy azt a marchiát a rutének, illetve országuk, a Halics-ladómériai fejedelemség ellen szervezték.

Valószínű, hogy Konrád életrajzírójának eszter-

gomi látogatása idejében II. Béla király seregével Gácsország határán tartózkodott, mert Boris trónkövetelő, Kálmán király fia, éppen akkor tett kísérletet a magyar Szent Korona megszerzésére.

Magyarországon frank, illetve német mintára szervezett marchiák nem voltak, noha maga a néi^ nem volt ismeretlen, csakhogy «confinium, fines» értelemben használták.

Az Alpes Ruthenorum, Alpes Ruthenie, porté Ruscie stb. azt jelenti, hogy Oroszország határán levő hegyek, Oroszországba vezető kapu, és nem azt, hogy e helyeken rutének laktak, vagy olyan kapu, amely mellett oroszok laknak. Az orosz krónikákban is előfordulnak ilyen kifejezések: magyar hegyek, magyar kapu (gory ugorskija, vorota ugor-skija). E hegyek és kapuk a Halics-ladomériai fejedelemségben vannak Magyarország határán, vagy Magyarországra vezetnek.

*

4. *Biderman*, a kiváló történetíró, egy tévedését szintén kihasználják annak a bizonyítására, hogy autonóm rutén állam volt egykor a Kárpátalján.

Biderman ezt írja műve II. k. 59. lapján: «Lehet, hogy a rutén marchia Eelsőmagyarországnak az a határvidéke, amelyet a mai napig is ismert és azonos jelentésű krajna névvel jelölnek. Ma a megyék szerint, amelyeken áthalad, sárosi, beregi, ungi és zempléni krajnát különböztetnek meg, mégis valószínű, hogy régente, örgróffal vagy vajdával az élén, egy egészet alkotott.»

Biderman a krajna szót félreértette. Azt hitte, hogy jelentése «szélsővidék, határvidék», pedig e szó "az oláh «craina» átvétele. A Kárpátalján először egy 1364. évi okirat említi. Munkácstól délre kilenc oláh alapítású és oláh lakosságú falu külön közigazgatási egységet alkotott krajna (craina) néven,

választott vajdával az élén. Ez volt az első krajna a Kárpátalján. Beregmegye magyar és rutén falvai nem tartoztak hozzá. Valószínűleg a XIV. század elején telepedtek itt meg az oláhok, akiknek egy-része később elköltözött, másik része a környező lakosságba olvadt. Később a krajna szót *districtus* (járás) és *dominium* (uradalom) értelemben is használták. Pl. Drugeth ungvári uradalmának 1631. évi urbáriumában előfordul a krajna szó uradalom jelentésben. A krajna összes falvai két részre voltak osztva: oroszág 43 faluval és magyarság 23 faluval. Zemplén megyében, a homonnai uradalmat homonnai krajnának, ruténül Humenj anszkaj a Krajná-nak hívták. A makovikai krajna is azt jelentette, hogy makovikai uradalom. Ezek a krajna nevek különböző időkben és különböző helyeken tűntek fel. Nem alkottak területi egységet és nem mindegyike terült el a határszélen. Az oláh *craina* jelentése: «terület, járás.» Ebben az értelmében vette át Kárpát-alja is. Tehát vagy uradalmat, vagy járást jelentett.

A krajna szó nem azonos a marchiával és nincs bizonyító ereje. Egyébiránt is Biderman csak mint lehetőséget említi, de nem állítja, hogy Ruszka Krajna = *Marchia Ruthenorum*.

5. III. Béla király (1172—1196) számára francia királyleányt kerestek feleségül. A magyar követség bemutatta Párisban az 1184-ben készült kimutatást a magyar király és a magyar püspökök jövedelmeiről. Az okiratot egy XV. századbeli párisi kéziratból ismerjük. Ott ez áll: «A kalocsai érsekséghez tartozik . . . Bihar püspöke, akinek Oroszi a székhelye (*episcopus Biarch cuius sedes dicitur Orosiensis*). Ezt *Chaloupecky* cseh történetíró úgy értelmezte, hogy a bihari egyházmegyében már a XII. században eléggé sűrű volt az orosznyelvű lakosság. A cseh megszállás idejében ebből a téves állításból, amit azóta *Chaloupecky* visszavont, egy-két rutén író

azt a következtetést vonta le, hogy a ruténlakta terület a Kárpátoktól Bihar megye déli határáig húzódott. Pedig csak félreértés volt. Episcopus' de Biarch, cuius sedes dicitur Orosienses, azt jelenti, hogy a bihari püspök székhelye Oroszi helységben van. A munkácsi püspök sem lakik Munkácson, hanem Ungváron, róla is mondhatjuk: episcopus de Munkács cuius sedes dicitur Ungvariensis. Mivel Biharban csak két Oroszi nevű kisközség volt, valószínű Marczali feltevése, hogy az Orosi a másolatban tévesen (Várad)-Olasi helyett áll.

6. *Niederle* cseh történétíró és más szláv írók azt állítják, hogy Jenő pápa levelének tanúsága szerint 1446-ban nagyszámú orosz nép lakott Magyarországon és Erdélyben. Bizonyos, hogy ebben az időben voltak nálunk oroszok, de nem sokan, mint azt éppen IV. Jenő pápa leveléből is tudjuk. «Hallottuk, hogy a magyar királyságban és határain, valamint Erdélyben, nem sok (néhány) rutén is van. Pedig ez a nép általában elég nagyszámú. Percepimus quod in regno Hungáriáé illiusque confiniis et Transylvania partibus *nonnulli* Rutheni nuncupate gens quidem satis populosa et grandis numero, existant.» A pápa szerint a rutén általában nagyszámú nép, de Magyarországon és Erdélyben kevesen (*nonnulli*) vannak.

7. *Biderman* a «Ruszká-Krajna» örgrófjának nevezi Gergelyt, ki a XIII. század végén Bereg megye főispánja volt. Katona hibás olvasással közöl egy oklevelet. «Gregorius officialis seu ducis Ruthenorum». Ebben a mondatban Lev (Leo) helyett *seu-irt*, így nincs értelme. Ezért *Biderman* elhagyta a *seu-t*, mások pedig önkényesen így javították ki a szöveget: Gregorius officialis dux Ruthenorum. «Gergely a rutének hercege, fejedelme.» Az 1299. évi oklevél helyes szövege így szól: «Nos, Gregorius, comes de Beregh, officialis Lev, ducis Ruthenorum.

Mi Gergely, Bereg megye főispánja, Leó rutén fejedelem tisztviselője, megbízottja.» Tehát a rutén fejedelem Leo Danilo vies Halics fejedelme volt.

A munkácsi uradalmat királyaink sokszor adományozták idegeneknek. Leó Danilovics halicsi fejedelem felesége Konsztancia, IV. Béla király leánya volt. Hozományul a munkácsi uradalmat kapta, de mivel Leó nem tudta kezelni, Gergely beregmegyei főispánt bízta meg vele. Előbb ez a birtok Béla király másik vejének, Rosztiszlav Michajlovicsnak volt a tulajdona. A XIV. század végén az uradalmat Zsigmond királytól Koriatovics Tódor, podoliai herceg kapta ajándékba, a XV. század közepén Brankovics szerb despota.

Leó 1301-ben meghalt, ezért Gergely ezután már nem szerepel, mint officialis ducis Buthenorum.

*

8. III. Endre halála után a királyválasztás joga visszazállt a nemzetre. Az ország nagyjai pártokra szakadtak. Az állam hatalmi forrásai az oligarchák, a kiskirályok kezében voltak, kik közül trencsényi Csák Máté, László erdélyi vajda és az Aba-nembeli Amadék voltak a legveszélyesebbek. Noha a rákosi országgyűlés 1308-ban Bobért Károlyt ismerte el az ország egyedüli királyának és Csák Máté is behódolt, mégis nem sokkal utána fellázadt törvényes királya ellen és pusztítani kezdte a királpártiak jószágait.

Csák Mátéhoz csatlakozott az Aba-nembeli Petune (Petheunc, Pethunya, Pethen) Ung és Zemplén főispánja. Erről a lázadásról ezt a legendát költötte Mészáros Károly.

«Az ungmegyei s zemplényi oroszság fellázadása Pető Péter alatt.

«... a magyar oroszok sorsa elviselhetetlen volt; mert nemcsak hogy political súlyokat mint a többi fajok is már egészen elvesztették, hanem egyházuk

függetlensége, s vallási szertartásuk szabad gyakorlata is, mint nemzeti létök egyetlen fenntartója ..az oltári nyelvben, előjáróik, s püspökeik szabad választásában, — végkép semmivé tétetett. Ezen a magyarországi orosz egyházat, s nemzetiséget különösen sújtó szerencsétlenséget pedig a Károly királyi s pápa közt 1317-ben abbeli szerződés, miszerint minden kinevezési jog egyedül a pápát illesse, sőt, hogy a megürült püspöki javadalmak jövedelmeinek felét is szedhesse, még inkább megörökíté.

«Nagyon természetes, hogy ezen intézkedés, melly már nem csak a görög szertartási!, hanem a római cath. papságot is igen érzékenyen sújtotta, nagy ellenhatást szült, s az országot számtalan előzőnlő pártszakadások, mellyeket különösen a híres olygarcha Csák Máté indított s támogatott, még több anyagot, okot, s ürügyet találtak a belzavargásokra, valamint az elnyomott vallásfelekezetek, s különösen az orosz nép elégedetlenségére. Ezt különösen az ungmegyei 1320-dik körül rémesen kitört néplázadás is hitelesen indokolja, hol az orosz ajkú, s nagyobbára görög szertartású lakosság élére Pető Péter, ungi, s zempléni főispán állott, ki, hogy mind magát, mind pedig az elnyomott görög catholicus népet nagyszerűleg megbosszulhassa, Oroszországgal tette magát érintkezésbe. A fölkelés okát némely történetírók, a párt főnökök megsértett érdekeik visszahatásában keresék ugyan, de ha annak fejlődését, elágazását, s elemeit tekintetbe vesszük, meg kell vallanunk, hogy eléggé egyoldalúig. Mert bizonyos, hogy Pető párthívei, mind Zemplén, mind Ung megyéből, leginkább görög szertartású oroszokból állottak, kik bizonyára, ha ama felkelés által egyházi érdekük biztosítása nem céloztatott volna, egy tán nem értett, vagy pusztá magány érdek biztosítása végett fegyverre nem keltek volna. De továbbá a nevezett pártvezér Oroszországgali

viszonya is világosan mutatja, hogy ha csak nem az egész orosz nép political, s egyházi állapotának jobbátétele lett volna célozva, csupán egy megsértett olygarcha olly birodalmat maga részére nem hódított volna. Azonban merész irányzatú mozgalom kívánt sikert nem aratott s Pető miután elegendő segélylyel oroszországból nem láttatott el, sőt népe is igen elkedvetlenedett, Dózsa erdélyi vajda által legyőzetett. E szerencsétlen kezdemény nyomorú kimenete, a fölkelő népet mind political, mind főkép egyházi tekintetben elképzelhetlen nyomorral sújtotta.»

Mészáros az Aba-nembeli és róm. kát. vallású Petunéből (Petőből) görög szertartású rutén főurat csinált. Meséjét minden kritika nélkül igaznak fogadták el egyes rutén írók (Duliskovics, Szulincák, Kondratovics stb.), sőt Sztripszky még Petune nevét is megoroszosította és elnevezte Petenykónak. A magyar főúr Petenykó néven a szépirodalomba is belekerült, sőt Grendzsa-Donszkij Vaszilij regényt is írt a rutén népét és görög szertartását védő rutén főúrról.

A Petenykóra átkeresztelt Pethune (Petheune, Pethina) nem volt rutén. Egy 1255. évi oklevél így említi apját: Magister Petrus, dictus Petheune de genere Aba, 1263-ban pedig magister Petrus, dictus Petina. És hogy római katolikus vallású volt, bizonyítja Róbert Károly 1312. évi oklevele, amely említi, hogy kirabolták Péter magister gálszécsi templomát (ecclesiam magistri Petri). Csak a latin szertartású katolikus templomot nevezik okleveleink ecclesiának, más templomnál mindig megjelölik a felekezetet, amelyhez tartozik.

Kadlec cseh tudós bebizonyította, hogy Pető lázadása idejében nem üldözték a pravoszláv hitet Magyarországon, hisz egyéb dolga volt Róbertnek. Pető lázadása olyan volt, mint a többi olygarcha

lázadása királya ellen, hogy hatalmát növelje. Egyébként nem is ő volt a felkelés vezére, hanem Kopasz nádor, akit szintén ruténnek tesznek meg egyes rutén írók.

Károly Róbert 1317-ben elkobozta Pethune birtokait, de a harc ezzel még nem ért véget, mert Pethune 1300-ban újra felszólítja Zemplén és üng nemeseit, hogy harcoljanak Róbert ellen. Nem a rutén népet, ahogy Mészáros és utána egy-két rutén író gondolja, hanem a nemeseket szólította fel. «Péter mester Zemplén és Ung főispánja felszólítja... nemes urakat, az ő tisztelt barátait... Keljetek fel Róbert ellen, aki megkárosítja birtokaitokat.» Sem vallási, sem nemzeti szempont nem volt a Pető-féle lázadásban.

*

9. Tódor herceg apjától, Korlától, a litvániai Novgorodot örökölte, de három idősebb bátyjának a halála után 1389 táján Podoliába ment és ott uralkodott. Mikor Vitovt, litván nagyfejedelem sorra megszüntette a részfejedelemségeket, Tódort is megtámadta, s ez Zsigmond magyar király segítségével ellenére is 1393-ban kénytelen volt elmenekülni Podoliából. Magyarországra jött, ahol Zsigmond szívesen fogadta. Ellenséges viszonyban volt a lengyelekkel és úgy gondolta, hogy Tódor jó eszköz lesz kezében a lengyelek ellen. Hogy az üres kézzel menekült Tódornak legyen miből élnie, 1395 után neki adományozta a munkácsi uradalmat. Ez az uradalom azelőtt Erzsébet, majd Mária királynéé volt. Számos oklevél maradt fenn 1353—1395 közötti évekből, amelyekben Erzsébet királyné, majd Mária királyné mint Munkács ura intézkedik. Mária 1395-ben meghalt. Munkács visszaszáll! a koronára s most Zsigmond szabadon rendelkezett vele.

Zsigmond okleveleiben 1398-ban fordul elő elő-

szőr Tódornak, mint Magyarországon tartózkodó főúrnak a neve és egy 1401. évi oklevél nevezi első ízben dominus de Munkach-nak. 1400-ban, 1404-ben, 1406—1408-ban s 1411-ben beregi főispán volt, sőt 1404-ben egyszerre beregi és szatmári főispán. Magyarországon való tartózkodása alatt mindig használta a dux Podoliae címet, amivel azt akarta bizonyítani, hogy ő Podolia törvényes fejedelme.

Az összes ismert oklevelek tanúsága szerint Koriatovics Tódor a XIV. század végétől a XV. század második tizedének a közepéig tartózkodott Magyarországon és valamennyi oklevélben dominus de Munkács a címe és nem dux de Munkács. Sőt Zsigmond 1419. évi oklevelében azt írja, hogy Tódor csak a király tulajdonát képező Munkács várának a kormányzója volt (gubernátor castri nostri Munkács).

Mégis a munkácsi zárda hamis alapítólevelét az 1360. évről keltezték és Tódort dei gracia dux de Munkách-nak nevezték el.

Az alapítólevél tartalma az, hogy Koriatovics Tódor Munkács mellett görög szertartású monostort alapított, oda rutén szerzeteseket telepített és Boboviscse meg Lauka községeket ajándékozta a zárda fentartására.

Petrov és Hodinka történeti érvekkel bizonyította be, hogy az oklevél minden sora durva hamisítás. Cholodnják, moszkvai egyetemi tanár, a kiváló paleografus, az oklevél írásmódjáról, stílusáról kimutatta, hogy semmiesetre sem származhat a XIV. századból. A rutén és más szláv írók egyrésze azonban ezután sem akart tudomást szerezni az igazságról. Továbbra is azt hangoztatja, hogy a munkácsi bazilita monostort Koriatovics alapította 1360-ban és hogy 40,000 embert hozott magával Podoliából a Kárpátaljára. Pedig szegény Tódor örült, hogy a saját bőrét meg tudta menteni gyors futással.

Koriatovics hamis alapítólevelét a munkácsi monostorban gyártották. A jámbor szerzetesek mindent elkövettek, hogy elhitesseék az alapítólevél valóságát és dicsfényvel vegyék körül Koriatovics nevét. Az orosz krónikákban és a szentek életében talált legendákat úgy adták elő híveiknek[^] mintha Koriatovicssal történtek volna meg.

A legendák költésében a legújabb időkig nagy buzgalmat tanúsítottak. Az utolsót a múlt század közepén költötte Kralickij Anatol igumen (zárdafőnök) Litopisz (Munkácsi krónika) címen s ezt a lemergi Szlovo című lap 1874. évi 69. számában leközölte, mint a kárpátaljai rutének legrégebb nyelvemlékét. A halicsi lapból a rutének is átvették. Az eredetijét senki se látta. «. . . Teodor Koriatovics herceg előbb Novgorod vajdája, azután Podoliában vajda és Gubernátor, elhagyván szülőhazáját, Podoliát nagybátyja Olgerd miatt, Uhro-Rosziába jött 1339. évben I. Károly magyar Cárhoz, aki őt szívesem fogadta és az egész Munkácsi dinasztíát neki adta összes körülötte levő falvakkal Seregben és városokkal az Uhtól Husztig Máramarosban. ő 1339-ben építette a ma meglevő Mukacsevo várost s amikor már egyideig lakott benne, kiment vadászni a hegyre, mely Csernechnek neveztetik, s ott nagy sárkány (drakont) támadt rá, kitátotta száját, be akarván őt kapni. Mire segítségül hívta Szent Miklóst s kópja lévén nála, leszúrta, amint a kőből faragott kép ábrázolja a régi templomban, megszabadult a pusztulástól és a sárkánytól való elnyeletéstől, mint a képen van, tisztelete jeléül és emlékezetül ezt a templomot építé Miklósnak, Krisztus szentjének és szerzeteseket vezetett bele 1360. évi március hó 8-án... A monostor felépítésének idejétől fogva kik voltak a főnökei, nem lehet tudni, mert nagy tatárdúlások, törökdúlások voltak, a szerzetesek házait feldúlták, eretnekek támadtak a templom és Isten emberei

ellen, azokat felgyújtották, agyonkövezték, tűzbe, vízbe fojtották, ez a hely annyira elpusztult, hogy semmi írást se lehetett találni, de az emberi hagyomány mindenre megtanított az 1458. esztendeig, amikor a krónika kezdődik».

Kralickij azzal a szándékkal gyártotta ezt a krónikát, hogy valószínűsítse a kolostor alapításáról szóló meséket és azt is bizonyítsa, hogy a rutének ősidők óta élnek a Kárpátalján. Hamisítása ügyetlen. Nemcsak történeti adatai valótlanok, hanem nyelvezete se felel meg a XV. század nyelvezetének.

A látszólagos és álbizonyítékok ismertetésénél szándékosan szólaltattam meg Petrovot és más szláv tudósokat. Se Petrovot, se Cholodnjakot, se Vaszilenkót nem lehet azzal vádolni, hogy nem szerették a ruténeket és hogy a magyarság javára elfogultak lettek volna.

*

10. *Ungvár.* Ungvár a külföldi szláv köztudatban a rutének fővárosaként szerepel, ezért tévesen sokan — még nálunk is — rutén városnak tartják, üngvárnak sohasem volt és ma sincs szláv jellege.

A város keletkezése idejét nem tudjuk. Anonymus szerint már a honfoglalás korában vár volt a mai Ungvár helyén. Anonymus e meséje megtermékenyítette egy-két rutén és ukrán író fantáziáját. Ezek az írók képzeletükben rutén fejedelmi székhelyé emelték Ungvárt s mivel a képzeletbeli rutén városnak magyar a neve, Uzshorodnak keresztelték el, noha Ungvárt minden eddig ismert oklevél kivétel nélkül Üngvárnak nevezi és a cseh megszállásig nemcsak a rutének, hanem az összes szláv népek is csak Ungvár néven ismerték.

Először a múlt század közepén tűnt fel az Uzshorod név, de a rutének nem vették át, noha

két pap írójuk: Anatol Kralickij, a munkácsi bazilita monostor főnöke és Jevhen Fencik espereslelkész mindent elkövettek, hogy az Uzshorod nevet bevigyék a rutén köztudatba.

«Laboré fejedelem» címmel Kralickij elbeszélést is írt. Noha igen gyenge alkotás, a cseh megszállás korában nagy volt a hatása, mert azt hirdeti, hogy a magyarok bejövetele előtt a Kárpátalján rutén fejedelemség volt. Az utolsó rutén fejedelem Laboré, az uzshorodi várban székel, de a magyarok elfoglalták a várat. Lahore menekülni próbált, a magyarok azonban a róla elnevezett Laboré folyónál elfogták és felakasztották. Kralickij képtelen meséjét sokan elhitték. Először 1863-ban a leMBERGI Halican című lapban jelent meg, 1925-ben újra kiadták, sőt cseh nyelvre is lefordították.

Jevhen Fencik a múlt század végéig következetesen Uzshorodnak nevezte Ungvári s ódát is írt Uzshorod címen. Egyébként a szláv írók maguk is elismerték, hogy a város Uzshorod nevét csak újabban költötték. Ezt Tomasivszkyj is hangoztatja, a «Magyarországi Oroszország Néprajzi Térképe» című művében, amely 1910-ben Szent-Pétervárott jelent meg. A 24. lapon szóról-szóra ezt írja: «Én is Ungvár helyett Uzshorodot mondok, noha a valóságban a nép ezt a nevet nem ismeri. Csak költött név, de semmi okunk, hogy elhagyjuk, mert jól hangzik szlávul és mert maguk a rutének alkották!»

Ezt a költött és történetileg semmivel sem megalokolt elnevezést a csehek hivatalos névvé tették s így 20 éven át a Podkarpatszka Ruszjnak elnevezett Kárpátaljának a fővárosa Uzshorod volt.

A váron kívül Ungváron semmi sem beszél a rég letűnt századokról. Semmi sem régiebb 150 évesnél. Ennek megvan az oka. Ungvár nem volt szabad város polgári lakossággal, hanem erődítmény, hogy az uzsoki hágó felé és az Alföld felé vezető utat

védje, szükség esetén elzárja. A mostani várat a XIV. században a Drugeth grófok építették. Belső kapubejárátán még ma is látható hét rigó és három csat, a Drugethek címere. A XIV. század elejétől kezdve 1679-ig Drugethek voltak a vár urai és a megye főispánjai. A Drugeth-család férfiágának kihalta után Lipót király Drugeth Krisztina férjét, gróf Bercsényi Miklóst nevezte ki Ung megye főispánjává s neki adományozta a várat tartozékai-val együtt. Nagy Bercsényi Miklós 1711-ig viselte e méltóságot. Mivel II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez csatlakozott, fővezére és helytartója volt, az 1711. évi szatmári békekötés után kénytelen volt Lengyelországba menekülni. Az ungvári vár és tartozékai a kincstár tulajdonába mentek át. 1711-től osztrák császári katonaság tanyázott a várban, Bercsényi palotájában s bizony nem kímélte sem az épületet, sem berendezését. 1774-ben Mária Terézia a várat, valamint a volt jezsuita társasházat és templomot a munkácsi görögkatolikus püspökségnek ajándékozta. Bercsényi egykori palotájában 1778-tól a gör. kát. papnevelő intézet van elhelyezve. Még ma is szép épület, noha legszebb részét, Bercsényi egykori lovagtermét lebontották és átépítették.

Az ungvári vár sokszázados életének legfontosabb eseménye, hogy itt kötötték meg 1646-ban az egyházi uniót. Itt mondták ki az addig gör. keleti vallású rutének papjai, hogy katolikusokká lesznek, egyesülnek Rómával.

Véletlen körülmény következménye, hogy ezt a magyar alapítású és ma is magyar várost a rutének fővárosává emelték.

Amikor Mária Terézia közbenjárására XIV. Kelemen pápa 1771-ben kanonizálta a munkácsi gör. kát. püspökséget, székesegyházról, püspöki palotáról, kanonoki lakásokról s az egyházi intézmények számára szükséges egyéb épületekről kellett

gondoskodni. Mivel a szegény rutének a saját erejükből nem tudták mindezt előteremteni, Mária Terézia az ungvári várat a hozzátartozó épületekkel, valamint a jezsuiták társasházát és templomát ajándékozta oda, tehát egy magyar városban helyezte el a rutének püspökségét, mert másutt nem tudott nekik[^] helyet adni.

Így volt a püspökség fenntartásához szükséges javadalmak biztosításával is. A Miskolc mellett levő tapolcai apátság földjét ajándékozta oda, vagyis a rutének lakóhelyeitől messze magyar földön adott nekik birtokot. De, ahogy abból a tényből, hogy a tapolcai apátság a munkácsi püspökség tulajdona, nem szabad arra következtetni, hogy ez a föld rutén területen fekszik, éppenúgy a püspökség székhelye sem bizonyíték Ungvár rutén jellege mellett. Már pedig maguk a rutének és a többi szlávok is ezzel érvelnek Ungvár ruténsége mellett.

IV.

A rutének eredete és neve

A rutének a keleti szlávtság legnyugatibb töredéke. A nép ruszinnak, vagy néha rusznáknak, rusznyáknak nevezi magát. írói az uhrorusz (magyarorosz) nevet adták neki.

Az orosz, ruszin, rutén szó eredeti jelentése: «északi germán, skandináv».

Érdekes története van annak, hogy a legnagyobb szláv néposalád egy kis germán néptől kapta nevét.

A VIII. században, amikor a mai oroszok, ukránok, rutének és fehéroroszok, vagyis a keleti szlávok ősei a történelem korszakába léptek, nem volt se közös nevük, se közigazgatásilag megszervezett államuk. Örökös volt a viszály az egyes törzsek és falvak közt. A XII. sz.-ból való Kievi Krónika, az ú. n. Nesztor-krónika szerint az Iljmen tó körül élő szláv törzsek megunták a sok viszálykodást, egyesültek és a tengerentúlra, a ruotsi (ruszj) nevű skandináviai törzshöz mentek és azt mondták neki: «Földünk nagy és gazdag, de nincs rajta rend. Jertek, uralkodjatok rajtunk és kormányozzatok bennünket».

A ruszj nevű skandináv törzs elfogadta a meghívást és előbb az Iljmen-tó környékét, majd utána a Dnyeper mentét is megszállotta és Kiev központtal közigazgatásilag megszervezte. Az a ruszj (finnül ruotsi) nevű skandináv hajós nép, amely Burik veze-

tésével a Dnyeper mentét megszállotta, Svédország nyugati részén, a mai Uppland, Södermannland és Östergötland területén lakott. Az általa megszállt' és kormányzott keleti szláv föld, a «ruotsik földje, a ruszok földje», szlávul ruszkaja zemlya, röviden Ruszj nevet kapta. Az országalapító skandináv hajósnép csekélyszámú volt. Egy-két évtized múltán úgy beolvadt a szláv többségbe, hogy semmi nyomot sem hagyott maga után. A megszálló vezér unokái már tiszta szlávok. .

Amikor a germán eredetű ruszok teljesen beolvadtak a keleti szlávokba, a közigazgatásilag megszervezett területnek, vagyis a kievi fejedelemségnek Ruszj (Kievszkaja Ruszj) lett a neve, lakosai pedig származásukra való tekintet nélkül a ruszin, ruszkij, latinul: Russus, Ruthenus, Rutenus nevet kapták. A 912. évi szerződés, amelyet Oleg kievi fejedelem a görögökkel kötött, a kievi fejedelemség lakosait már ruszinoknak nevezi.

A XII. századig csak a kievi fejedelemségnek volt Ruszj a neve, de az elnevezést már a XII. sz. folyamán lassankint a többi keleti szláv fejedelemség is átvette. Sok példa van arra, hogy egyes népek és nemzetek más idegen nép nevét viselik. A franciák a germán frankoktól kapták nevüket, a poroszok a szláv pruszoktól, a bolgárok egy kihalt bolgár név török nép nevét vették át, Lombardia a longobárdok emlékét őrzi.

A XIII. században a tatárok elpusztították Kievet. Romjain két új keleti szláv állam keletkezett. Délen a halics-volhiniai, északon a vladimiri, illetve a moszkvai fejedelemség. A halics-volhiniai fejedelemség a kievi jogutódának tartotta magát, de mert annál jóval kisebb volt, Mala Ruszj-nak — Kisoroszországnak — nevezték. Közben északon megerősödött és megnagyobbodott a moszkvai fejedelemség. Ezt a görögök, hogy megkülönböztessék a halics-volhiniai-

tól, vagyis Kisoroszországtól, elnevezték Nagy-Oroszországnak. Ennek megfelelően Kisoroszország lakosait kisoroszoknak, Nagyoroszország lakosait nagyoroszoknak nevezték el s ezeket a neveket a keleti szláv irodalom és a hivatalos világ is átvette. A magyar közönség és a magyar oklevelek egész a XVIII. sz. végéig csak a kievi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosait nevezik oroszoknak. A moszkvai fejedelemség lakosainak muszka, moszkovita a neve.

A kievi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosai magukat továbbra is ruszinoknak, a moszkvaiak rendszerint ruszkijnak nevezték. 1667-ben Kisoroszország nagyobbik része Nagyoroszországhoz került, mire az Oroszországban élő ruszinok, hogy megkülönböztessék magukat a moszkvai ruszinoktól, illetve ruszkijiktől, felvették az ukrán nevet és csak a halicsi és a magyarországi kisoroszok maradtak ruszinok. Mivel pedig az ukránizmus a múlt században Gácsországban is tért hódított, a halicsi ruszinok a század végén szintén elvetették a ruszin nevet és ennek latinosított alakját, a rutént. Így századunkban már csak a kárpátaljai kisoroszok nevezik magukat ruszinoknak, latinul és magyarul ruténeknek.

A régi magyarorosz, kisorosz, ruszin, rutén név ugyanazt a népet jelöli. Az a kisorosz (ruszin, rutén), aki ukránnak nevezi magát, önálló ukrán állam felállításáról álmodozik. Az ukrán szónak tehát irredenta jelentése van.

A kárpátaljai rutén írók, hogy a külföldi ruszinoktól megkülönböztessék magukat, gyakran az uhororosz (azaz magyarorosz) nevet használják. Ebben a névben benne van, hogy bár származásukra nézve keleti szlávok, mégis vérségi, műveltségbeli, gazdasági és történeti kapcsolataik a magyarsághoz fűzik őket.

A trianoni békediktátumig mind kéziratos, mind

nyomtatott könyvekben többnyire így nevezték ruténeink értelmiségi elemei népüket, noha a köz-nép mindig csak ruszinnak, rusznáknak, rusznyáknak mondta magát. Az 1698-ban megjelent De-Camelis-féle katekizmusnak ez a címe: Katechisis. Dija nauki uhoruskim ljudem (Katekizmus magyarország nép okulására). Ez a kárpátaljai rutének első nyomtatott könyve. A második nyomtatott könyv 1727-ben a papság számára készült Kazuisztika polzy radi klyru Uhoruskomu (Kazuisztika a magyarország papság használatára). A régebbi magyar irodalom is magyarországokat, vagy magyarországi oroszokat ismer. A külföldi szláv tudomány is a cseh megszállás koráig ezt az elnevezést használta. Leghelyesebb, ha mi a saját nyelvünkbeli ruszinnak megfelelő rutén néven nevezzük őket.

V.

A rutén törzsek

A rutének ősei a halics-volhiniai fejedelemség területéről — a későbbi Lengyelországból vándoroltak Kárpátaljára. Különböző időkben, különböző helyekről jöttek és új hazájukban a már kifejtett okok folytán nem forrtak egy nemzetté, hanem megőrizték törzsi sajátosságaikat és nyelvjárásaikat.

A földrajzi elhelyezkedés szerint két főcsoportot különböztetünk meg. Az Alföld közelében, a síkföldön és a Kárpátok alacsony nyúlványain vannak a völgy-, illetve síklakók, míg a Kárpátok gerince közelében, a hegyvidéken a hegylakók. így nevezik magukat, vagyis a magyar elnevezés a ruténnek szó szerinti fordítása.

1. *A síklakók (dolisnyánok).*

Ruténeink nagyobbik fele Gácsországból került Kárpátalja eladományozott, tehát földesúri birtokaira. Ha nyelvüket és ruházatukat vizsgáljuk, a hegylakó törzsekről pontosan meg tudjuk állapítani, hogy honnan, Galícia melyik vidékéről jöttek. Hanem a Máramaros délnyugati, Bereg és Ung déli részén és az ügocsában — tehát az egykori gyepűvonal közelében lakó rutének megfelelő törzsét nem talál-

juk Gácsországbán, miért is másutt kell keresnünk őshazájukat. Hogy hol, a kutatáshoz elsősorban a nyelv adja meg a kulcsot.

A dolisnyánok őshazáját minden valószínűség szerint a volhyniai Poleszjeben és Podoliában kell keresnünk. A dolisnyánok ugyanis az etymologiej^h hosszú *o* helyén zárt szótagban *ó*, *ö*, *u* vagy *ü*-t ejtenek, az *e* helyén pedig *ju* vagy *jü*-t. Az összes többi hazai (és külföldi) rutén (kisorosz) nyelvjárásokban *i* van. Pl. az orosz *kon* (ejtsd: kony) 'ló' szó a rutén és ukrán nyelvjárásokban *kin* (*kiny*)*nek* hangzik, de Poleszje egy-két járásában és a dolisnyánoknál *kori*, *kön*, *kun* és *kűri* (*kony*, *köny*, *kuny*, *kűny*).²⁵ Sőt van számos nyom, mely a dolisnyánok vándorlási útjára is rávezet bennünket. Valószínűleg Moldávián és Erdélyen keresztül jutottak el a Kárpátaljára. A mai Székelyföldön tartózkodhattak előbb hosszabb-rövidebb ideig s onnan vándoroltak észak felé, mai lakóhelyeikre. Háromszék tele van szláv eredetű helységnévvel és a székely nyelvjárásba is belekerült több rutén szó, mely másutt a magyarságnál ismeretlen. Számos közte az olyan szó, mely a kárpátaljai ruténben sincs meg mindenütt és csak a dolisnyánoknál és esetleg a huouloknál járatos, akik szintén Moldávia felől vándoroltak a Prut és Cseremos és onnan a Tisza forrásvidékére. A székely a gyapjúnadrágot *harisnyának* nevezi, ami a rutén *cholosnyi-nak* felel meg, de ez a szó csak Podolia déli részén, a székelyeknél és a dolisnyánoknál ismeretes. A székely a reggelit *ebédnek* mondja, mint a dolisnyán rutén, a többi rutén és a magyarok a délebédet jelölik e szóval. Az is feltűnő, hogy a dolisnyánok és a huculok nyelvében több szót találunk, mely a moldovai XIV—XVII. századbéli oklevelekben is előfordul és a többi ruténeknél teljesen ismeretlen pl. kvár (kár), hitlen, tokmezs, tukma, vámes, zsold, víg (végvászon), terh

(teher) stb. A dolisnyánok a XVIII. századig egyházilag is Moldáviával állottak összeköttetésben, ami csak azzal magyarázható, hogy arról a vidékről jöttek. A hegyvidéki rutén törzsek régente Gácsországból kapták papjaikat. Érdekes, hogy a gácsországi ruszinok életében nagy szerepet játszó lembergi Stauropigia semmiféle összeköttetésben sem állott a dolisnyánokkal, sőt nem is tudott róluk, míg a hegylakó ruténeket számon tartotta. A Koriátovics-legenda is közvetett bizonyítékul szolgálhat. A legenda állítása szerint Koriátovics podoliai herceg a XIV. században 40,000 embert telepített le Kárpátalja délkeleti részébe, tehát a dolisnyánoklakta földekre. Noha kétségtelen, hogy egyetlen egy telepes se jött Kárpátaljára a hazájából futva menekülő podoliai herceggel, a legenda annyiból fontos, hogy Podoliát mondja a dolisnyánok őshazájának. A legrégebb bevándorlók emlékezetében élt egyideig régi hazájuknak, Podoliának és Volhyniának az emléke és később, mikor az unokák már nem ismerték a bevándorlás részleteit, beköltözöködésüket Koriátovics herceg nevével hozták kapcsolatba.

A síklakók tehát mintegy 600—700 éve telepedtek meg a Kárpátalján. Mindig érintkeztek a magyarsággal és sok tekintetben hozzájuk simulnak. Életmódjuk, lakásuk, ruházatuk nagyjában olyan, mint a magyaroké. Técső, Huszt, Nagyszöllős, Beregszász, Munkács, Ungvár vidékén csak vallása és nyelve különbözteti meg a rutént az ottani református vagy római katolikus magyartól. A 600—700 évvel ezelőtti szláv vonásokat javarészt levetkőztette és magyar vonásokat vett fel. Még eszejárásában, gondolkodásmódjában is a magyarsághoz simul.

A rutének nagyobbik fele síklakó (dolisnyán). Mivel a magyarsághoz simul, néprajzi tekintetben

nem annyira érdekes, mint a hegylakó (a verchovinai). A külsőségekben megnyilvánuló különbség olyan nagy közöttük, hogy az is észreveszi, aki nem is tud ruténul és sohasem foglalkozott néprajzzal. Más a viselet, más a lakásberendezés, más az életmód, mások a szokások. A verchovinai zabon burgonyán él, a síkföldi kukoricán és részben búzán. A magyar és a síkföldi rutén táplálkozásában a legnagyobb különbség, hogy míg a magyar főtápláléka a búza, a ruténé a kukorica, bár újabban a síkföldi rutén is a búzakenyérhez kezd szokni.

A legnagyobb válaszfal közöttük a vallás, illetve az egyház. A rutén a keleti szertartást követi. Sok az ünnepnapja, sokat böjtöl és máskor ünnepel, mint a római katolikus magyar. Míg a magyar a nyugati kultúrához tartozik, a rutén részben a nyugati, részben a keleti műveltség követője. Nem szakadt el teljesen a kelettől, de nem is vált nyugativá sem. Földrajzilag is a kelet és a nyugat mesgyéjén áll. Tétova lelkek hazája Kárpátalja alföldi része, mert lakossága még mindig nem tudja, hogy kelethez vagy nyugathoz tartozik-e.

A határvonal a síklakók és a hegylakók között Máramarosban, Lonkánál kezdődik és Bereznék, Szinevér és Ökörmező községeken keresztül, valamint Bereg megyén át, csaknem egyenes vonalban az ungmegyei Perecsény községig húzódik. Innen a zemplénmegyei Homonna felé halad. Ettől a képzelte vonaltól délre laknak a dolisnyánok (a síklakók), északra a verchovinaiak (a hegylakók).

A síklakó rutének szokásban, erkölcsben, viseletben csaknem egységesek és legfeljebb lényegtelen nyelvi különbséget találunk náluk, aszerint, hogy a zárt szótagban az etimológiai *o* hangot *o*, *ö*, vagy *u*, *ü*-nek ejtik. A verchovinaiak több népcsoportra oszlanak.

2. A hegylakók (verchotnnaiak).

Az egymástól eléggé élesen eltérő és könnyen elválasztható népcsoportok: a huculok, a bojkók és a lerakók.

Az Erdős-Kárpátok északkeleti csücskében, a Tisza forrásvidékén: Bilin, Gyertyánliget, Kaszópolyána, Kőrösmező, Lonka, Rahó, Tiszabogdány, Tiszaborkút és Terebesfejérpatak községekben, valamint a Romániához csatolt Havasmezőn, Visóoroszipan és Oroszkőn él a rutének legkisebb és legérdekesebb törzse: a *hucul*. Száma kereken 30,000.

Galíciából és Bukovinából vándorolt be lassan, észrevétlenül a XVI—XIX. század folyamán.

A Tisza forrásvidéke úttalan, lakatlan terület volt még a XVI. sz. elején is, amelyet buja legelői miatt csak rutén és oláh pásztorok kerestek fel nyájaikkal. A Kárpátok gerince volt az ország határa. De mert a magyar határórség a lakott terület közelében, tehát valahol Bocskó mellett volt elhelyezve, Gácsország, Bukovina és Moldávia felől szabadon járhattak át nyájaikkal a rutén és az oláh pásztorok. A Felső-Tiszavidék mint kincstári birtok (*bona cameralia* v. *bona sacrae coronae*) eleinte a rónaszéki sókamara igazgatása alatt állott. A sókamara írásaiból kitűnik, hogy az első rutén bevándorlók Rahón telepedtek le, ahol 1598-ban már 14 pásztor élt, míg ugyanakkor Terebesfejérpatakon csak egyet talált a kincstár. A 14 rahói pásztor már adót fizetett, tehát 1598 előtt legalább 12 évvel telepedett le. A terebesfejérpatakinak még 12 évi adómentessége volt, tehát abban az évben vált állandó lakossá.

A pásztorok és a nyájak gazdái fokozatosan, lassú beszivárgással népesítették be a mai huculföldet. A huculok mondái szerint a pásztorok eldicsekedtek Halicsban és Bukovinában, hogy kövér fű,

egészséges levegő és gyógyítóerejű borkút (ásványvíz) van a két Tisza vidékén, mire több halicsi és bukovinai gazda felkerekedett és családjával, minden jószágával itt ütötte fel tanyáját.

A pásztorkodó népségen kívül sok szökevény és közönséges gonosztevő is új otthonra talált a Tisza, bölcsőjénél. A Tisza és a Prut forrásvidékén találkozott Törökország, Lengyelország és Magyarország határa. Itt a Csornahora (Feketehegy) és vidéke sok alkalmas rejtkehelyét nyújtott mindenféle gyanús népségnek, azért az itt tanyázó rutén betyároknak «csomyi chlopoci» (fekete fiúk) volt a neve.

Kétféle «oprisok», azaz betyár, útonálló volt. Nagyobbik része közönséges gonosztevő, kisebbik része a szerencsétlen körülmények találkozása folytán lett utonállóvá és állítólag nemes cselekedetekre is hajlandó volt. Segített a szegényeken, védte az elnyomottakat. Nem gyilkolt és csak azokat a földesurakat és kereskedőket fosztogatta, akiken bosszút akart állani. Az opriskik eredetileg szökevények voltak. A kegyetlen lengyel földesurak, a hosszú katonáskodás, vagy az igazságszolgáltatás keze elől menekültek Csornahora erdeibe és bandákba verődve messzi vidék rémeivé lettek. Máramarosszigettől a halicsi Delatinig veszélyeztették a közbiztonságot. A köznép hőskökké eszményítette őket. A hucul népköltészet középpontjában az opriskok állanak. Még ma is róluk zeng a legtöbb ének, róluk szólnak a legszebb mondák és regék.

Az első haramiavezér, aki hírnévre tett szert, Piszklivij Iván volt 1703-ban, utána Pinta 1704-ben. A legismertebb oprisok, aki ma is elevenen él a máramarosi huculok emlékezetében és akiről ma is sokat és büszkén mesél a hucul anya gyermekeinek, Dovbus Olexa volt. 1738-tól 1744-ig állott bandája élén, amikor egyike társa megölte. Bandája a népmondák tanúsága szerint 30 tagból állott,

mindenike lovon járt. A közmondás azt vallja róluk, hogy a «gazdagokat fosztogatták, szegényeket támogatták, így nem vétkeztek». Egyházi célokra is adakoztak. A rahói hucul szentül hiszi, hogy temploma harangjaira Dovbus adta a pénzt. Rahói mesemondóm, néhai Vintonyek harangozó, a falu egyik tekintélye, esküvel erősítette hallgatóinak, hogy igazat mond. El is hitték neki, hisz öreg és tapasztalt ember volt. Fiatal korában 12 évig katonáskodott Majlandban, Bécsben és más nagyvárosokban. «Okos volt és nagyon sokat tudott», mondta róla a rahói nép. Ő magyarázta a falujabelieknek, hogy Rachovo (Rahó) is onnan kapta nevét, hogy Dovbus ott számlálgatta (rachuvaty — = számlálni, rechnen) rabolt pénzét.

A Dovbus-mondák és énekek elmondják, hogy amikor Dovbus haldoklott, körülállták társai és így szóltak:

— Urunk, vezérünk, ki fog minket árvákat vezetni, ki fog rólunk gondoskodni?

Így válaszolt erre Dovbus, a betyárok ura:

— Osszátok szét magatok közt a pénzt, házasodjatok meg, telepedjete le a sebes Tisza vidékén és úgy éljete, mint a rendes pásztor és földműves emberek.

A rablóvilág romantikája Máramarosban a XVIII. sz. végéig tartott. A legtöbb betyár megházasodott és utána rendes polgári életet élt. Senki sem hinne a mai huculokról, hogy közönséges útonállóak is akadtak őseik között.

Mivel a románok az útonállókat a maguk nyelvén *hoc-ul*, /juc-tól-nak hívták, ez a név rajta maradt a Tisza forrásvidékén lakó ruténeken. Eredetileg gúnynév volt, később törzsnévvé vált. Az oláhoktól a szláv irodalom is átvette és végül hozzájuk is eljutott, noha a huculok sohasem nevezik így magukat és másoktól sem szívesen hallják e nevet.

A név nem régi, mert pl. Hacquet, a lemergi egyetem egykori tanára, aki a XVIII. sz. második felében írt róluk, még nem ismeri.

Nyelvi és néprajzi tekintetben a hucul erősen eltér a többi szlávtól, különálló rutén törzset alkot. Ezért egv-két műkedvelő író még szláv származásáig is kétségbevonta és az uzok, a pecsenyegek és a jó Isten tudja miféle népek utódainak mondja őket. Ezek a fantasztikus, alaptalan feltevések még a magyar sajtóban is visszhangra találtak.

Az etimológiai tudomány, főleg Volkov kutatásai kétségtelenül bebizonyították, hogy a huculok nemcsak hogy szlávok, de szláv eredetűek is. A különbségeket a többi ruszin törzstől egyrészt földrajzi helyzetük, másrészt a románsággal és részben a magyarsággal való érintkezésük és keveredésük magyarázza meg.

A hucul eredetileg pásztornép volt és csak az állattenyésztéshez értett. Ma kiváló erdőmunkás és tutajos. Ezt a mesterségét a németektől tanulta.

Rákóczi szabadságharcának leverése után a Kárpátalján hiány volt munkáskezekben, főleg mesteremberekben. Ezért az 1723. évi 103. t.-c. hatéves adómentességet biztosított az önként bevándorló idegeneknek, de a kincstár a német szakmunkásoknak és mesterembereknek ezenfelül még más messzemenő kedvezményeket is biztosított. Ingyen adott nekik háztelket, földet, épület- és tüzelőfát, plébániát épített nekik és gondoskodott papjuk eltartásáról. Az első német telepések a törvényt életbeléptetése után csakhamar megjelentek Kőrösmezőn és megépítették az első völgyzáró gátat, a nagy vízfogót (clausura) a Fekete-Tiszán a Lazescsina fölött. Ezután több ilyen völgyzáró gátat építtetett a kincstár a Fekete- és a Fehér-Tisza és mellékfolyói felső folyása mentén, hogy alacsony vízállás idejében is lehessen tutajozni. Hetenkint

kétszer-háromszor megnyitják a vízfogók zsilipjeit és a kiömlő víz mintegy 12 órára annyira megduzzasztja a folyókat, hogy a tutajok könnyen lesiklanak rajta. Ennek az intézkedésnek szinte forradalmi jelentősége volt. Lehetővé tette az őserdők fainak leszállítását az Alföldre.

Az erdők tervszerű kitermelése és értékesítése Mária Terézia és II. József királyaink korában kezdődött. E két királyunk a huculok lakta községek közül Kőrösmezőre, Tiszabogdányba és Hahóra egyes német famunkásokat telepített Gmündenből, Ischlből és Ebenseeből. De mert a német munkáskéz kevés volt és drágának is bizonyult, a kincstár elhatározta, hogy a huculokat is famunkára és tutajozásra fogja. 1774-ben összeírták az addig kizárólag állattenyésztéssel foglalkozó huculokat és a kincstári munkások közé vették fel őket. Ettől az időtől fogva a kincstár jobbágysai lettek. Minden össze számlált és jegyzékbe vett kincstári jobbágy munkásnak 35 hold földet adtak, hogy irtsa ki magának, azonkívül megengedték, hogy az addigi pásztorkunyhó helyébe rendes házat építsen, szabadon legeltesse állatait a havasokon és az erdők tisztásain s annyi épületfát és tűzifát használjon, amennyire csak szüksége van. Évente 100 napot tartozott dolgozni a kincstár által kijelölt helyen és munkában, tehát favágásnál, útépitésnél, folyók szabályozásánál, tutajozásánál. Ezekre a munkákra a német telepesek tanították őket. Azelőtt a huculok még a fűrész sem ismerték, mert csak fejszével dolgoztak. A huculok olyan jó tanítványoknak bizonyultak, hogy híres erdőmunkások és tutajosok váltak belőlük.

Galíciából és Bukovinából tovább is szivárogtak be huculok, azért a kincstár időnként újabb és újabb összeírást rendelt el és az új jövevényeket is munkába fogta. Pl. Kőrösmezőn 1774 és 1828 között 145 új

kincstári munkást vett fel a közben beszivárgott huculokból, 1836-ban megint 76-ot.

A hucul eredetileg lovasnép. Lovon járt a havasokra, a szomszéd falvakba, sőt régente még esküvőre is lovon ment a templomba. Persze ma már nagyobbára gyalog jár. Elszegényedett, nem[^] telik lóra. Jóismerőseiknek, barátaiknak rendszerint azon panaszkodnak, hogy alig van lovuk és pisztolyt sem szabad tartaniok. «Kossuth háborúja után» a csendbiztos parancsára a pandúrok elvették pisztolyaikat és azóta se adták vissza azokat. Pedig csak akkor legény a hucul, ha fegyvere van. A hucul-fokos, az úgynevezett toporec nem elég. Azzal nem lehet durrantani, hogy visszhangozzanak a hegyek.

A hucul egyike a legszebb embertípusoknak. Erős testalkatú, izmos, magas, szélesvállú, karcsú. A férfiak középmagassága 169'5 cm, a nőké 155'6. Ugyanakkor a lengyel és az orosz férfi átlagos magassága csak 165'5 cm, tehát a hucul 4 cm-rel magasabb a lengyelnél és az orosznál. Sűrű szemöldöke alatt tüzes szem villog. Haja és szeme sötét. A férfiak 83'3%-a, a nők 66'7%-a barna és csak 2'8%-a köztük a szőke. Az öregember haja a vállára omlik, az újabb nemzedék nyírja. Érdekes, hogy nem kopaszodik. Igen sok hucul kérte, áruljam el, mivel kenik az urak a hajukat, hogy megkopaszodnak. A nőket valóban megilleti a szépnem elnevezés. Fehér az arcuk, karcsú a természetük. Folyton mosolyognak, mint akik tudatában vannak szépségüknek.

A csekélyszámú görögkeleti kivételével majdnem minden hucul görög katolikus vallású. Görcsösen ragaszkodik hitéhez, illetve szertartásához, de emellett rendkívül babonás is. Akármilyen messze lakik a templomtól, nagyobb ünnepkor nem mulasztaná el a szentmisét. Az esküvőt, keresztelőt és a temetést el sem tudja képzelni pap és templom nélkül. A karácsony nem a gyermekek, hanem a felnőttek ün-

nepe. Nem gyűjt karácsonyfát s a gyermekeknek sem ad ajándékot, ősi hucul szokás szerint karácsony ünnepét kell a legbőségebb lakomával megszentelni. Szabály szerint — aki teheti — tizenkétféle ételt készít karácsonyra. Persze ez a sokfogásos vacsora nem mondható lucullusi lakomának, mert étlapja se nem változatos, se nem ízletes. Főtápláléka a kukoricalisztból készült puliszka (kulesa). Keményre keveri és tejjel vagy túróvaj eszi. Egyéb eledelei a burgonya, tej, sajt, vaj, túró, tojás (rendszerint rántotta alakjában), bab, káposzta, töltöttkáposzta, galuska, zab- v. kukoricalepény kenyér helyett, turóskalács. Húst csak nagyünnepeken eszik. Mást is szívesen lát asztalánál, nagyon vendégszerető.

Szereti a mesét, a dalt és éneket, bár igen kevés a zenei érzéke. Házát fenyőfából építi és hasított deszkával fedi be. Kívülről nyersen hagyja, de belülről rendszerint kimeszeli. A ház három részből áll: a lakószobából, pitvarból és kamrából. A lakószobában hosszú kemence, amely ágyul is szolgál, ezenkívül durván ácsolt ágy, asztal, egy-két szék, a fal mentén lócák és egy kis szekrény az edénynek. Kémény rendszerint nincs a házon. A füst a pitvarba és onnan a tető deszkái között a szabadba húzódik ki.

A hucul szereti a szabadságot. Gyermekeit is minél előbb önállósítani igyekszik, hogy ne legyenek sokáig apai hatalom és felügyelet alatt. Csak az a gyereke marad mellette, aki házát öröklí.

A hucul igen tehetséges. Ügyes ács, bognár és kerékgyártó. Egy-két kovács is akad köztük. Más mesterséget nem űz. Nagy mestere a faragásnak. Pagodaszerű fatemplomai (Bilin, Havasalja) a népies építészet remekei. A nők gyönyörűen kézimunkáznak, hímeznek, varrnak. Az ingujj, váll és előrészt díszítésében nagy fényűzést fejtenek ki s valóban művészi hímzéssel látnak el csaknem minden ruhadarabot.

A férfiak vastag darócból készült fekete vagy piros nadrágot viselnek. Nyáron ujjatlan, télen ujjas, gazdagon hímzett báránybőrbekecs (kozsueh) van rajtuk vagy fekete darócból készült ködmön (szerdák). Télen-nyáron ugyanaz a ruha van rajtuk, csakhogy esőben, hóban vagy nagy melegben a báránybőrbekecsset prémével kifelé fordítva hordják.

Nagyon szeretik a ragyogókat, a különféle fényes díszeket. Táskájuk és tüszőjük rézveretekkel, érmekkel, gombokkal van díszítve. A mintegy 25—85 cm széles bőrszíj, a tüsző, a hucul férfi büszkesége. Ebben van a kése vagy a töre. Minden vágya, hogy pisztolya is legyen.

A nők ruházata gazdagon hímzett, bokáig érő ing és elől-hátul egy-egy vastag kéziszőttésből készült, földigérő díszes kötény. Lábbelijük bocskor. Ünnepeken a tehetősebbek csizmát vagy bakancsot húznak. Gyöngyhímzésből készült igen szép szalagot viselnek a nyakukon.

A hucul nő sohasem pihen, még az utcán is dolgozik. Nyeles guzsalyt köt a baloldalára, a guzsalyra gyapjút teker s fonalat fon belőle. Balkezével a gyapjút sodorja, jobbkezében az orsót tartja s pörgeti ujjaival. Érdekes látvány, amikor hegyesen lépked az utcán, vagy férfimódra lovagol és szüntelenül pörgeti az orsót.

A hucul főfoglalkozása az állattenyésztés, az erdei favágás és a tutajozás. Szarvasmarhát, lovat, juhot és disznót tart. Nyáron a szarvasmarhát és a juhot a havasi legelőre hajtja, ahol 3—4 hónapig őrzik a pásztorok. Maga a gazda vagy valamelyik családtagja csak akkor megy fel a havasra, ha a neki járó sajtot, juhtúrót (brinzát) veszi át, hogy hazaszállítsa.

A havasi pásztor élete meglehetősen nehéz. Nappal a szabadban ázik-fázik, éjjel nyitott kalyibá-

ban alszik, ahová befúj a szél és becsurog az eső. Hogy a férgek ne bántsák, vajban főzi ki ingét s ez a fekete ing van rajta, amíg el nem szakad. Noha a hucul elsősorban pásztornép, mégsem ért a tejjgazdasághoz s így nincs is belőle megfelelő jövedelme. A magyar kormány századunk elején a hegyvidéki akció során mintagazdaságot rendezett be a Tiszaborkúthoz tartozó Mencsul-havason és Tiszabogdányban. Mindkét helyen emmenthali sajtót és kitűnő csemegevaját készítenek.

A lótenyésztés erősen visszafejlődött, pedig a kis hucul ló (huculik) igen erős, kitartó és munkabíró. Étlen-szomjan 12 órán keresztül egyforma teljesítményre képes, amit a világháborúban a katonai szakértők is megállapítottak. A turjaremetei állami ménes most azon fáradozik, hogy hucul lovakkal lássa el a verchovinai gazdákat. Jó tenyészállatokat szerzett be és eltiltotta a tisztavérű hucul kancák kivételét Kárpátaljáról.

Kereskedéssel nem foglalkozik a hucul. Egyetlen jövedelmező foglalkozása az erdei favágás és a tutajozás. Télen a fenyvesben dolgozik. A kivágott fenyőt lecsúsztatja a völgybe, lehántja kérgét, a sudár gömbfát összerakja, majd tavasztól őszig tutajt készít belőle s a Tiszán leúsztatja. Veszélyes foglalkozás. Éles sziklák közt kanyarogva suhan a tutaj s ha nem vigyáz a legény, vagy nem eléggé ügyes, sziklába ütközik s könnyen életével lakói. Azonban a hucul ügyes és bátor. Nem fél a haláltól, mert mint a közmondása mondja, «az élettől kell félnie az embernek s nem a haláltól». Szembeszáll a farkassal, bírókra kél a medvével, miért félne a Tiszától, a kenyeret adó magyar folyótól? A Tisza bölcsője mellett van a huculok bölcsője is. A hucul nem megy aratni az Alföldre, mint a többi rutén, mert nem ért hozzá, öt a Tisza viszi le az Alföldre.

Az Erdős-Kárpátok legszebb vidéke a huculok

földje. A több mint 2000 m magas Hoverla, a Popiván és a Pietrosz állanak őrt fölötte.

A hucul szenvedélyesen szereti szülőföldjét. Ha olykor otthagyja kedves, szép hegyeit, emésztő honvágy fogja el. Alig várja, hogy visszatérhessen. Mihelyt átadta tutaját, siet vissza falujába és á primitív, naív ember büszkeségével mondja, hogy az Alföld legszebb palotájáért sem adná cserébe faviskóját.

A csodák hazájának nevezi a hucul szülőföldjét. Az öreg emberek mesélik, hogy Isten és az ördög együtt teremtette a tengerből hozott fővényből. Az Úristen egyenletesen kezdte szórni a hegyek és a síkföldek magját, mire az ördög darázssá változott és megcsípte az Úr kezét. Az Úristen ijedtében kibocsátotta markából a sok hegymagot és az egész Máramarosban esett le. Ezért csupa hegy és havas a huculok földje.

A bojkók.

A huculoktól nyugatra a Sopurka-folyótól a Laborc-folyóig elterülő hegyvidéken (Verchovinán) élnek a *bojkók*. Ha a büszke hucult a hegylakó rutének arisztokratájának tekintjük, a szerény bojkó igazi demokrata. Amikor az Erdős-Kárpátok ruténjairól írnak a szépírók, a huculokat választják elbeszéléseik hőseiül. Pl. az ukrán Fedjkovics, I. Franko, M. Kocjubinszkij, H. Chotkevics, M. Sztarickij, a lengyel J. Korzeniowski, I. Turczynski, a német K. C. Franzos, Blumenthal stb. A szegény bojkót nem igen veszik tollúkra.

A bojkó szülőföldje se olyan pompás és fenséges, mint a huculé. Az örök természet az Északkeleti-Kárpátokban a Tisza forrásvidékére, a huculok földjére vitte legtisztább zöld és kék színeit és ide tette legmagasabb hegyeit. A bojkók földje, a

Vihorlát és a Beszkidek vidéke, sokkal szerényebb. Nem annyira fenségesek és zordak, mint inkább kedvesek az egymás mellé sorakozó, kupolaalakú, aránylag alacsony hegyek. A legmagasabb csúcs a festői Borzsova-csoportban a Sztoj csak 1860 méter magas. Érdekes, hogy a vízvásztó Kárpátgerinc itt alacsonyabb, mint az előtte húzódó hegylánc, ezért igen szépek a völgyek, pl. a Tarac, Talabor, Borzsova völgye.

Mint a hucul, a *bojko* is gúnynév. Eredetét nem tudjuk. Egyesek a rutén *bojkij* «ügyes, élénk» szóval, mások a *bője* «igenis van, úgy van» szólással hozzák kapcsolatba, mert a *bojko* a közbeszédben igen gyakran használja. Természetes, hogy nemcsak a huculok, hanem a *bojkók* neve kapcsán is találkozunk fantasztikus magyarázatokkal, bár kétségtelen, hogy semmi szín alatt sem származtathatjuk a kelta *bajoktól*. Ők maguk verchovinaiaknak, hegylakóknak nevezik magukat, de szomszédaik, főleg a huculok és a síklakó rutének *bojkoknak* hívják őket. Egyébiránt a huculok minden más hegylakó rutént lekicsinylően, sőt gúnyosan *bojkónak* neveznek. A legnagyobb sértés egy huculra, ha azt mondják neki, hogy *pecsenij bojko* «te sült *bojko*», ami azt jelenti: te sült paraszt.

A huculok általában gúnyolják a *bojkókat* és bosszantásukra ezt az éneket éneklik:

Hucul, kedves hucul
 Hová tetted a *bojkónkat*?
 Megsütötted avagy
 Elevenen meg Is etted?
 Meg sem ettem,
 Se meg nem sütöttem,
 Gombaszedni ment el,
 Farkas falhatta fel.

A síkföldi rutén csak kedvesen évődve, tréfálkozva mondja azt, hogy *bojko*. Pl. a következő versben:

Bojkó vagyok, te is az vagy,
Mind a ketten bojkók vagyunk.
Nyújtsunk kezét _
És táncoljunk egyet.

A bojkó gyorsan táncol, aprózza lépteit és ezért évődve gúnyolják a síklakó rutének, mint azt a dal is elárulja:

Felmegyek én a hegyekbe,
Hol a bojkók laknak,
Ott a nótát apróztatják
S mégis jól vigadnak.

A bojkó nem olyan szép, mint a hucul és általában mintegy öt centiméterrel alacsonyabb nála. Melle széles, izmai erősek. Homlokcsontja széles, ajka vékony. Általában nem mondható szépnek. Arcjátéka sem olyan élénk, mint a huculé. Egyhangú és vontatott a beszéde. Haja szőke, de a sok kenéstől idővel megbámul. A lányok csinosak, kerekarcúak, vidámak. Főszórakozásuk a fonó, ahol sokszor nem a legépületesebb módon töltik estéiket.

A bojkó általában barátságos, beszédes. Rendes találkozóhelye a templomudvar vagy a kocsmá. Itt beszélnek meg ügyes-bajos dolgaikat és a világ eseményeit. Jólelkű, megbízható, engedelmes és szolgálatkész. De hirtelenharagú és akkor mindjárt verekszik Sokkal passzívabb természetű, mint a hucul. Vállalkozó szellem nincs benne. Szívesen dolgozik, ha rá van utalva, de nem töri magát a munka után. Kissé fatalista, könnyen beletörődik sorsába, pedig tehetséges és ért a házalókereskedéshez is. A drótostóhoz hasonlóan egyik-másik bojkó messze földet bejár. Magyar gyümölcsöt visz a lengyel piacokra. Néha borral is kereskedik.

Nagy szegénysége miatt a népiskolán kívül nem küldi más iskolába gyermekeit és így nem tudja fejleszteni tehetségét, főleg kereskedelmi hajlamait.

Az összes rutének között a legerősebb az ő családi

érzése. Szereti szüleit, gyermekeit és tiszteli az öregeket. Baj vagy veszély esetén a legnagyobb áldozatra képes a családjáért. A bojkó az egyetlen rutén néptörzs, amelynél a régi házközösség nyomaival találkozunk. Míg a hucul individualista, a bojkóban erős a közösség érzése. Nemcsak az urbáriumok említik a nagy családot, hanem Biderman is azt állítja, hogy az ő korában, a XIX. század közepén látott 3—4 családot egy fedél alatt élni és ugyanezt mondja a cseh J. L. Ric is.²⁶ A bojkó házközösség (dvoriscse) hasonló volt a délszláv házközösséghez (a zadrugához). A nős fiúk otthon maradtak szüleik házában és együtt gazdálkodtak. A család feje az apa vagy a nagyapa. Az apa halála után a testvérek nem váltak el, hanem a legidősebb fiú vezetése alatt együtt maradtak, ő a gazda, felesége a gazdasszony. Közös minden ingó és ingatlan vagyon, csak az asszonyok hozománya magántulajdon. A közös vagyonnal a gazda rendelkezett, ő adta ki mindenkinek a munkát, ő végezte közös számlára az eladásokat és a bevásárlásokat. A gazdának feltétlenül engedelmességek, mindenben szigorúan ragaszkodtak szokásaikhoz.

A házközösség emléke ma is él a népben és gyakran előfordul, hogy a nős fiú — ha nincs saját háza — a szüleinél marad hosszabb ideig és együtt gazdálkodik velük, amíg nem szerez magának annyit, hogy különváljon. A hucul fiú nem akar addig megházasodni, amíg nem biztosított magának otthont. A bojkó fiú azt mondja, hogy a házasság után is ráér otthonról gondoskodni, addig meglesz a szüleivel. A bojkó ma is azt vallja, hogy jó volt az a régi szokás, hogy rendszerint csak az unokák közt került a sor az ingatlan felosztására és a házközösség megszüntetésére, de hát abba kellett hagyni a régi jó szokást, mert az asszonyok nem fértek meg egymással.

A bojkó ősidőktől fogva vallja, hogy a parlagon

heverő föld, az erdő, a szabadon folyó víz, patak, természetes tó köztulajdon. Bárki szabadon használhatja, ha szüksége van rá. Csak az emberi ész és kéz alkotása, az emberi munka eredménye magántulajdon. Saját használatára bárki szabadon szedhet az erdőn, mezőn szamócát, málnát, szedret, áfonyát,ogyorót, gombát, vadalmát, vadkörtét.

Egyes bojkó falvakban ma is patriarchalis az élet. Ha a bojkónak valariffldsebb dologra van szüksége, pl. karóra és szomszédja udvarában látott egyet, megkérdezés nélkül elviszi, vagy pedig bemegy szomszédja kertjébe, erdejébe és vág magának. Ezért a szomszédja nem jelenti föl, mert hasonló esetben ő is úgy cselekszik. Azt is természetesnek találja, hogy a kölcsönként kisebb tárgyat (fűrész, talyigát, teknőt, baltát, kalapácsot) nem siet visszaadni. «Majd érte jön a gazdája, ha kell neki». Sőt a kölcsönvett tárgyat másnak is továbbkölcsönzi és a tulajdonos bejárhatja a fél falut, amíg megtalálja.

A hegylakó rutének többsége bojkó. A Kárpátgerinc közelében élnek. Nem hívásra jöttek, nem rendszeresen telepítették le őket, hanem csendesen, észrevétlenül szivárogtak be a XVI—XVIII. században Halics bojkóklakta hegyvidékéről, Turka, Stryj, Drohobycz, Dolina, Kalusz és Sambor járásából. A hegyek közt a patakok völgyeiben és a partok lejtőin helyezkedtek el.

Mint a Tisza forrásvidékére, a Verchovinára is sokáig szabadon átjárhattak a Kárpátok túlsó oldaláról nyájaikkal. Senki sem őrizte a Kárpátgerincen vonuló határt, sőt ki sem volt pontosan jelölve. Hanem a kicstár is, a magán uradalmak is hamarosan megtudták, hogy idegen pásztorok járnak havasaikon és megadóztatták őket.

A munkács-szentmiklósi uradalom a XVI. század végén minden juh- és kecskenyájért (500—600

darab) egy forintot és egy sajtot szedett nyaranta. Ha pedig a halicsi emberek a magyar Verchovinán kaszáltak, szénát gyűjtöttek és ott teleltették nyájait, akkor «váttrapénzt» szedtek tőlük, vagyis minden akol (kosár) után egy forintot. A munkácsi uradalom 1649. évi urbáriumuma szerint idegenektől akár úr, akár jobbágy volt, három pénzt szedtek minden szarvasmarhacsorda után és egy sajtot minden juhnyáj után. Később az adókat emelték.

A Verchovinán legeltető juhászok, pásztorok és gazdák egyrésze a neki tetsző helyen végleg letelepedett. így keletkeztek idővel a bojkó hegyifalvak, amelyek új jövevények bevándorlása folytán egyre szaporodtak. Az 1549. évi urbárium már Nagyberezna fölött is említ bojkótelepeket (Kosztrina, Sztavna, Voloszanka).

A XVIII. századbeli huklivai (zúgói) latin krónika, amelyet az ottani paróchus vezetett, azt írja, hogy «minden valószínűség szerint ennek az egész Verchovinának a benépesülése a múlt század elején vagy nem sokkal előbb kezdődött». Igen sok halicsi bojkó vándorolt be Rákóczi szabadságharcának a leverése után, 1711—1720 között.

A Verchovina csak állattenyésztésre alkalmas terület, azért a bojkó nem is igen foglalkozik mással. Csak állattenyésztésből, pásztorkodásból megélni nem tud. A múltban sem tudott. A munkács-szentmiklósi és az ungvári uradalom bojkói már a XVI. századtól kezdve a magyar alföldre jártak aratni. A XVII. században az alföldi földesurak egész aratóbandákat alkalmaztak a negyedik, ötödik, hatodik vagy hetedik kéve ellenében s azonfelül a kicsépelt magot is hazaszállították az aratóknak. A Verchovina földesurai szívesen vették jobbágyaik évadmunkáit, mert így ők is biztosan megkapták járandóságaikat. Az aratómunkán kívül földesuraik tudtával szőlőmunkásoknak is elszerződtek.

A bojkó legények és lányok szívesen mennek az Alföldre aratni. Megtanulnak valamit magyarul és otthon a faluban kérkednek magyar tudásukkal. Télen a fonóban szívesen énekelnek magyar dalokat, eredeti magyar szöveggel vagy szószerinti fordításban. Magyarszeretetüket jellemzi, hogy ha kedveskedni akarnak valakinek, azt mondják neki, hogy «olyan, mint egy magyar».

Legszebb mondáik a pásztorkodáshoz és a havasi pásztorkürthöz fűződnek:

«... A régi időkben, amikor még minden bojkónak juhnyája legelt a havasokon, a leggazdagabb gazdának csodaszép leánya volt, aki olyan mesterien tudott bánni a havasi kürttel — trombitával — hogy nemcsak érzéseit, hanem gondolatait is kifejezte. Megesett, hogy halicsi rablók megtámadták a pásztorokat és elhajtották nyájaikat. A legmódosabb gazda pásztorait is megtámadták egyszer. El akarták vinni lányát és nyáját. A lány kérte a rablókat, engedjék meg, hogy búcsút vegyen kedves hegyeitől és hogy belefújhasson a pásztorkürtbe. A rablók megengedték. A lány játéka annyira elbűvölte őket, hogy nem vették észre, hogy a lány az apját figyelmezteti a veszélyre. Az apa megértette lánya hívó szavát és a falu embereivel a havasra sietett. Elfogta a rablókat és lányát is, nyáját is megmentette».

A bojkó ipart nem űz, de mert nem lehet meg kovács nélkül, azt tartja, hogy minden falunak szüksége van cigányra. Felsőhidegpatakon 1930-ban két kovács volt, egy cigány és egy zsidó. A nép mind a kettőt cigánynak nevezte. Ha valaki a bojkók közül kitanulja a kovácsmesterséget, ami elég ritka eset, azt mondják róla, hogy kitanult cigánynak. A többi iparos német vagy zsidó.

Egy régi közmondás szerint három dolgot nem szeret a rutén: a lovat, a cserjést és az utat.

Ez a közmondás csak részben igaz. A huoul

él-hal a lóért, a síkföldi rutén is szereti. A bojkó nem becsüli sokra, mert nem tudja kellőképpen kihasználni. A bojkó az ökröt szereti, abból van a legtöbb haszna. Az ökr megelégszik fűvel és szénával, a lónak hébe-hóba zabot vagy kukoricát is kell adni, ha dolgozik. — Ha a lónak is zabot vagy kukoricát adunk, mi marad nekünk? — mondja a bojkó méltatlankodva, amikor valaki megjegyzi, hogy sovány vagy gyenge a lova.

Nem szereti az erdőt, a cserjét, mert nagy munkát adott apáinak azok kiirtása, hogy házhelyet, egy kis szántót és kertet szerezzenek maguknak.

A Verchovinán csaknem minden talpalatnyi földet az erdőtől kellett meghódítani. A Halicsból bevándorolt bojkó a patak mellett, ahol a völgy kiszélesedik, vagy a hegyoldalon kiirtott egy darab földet és annak közelében kunyhót, házat épített. Itt élt elszigetelten, szomszéd nélkül. Később egyre több és több házikót ragasztottak a patak partjára vagy a hegy oldalára és megvolt az új telep, az új falu. Utakról, utcákról szó sem lehetett. A forgalom a patak mentén bonyolódott le. Onnan ösvények vezettek az egyes kunyhókhoz. Később a patak mentén utat építettek és a hegyoldalokon elszórt kis rutén házakat közigazgatásilag falvakba osztották, sőt a kincstári falvakban — ahol lehetett — a lakosság egy részét is levitték az út mellé, utcák azonban nem épültek és most sem épülhetnek.

A patak közelében vagy a hegyoldalon megalapuló kis faház három részből áll: lakoszobából, pitvarból és kamrából. Berendezése olyan, mint a hucul házé. A kemence tetején a család legidősebb és legfiatalabb tagja alszik. Kéményt nem építenek, mert azt tartják, hogy annál erősebb és tartósabb a tetőszerkezet, minél jobban átjárja a füst.

Táplálkozása a huculénál is gyengébb. Főtápláléka a zablepény, burgonya, káposzta, bab és

kukoricalisztből készült puliszka. Ünnepi eledele a rántotta, sültszalonna, tejbenediktus, töltöttkáposzta, tepertősgaluska, bering. Ritka ínycsalatnak tartja és csak nagy lakomák alkalmával kerül asztalára a töltött tyúk. Kiszedi a tyúk belsőrészeit, kukoricalisztből és édestejből készült péppel megtölti, bevarrja, megfőzi és utána megsüti. A töltött tyúk a bojkó álmainak netovábbja.

A hucul rendkívül széTPTi szülőföldjét. Csak a huculoklakta területen belül változtat lakóhelyet, házasság vagy más ok folytán. A bojkó könnyen elköltözik, ha azt gondolja, hogy jobb sora lesz új lakóhelyén. Sok bojkó vándorolt már Torontálba és a Bácskába. Pénzzé tette kis vagyonkáját, mert több és jobb földet kapott érte másutt. Pedig az ő hazája is szép. A Borsava legmagasabb csúcsáról csodás kilátás nyílik a bojkóklakta Verchovinára, sőt észak felé Lengyelországba és dél felé az Alföldre is ellátni. Az egész Verchovinát átszövi az Ungvárról kiinduló jubileumi út, amely a Rónahavason, Volócon, a Borsava havasokon, Bruszturán át vezet a huculföldre. Érdekes látnivalók a havasok, hegycsúcsok, hágók, erdők, a gyönyörű fatemplomok. A bojkók földjén számos ásványvíz és primitív fürdőhely is van (Rónafüred, Polenafüred, Kékesfüred, Zanyka, Királymező), de mert nehéz a megélhetés, mindezt könnyen ott hagyja, ha másutt jobb anyagi viszonyok közé kerül.

Szomorú évszaknak tartja a bojkó a nyárutót, amikor kis termését meg kell védenie a vadaktól. Silány földjében zabot, árpát és burgonyát termel, a völgyekben kukoricát.

Mikor érni kezd a termése, rákap a vaddisznó, ez ellen kell megvédelmeznie. Fegyvere nincs, nem löheti le. Úgy segít magán, hogy a burgonyatábla közepébe kalyibát épít, esténként hatalmas tüzet gyújt előtte és ha hallja a vaddisznó közeledését, éktelen lármát csap, hogy elűzze.

Szomorú látvány őszi időben a hegyoldalakon lobogó tűz és fülünket is bántja, ha a szél elhozza a lárma foszlányait. Az öreg bojkó ilyenkor a kalyibában a tűz mellett a régi jó időkről mesél, amikor szabad volt vadászni és nemcsak kára, hanem haszna is volt a vaddisznóból. — Bőréből bocskort csináltunk, a húsát megettük. Minden szabadnapra jutott hús elég.

A lemkók.

A bojkóktól keletre, a Latorcától a Poprádig húzódo hegyvidéken, az alacsony Beszkidek lejtőjén élnek a *lemkók*. Így hívják őket a többi rutének, mert a magyar «csak» szócskának megfelelő «lis» vagy «ano» helyett «*lem-et*, «*len*»-et mondanak. Eredetileg ez is gúnynév, akár a hucul, vagy a bojkó. Ők ruszinoknak, vagy rusznákoknak (rusznyákoknak) nevezik magukat.

Ha megkérdik tőlük, hogy lemkók-e? így válaszolnak:

— Mi ruszinok, rusznákok (rusznyákok) vagyunk. A lemkók ott élnek valahol a bojkók között.

A lemkók földje alacsony hegyvidék. Hosszan húzódnak a széles hegyhátak nyugat, kelet és dél-kelet felé. Lejtőik olyan mérsékelten emelkednek, hogy kocsival is könnyű feljutni a hegyekre, ami igen megkönnyíti az érintkezést közöttük.

A Kárpátok gerince is alacsony ezen a vidéken. A Dukla-hágó például 502 méter a tenger színe fölött, a zborói-hágó 592 méter.

E földrajzi adottságnak igen fontos a szerepe a lemkók életében. Míg a magyarországi huculok és bojkók a terepnehézségek miatt bevándorlásuk óta alig érintkeztek a Kárpátok északi oldalán lakó huculokkal és bojkókkal, a Kárpátok két oldalán élő lemkók nem szakadtak el egymástól.

A Lisko, Sanok, Krosno, Gorlice, Gribow, Jaslo és Nowy-Szczyg jarásokban élő halicsi lemkók gyakran átjártak magyarországi testvéreikhez és ezek is viszonozták a látogatásokat.

Nemcsak a magyarországi, hanem a halicsi lemkók is régen aratni jártak a magyar Alföldre. Sőt a múlt század elején a nagyobb magyar uradalmban sok halicsi lemkó kondás volt. Ezért pl. a halicsi Msanec faluban ma is sok Kondás nevű ember. Arra a kérdésre, honnan kapta nevét, így válaszol:

— Valamelyik öregapám disznópásztor volt Magyarországon, ott pedig a disznópásztort kondásnak hívják.

Halicsból Magyarországra jöttek vásárolni, sőt régen, amíg könnyen ment és nem volt hatósági engedélyhez és formákhoz kötve, itt is házassodtak meg.

Számos halicsi lemkódalban magyarországi helynév fordul elő. Pl. Oljehovecben ezt éneklük:

Kezeit tördelte, zokogott Hancusza,
Mert nem hozott almát Tokajból Andrueza.
Csitt Ancusza, ne sírj, ne hullaed könnyedet,
Lőcse városából hozok almát neked. .

A halicsi lemkók dalaiban és meséiben a magyar városok közül Debrecen fordul elő legtöbbször, mert Hajdumegyébe jártak aratni. A magyarországi lemkók is átjártak a halicsi lemkókhoz szórakozni vagy vásárolni. A sárosmegyei Venéce faluban van egy öreg fatemplom. 1654-ben építették a halicsi Nowa Wies nevű lemkó faluban, 1724-ben megvette Venéce. Szétszedte, hazavitte, újra összerakta és ma is abban imádkozik.

A hegylakó rutének közül a lemkók jöttek be hozzánk legelőbb. A rutének lakta terület — a régi északkeleti gyepüelve — eladományozása és benépesítése a XIII. században Szepesben kezdődött és

innen haladt kelet felé. Utolsónak Máramaros népe-
sült be.

A rutének Szepesben sem az első telepések. Hat-
vanhat szepesi falut ismerünk a XII—XIII. század-
ból, de egy rutén sincs köztük. Ha lettek volna ruté-
nok a tatárjárás előtt, legalább egy oklevél említené
őket. A rutének későbbi jövevények, mint a len-
gyeiek, tótok, németek és magyarok. Terméketlen,
sivár földeken laknak, márpedig az első telepések a
termékeny síkfoldet, folyóvölgyeket, védett helyeket
szokták megszállani.

Szepes, Sáros, Abaújtorna és Zemplén néprajzi
tekintetben rendkívül tarka. E vegyes ajkú, vegyes
vallású és vegyes nemzetiségű területen magyarok,
szlovákok, németek, lengyelek és lemko-rutének lak-
nak. Sok a vegyes lakosságú község, de tiszta lemko,
vagy lemko-többségű falu is szép számmal akad.
Legkevesebb van Szepesben, ahol a lemko az egész
lakosság 7 %-a. Itt összesen 20 lemkoközség van.

Nyelvi és nemzeti hovatartozás szempontjából
vítás terület mindenütt van, ahol rokon népek
érintkeznek. Oroszországban nem tudják pontosan
megvonni az orosz-ukrán, a Balkánon a szerb-bulgár
nyelvhatárt. Ezt a faji és nyelvi vitát a tudomány
fegyverével eldönteni nem lehet, mert az egymásba-
folyó nyelvjárásokat mindenik fél magának követeli
és egyik fél sem nyugszik bele szívesen a tudományos
ítéletbe.

A rutének minden görög katolikus keleti szlovákat
rutén eredetűnek tartanak. Ezek szerintük elszlo-
vákosodott rutének. A megállapítás téves. A vallást
nem fogadhatjuk el nemzeti vagy faji ismertető
jegyek. Kárpátalján is nemcsak rutén, hanem
román és magyar görög katolikusok vagy görög
keletiek is vannak, miért ne volnának keleti szer-
tartású szlovákok is. Tudjuk, hogy Szepesben meg
Sárosban is az ellenreformáció korában több protes-

táns falu a görög katolikus hitre tért át. Ezek szlovák falvak voltak.

A cuius regio eius religio elve néhány esetben a lemkó ruténeknel is érvényesült. Olsavszky Emanuel munkácsi püspök rendeletére 1750—1767 között megvizsgálták a zempléni, sárosi, szepesi és abaúji görög katolikus paróchiákat. A vizsgálatokról («visitatio canonica») felvett jegyzőkönyvek a paróchiák és leányegyházaik nevét, a tataplomok alapítási évét, állapotát, felszereléséről szóló leltárát tartalmazzák. Megírják, hogy ki és mikor szentelte fel a parochust, mi a hívők kötelessége papjuk és egyházközségük iránt. Egyik-másik jegyzőkönyv egyéb érdekes adatot is tartalmaz.

A Homonna közelében fekvő Cserninán felvett vizsgálati jegyzőkönyv azt mondja, hogy «emberemlékezet szerint a kőtemplomot egykor a római katolikusok építették, ezután a lutheránusok birtokába került, később pedig — mintegy ötven évvel ezelőtt — a teljesen elpusztított templomot a rutén hívők kijavították és azóta békében használják». Lenartóról azt jegyzi meg, hogy «templomát latin szertartásúak alapították, de már sok év óta a görög szertartású paróchus misézik benne». Malcó látogatási jegyzőkönyve szerint a «kőtemplomot római szertartásúak építették, azután a lutheránusok birtokába került és körülbelül harminc évvel ennek-előtte a ruténeknek adta a földesúr». Petjanki (Peklén) paróchiáján felvett jegyzőkönyvben olvassuk, hogy «a fatemplomot régente a lutheránusoktól kapták». Andrasovecben (Andrásvágás): «a templomot a lutheránusoktól vettük el». Az Abaújmegyében Bisteben felvett jegyzőkönyv azt mondja, hogy «a fatemplomot.. . nyolc év előtt a földesurak a kálvinistáktól vették el».

Kétségtelen, hogy sok rutén és lengyel olvadt be idők folyamán a keleti szlovákságba. Ez a beol-

vadás azonban önkéntes volt. A rutének és a lengyelek saját akaratából történt.

Érdekesen állapította meg Czambel a szlovák terjeszkedés okait.⁸⁷

Az első, hogy a rutén köznép a szlovákot úri nyelvnek (panski jazik) tartotta a rutén és a lengyel nyelvhez viszonyítva. A második, hogy a világháború előtti időkben szlovák nyelven számos népirat, füzet és egyéb nyomtatvány jelent meg, míg a rutén nyomtatott betű ritka volt, mint a fehér holló. Nemcsak szlovák papok, hanem a szlovák földesurak családtagjai is és a szlovák származású világi urak is szívesen beszéltek szlovákul — po naéim — és a lengyelekkel, meg a ruténekkal is csak szlovákul érintkeztek. Ha a világháború előtt egy ottani magyar család valami szláv nyelvre akarta taníttatni gyermekét, mindig szlovák lányt vett dadának vagy nevelőnőnek, rutént vagy lengyelt soha. Ezt a nép észrevette és a szlovák nyelvet a lengyelrel és a ruténnel szemben úri nyelvnek tartotta és a rutén legény és lány is úri módon, szlovákul igyekezett egymással társalogni. Ezt annál is szívesebben tette, mert saját rutén papja családjában (egy-két kivételtől eltekintve) csak magyar szót hallott.

Érthető, hogy a szlovákok között és a szlovákok szomszédságában élő rutének nem ragaszkodtak ahhoz a nyelvhez, amelyet papjuk sem becsült meg és legtöbbször hibásan is beszélt. A keleti szlovák területen lakó rutének elszlovákosodása természetes folyamat volt, kivált ha azt is figyelembe vesszük, hogy a szlovák műveltség magasabb volt a ruténnél.

A szlovákon kívül a lengyel is erősen hatott a lemkók nyelvére. A huculok és a bojkók nyelvjárásában csak elvéve akad egy-két lengyel szó, amit bevándorlásuk idejében hoztak magukkal és mai napig is megőriztek. A lemkók nyelve tele van lengyel szavakkal. Olyan nagy volt a lengyel nyelv

hatása, hogy még a hangsúlyozást is átvették. Az összes orosz, ukrán és rutén nyelvjárásokban változó a hangsúly. Egyedüli kivétel a lemko, ahol az utolsó-előtti szótag hangsúlyos, épp úgy, mint a lengyelben.

Mint a többi rutén, a lemko is főleg földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Földje sovány, köves, agyagos. Annyit nem tud termelni, hogy megéljen belőle. Veteményei ugyanazok, mint az ottani szlovákoké. Zabot, kukoricát, burgonyát, babot, lencsét, kölest és borsót is termel. Ipari növények közül lent és kendert.

Ma nagyon szegény. Csaknem minden kereseti forrása elapadt. Pedig még ötven-nyolcvan évvel ezelőtt jómódban élt. Nemcsak nevelt állatot, hanem kereskedett is vele. Szepes, Sáros és Zemplén lemko-ruténjei minden tavasszal juhokat és bárányokat vásároltak Máramarosban, Erdélyben, Bukovinában és Moldáviában. A juhnyájukat hazahajtották és nyáron át legeltették. Kettős hasznot húztak belőlük. Sovány földjeiket megrágyázták. A juhok gyapját lenyírták, tejéből sajtot készítettek, amit azután hazai vagy külföldi piacokon eladtak, összesen a juhokat és bárányokat a sárosmegyei Hanusovecbe (Hanusfalu) vagy ölmützbe hajtották és eladták. A hanusoveci juhvásáron sok csehországi, sziléziai és posentartománybéli kereskedő jelent meg és jó áron megvette a kövér fűvön hizlalt állatokat. Olyan lemkok is akadtak, akik minden évben külföldi piacokra hajtották nyájukat.

Lóval és szarvasmarhával is kereskedtek. A lovakat és ökröket Lengyelországban, Bukovinában és Moldáviában vásárolták. Az eladást novemberig lebonyolították és kezdetét vette a disznókereskedés, amely december közepétől Pál napjáig (január 15.) tartott. Áprilisig aztán otthon maradtak, hogy a hó eltűnte után újból kezdjék a vázolt életmódot. A múlt század közepe táján a náluk jóval mozgé-

konyább és élelmesebb zsidók kiszorították őket az állatkereskedésből.

Amikor a lemko a régi jó időkről beszél, az állatkereskedésre gondol.

— Nagy ünnep volt, amikor megérkeztek a juhnyájak, az ökörcsordák, a ménesek. Szétosztották a különféle legelőkön. A falu apraja, nagya a szabadban élt és pásztorkodott. Víg nóta járta, furulyaszó hangzott a lobogó pásztortüzek mellett. Ma mindennek vége — mondotta az osztornyai öreg pásztor szomorúan. — Mehetünk Amerikába, ha élni akarunk, de már oda se engednek be bennünket.

A lemko vállalkozó természetű és messzeföldre elmegy a kenyérért. A szepesi lemkók között vándor-kereskedők, házalók és drótostótok is akadtak szépszámmal. Bejárták egész Ausztria-Magyarországot és olajat, lenvásznat, vaját, sajtot, üveget és egyéb apróságokat árultak. Külföldre is elmerészkedtek. Déloroszországban szívesen látott vendégek voltak az istenháta mögötti kis ukrán falvakban. Csakhogy az orosz kormány kitiltotta őket, mert állítólag híreket vittek forradalmakról, paraszt-lázadásokról.

A lemko drótostótok és üveges tótok a szepes-megyei rutén falvakból kerültek ki. Kora tavasszal útnak indultak és csak késő ősszel tértek haza. Rendszerint egy mester és a tanítványa jártak együtt. Egyik-másik községben rövidebb-hosszabb időre megszálltak. Kiegészítették árukészletüket, drótból különféle apró tárgyakat csináltak és házról-házra járva, árusígtatták. Vándor-kereskedők és iparosok voltak egy személyben. A drótostótok foltoztak és drótoztak, az üveges tótok a kitört ablak-táblákat cserélték ki újakra.

Drótozáson, üvegezésen kívül egyéb iparral alig foglalkozik a lemko. A vászonszövésben ügyes, azonban ez sokáig csak háziipar volt a Szepesség-

ben és Sárosban. Egyéb ipart a múltban nem is igen űzhetett, mert a Felvidéken németek voltak az iparosok és a céhekbe nem vették fel őket. Különben is az iparos rendszerint városi lakos, a lerakóknak pedig éppúgy, mint a többi ruténeknek, nem volt városuk.

A lemkó még a bojkónál is gyengébb testalkatú és alacsonyabb. Arca sovány ^beesett és nem mondható szépnek. Nézése hideg, merev, révedező, járása lomha, bizonytalan. Szorgalmas és istenfélő, de nem olyan szolgálatkész, mint a bojkó. Több benne az önzés, ami régibb foglalkozásának, az állatkereskedésnek és a drótos mesterségnek folyománya, hisz haszonra kellett dolgoznia. Felfogásában, gondolkozásmódjában, szokásában és életmódjában közelebb áll a nyugathoz, mint a bojkó és a hucul, ami érthető is, hisz nyugati népek: magyarok, németek, tótok és lengyelek veszik körül és csak kelet felé, keskeny folyosón át érintkezik rutén testvéreivel. Öltözetében is közelebb áll a tóthoz és a lengyelhez, mint a többi hegyvidéki ruténhez. Nem visel tüszőt, a rutén és a hucul büszkeségét. Viszont van nyakkendője, ami ismeretlen a bojkónál. Ruházata rövid, ráncos gatyá és ing. Rajta fekete pitykés mellény, fölötte hosszú csuha, fekete-fehér rojtos átvető vei, vagy otthon a térdigérő barna gúnya (szerdák). Kozsuchot (bőrkabát) nem visel. A nők öltözete eléggé csinos és ízléses. Asszonyok fehér vagy kék kendővel kötik be fejüket, a lányok hajadonfővel járnak. Szoknyájuk többnyire egyszínű. A szegény lemkó koratavasztól késő őszig mezítláb jár. Egyébként lábbelije bocskor vagy vásári cipő, ritkán csizma.

Minden munkáját, játékát, szertartását énekkel kíséri, mint a többi rutén is. Sok magyar dalt ismer szó szerinti fordításban és sok magyar társasjátékot. Ezeket aratáskor tanulták el az Alföldön. Régi daluk

alig van, eredeti dalaiknak nagyrésztében visszatérő motívum Amerika. Kevés a regéje, mondája. Talán legrégebb emléke, amely apáról-fiúra szállt és amelyről ma is mesél, a krasznibródi leányvásár.

A XVIII. század elejéig évente kétszer-háromszor leányvásárt tartottak Krasznibródon (Laborc-fő, Zemplén megye). Ez volt a rutének egyetlen leányvására. Voltakép csak a lemkók jelentek meg, a többi rutén — ha tudott is róla, a közlekedési nehézségek miatt nem tudott elmenni. Néphagyományaiiban sincs nyoma, pedig a bojkóknak és a dolisnyánoknak régebb időkből származó mondáik is vannak.

Száz és száz rutén család gyűlt össze a bazilita rend monostora mellett. A lányok virágokkal díszített leeresztett hajjal, az özvegyek koszorúval a fejükön sétálgattak és kellették magukat. A vőlegényjelöltek is szüleikkel és rokonaikkal jelentek meg. A legtöbb fiú és lány most látta egymást először. Mikor a legény kinézett magának egy lányt, hozzálépett, kezét nyújtotta és így szólt: — Ha férj kell neked, itt vagyok, gyere a paphoz. — Ha a lánynak is tetszett a legény, kezét fogott vele. Ezután a legény megegyezett a leány vételárában és mind a két család és rokonsága bement a monostorba, ahol a jámbor szerzetes azonnal összeadta az ifjú párt. Azt sem kérdezte, hogy hívják őket s merre van hazájuk. Az esküvő után ettek, ittak, táncoltak és azután hazamentek. Ki jobbra, ki balra. Megesett, hogy a szülők nem is látták többé lányukat, sőt azt sem tudták, melyik faluba és kihez ment feleségül a lányuk.

Nem minden házasságkötés ment ilyen simán. Gyakori volt a veszekedés és verekedés. Ha a lánynak nem tetszett a legény és a szülei is pártját fogták, a legény pedig nem tágitott, verekedés volt a vége. Sokszor a lánynak nem tetszett a legény, de

mert nagy árat kínált érte, a szülei hozzákényszerítették. A leányszöktetés is gyakori volt. Ha a legény látta, hogy sem a lánynak, sem a szüleinek nem kell, rokonai és barátai segítségével alkalmas pillanatban erőszakkal a monostorba cipelte a lányt, ahol azután a szerzetes pópa jópénzért a lány tiltakozása ellenére is összeadta őket.

Minden leányvásár botrányba fulladt. Gyakori volt a leányrablás és a verekedés, miértis a hatóságok 1720 körül a lemkek és főleg az ottani bazilita-szerzetesatyák nagy szomorúságára betiltották.

VI.

A rutén irodalom és művelődés ²⁸

A különféle helyekről és különféle időkben bevándorolt és betelepített rutének a mai napig sem tudtak egybeforni és egységes társadalmi meg irodalmi nyelvet teremteni maguknak. Máig sem alakult ki közös nyelv, amelyet a kárpátaljai rutén írók és költők irodalmi nyelvvé emelhettek volna. Ennek az a következménye, hogy az írók és költők alkotó munka helyett meddő nyelvi vitákra pazarolják tehetségük javát.

A Kárpátaljára betelepült rutének irodalmára és műveltségére a XVI. század végéig nincs adatunk. Kétségtelen, hogy nem voltak fejlettebbek, mint őshazájukban maradt testvéreik.

A XIII. században, amikor kezdtek Magyarországra bevándorolni, formálisan már keleti szertartású (právoszláv) keresztény, a valóságban azonban a keleti szláv őspogány vallás követői voltak. Az orosz egyháztörténetírók (Golubinszkij, Makarij) bebizonyították, hogy az orosz köznép a megkeresztelkedést követő századokban csak a bizánci keresztény szertartásokat vette át. A kereszténység szellemét nem, mert arra nem tanították. Papjaik csak a szertartások végzésével törődtek, a formák pontos betartása volt a kötelességük.

A kárpátaljai ruténeknek bevándorlásuk korá-

ban nem volt és nem is lehetett irodalma. Az addig műveletlen földek feltörése, erdőirtás, házépítés, új otthon teremtése, a természet erői ellen folytatott harc volt a telepes élete. Teljesen új környezetbe került, amellyel szemben sokáig érthetetlenül állott. A lengyel és a litván úr jobbágyából a magyar úr jobbágya lett... Nem volt tudomása sem politikai, sem társadalmi kérdésekről. A megélhetés gondjai kötötték le minden idejét, fizikai létét igyekezett biztosítani.

A legkorábbi bevándorlók, a szepes- és sáros-megyei és az Alföld közelében letelepedett rutének a XV. század végére és a XVI. század elejére megépítették falvaikat. Amikor úgy gondolták, hogy már a papot is el tudnák tartani, kis fatemplomot építettek és papot kerestek.

Az első papot onnan kapták, ahonnan jó maguk vagy elődeik is származtak, tehát elsősorban Halicsból. Egy-két pap orosz szerkesztésű egyházi szláv könyvet hozott magával, amelyet Kárpátalján többen lemásoltak. Igen természetes, hogy a másoló elnézése folytán egy-két helyi nyelvsajátosság is belecsúszott a másolatokba. Ez azonban nem irodalom.

Ruténeinknek a XVI. század végéig nem volt és nem is lehetett irodalma. Az irodalom kultúr-szükséglet. A bevándorolt rutén jobbágyoknak nem voltak kultúrigényeik. A pásztor és földműves népesség ma sem nagyon töri magát a betű, a könyv után, már pedig a XVI. század végéig a ruténség ebből a két elemből és néhány hozzá hasonló szellemi színvonalú pópából (batykóból) állott.

Nem helytálló az a gyakran és szívesen hangoztatott panasz a rutének részéről, hogy a tatárjárás, a török hódoltság, a kuruc-labanc háború és egyéb vérzivatarok folytán a régi rutén emlékek elpusztultak, mért nem volt minek elpusztulnia. Ezt Franko,

a kiváló ukrán író és irodalomtörténész is bebizonyította.

A kárpátaljai rutén irodalmat a magyarsággal és ezen keresztül a nyugattal való érintkezés indította meg. A reformáció és az egyházi unió, a Rómával való egyesülés az a két nagy esemény, amely a művelődés útjára igyekezett vezetni Kárpátalja rutén népét.

Kárpátaljára egyrészt Sáros és Zemplén felől, másrészt Erdély felől jutott el a protestantizmus. Perényi Péter, Petrovics Péter, Török István és más urak támogatásával a reformáció Újhelyen, Sárospatakon és több más városban hódított és szelleme a ruténekhez is eljutott.

Legerősebb gyökeret Erdélyben vert a protestantizmus. Mivel Máramaros 1738-ig Erdélyhez tartozott és a munkács-szentmiklósi uradalom is sokáig volt erdélyi fejedelmek birtokában, a síkföldi (dohányán) rutének többsége protestáns fejedelmek uralma alatt állott. Az erdélyi protestáns fejedelmek a ruténeket is a református hitre igyekeztek téríteni.

A rutének nem fogadták el a reformációt, de nyugati eszmékkel, gondolatokkal ismerkedtek meg. Szélesedett látókörük, gyarapodtak ismereteik. Átvették a protestánsoktól azt a tanítást, hogy a Szentírást, az imákat a népnek értenie kell és a papnak a nép nyelvén kell hirdetnie Isten Igéjét.

A másik nagy esemény, amely jótékonyan hatott a rutének műveltségére, a Rómával való egyesülés volt 1646-ban. Drugeth György gróf, az ungvári és a homonnai uradalmak ura a rutének szellemi hátramaradását látva, megbízta Krupecki przemysli görög katolikus püspököt, hogy vegye rá a ruténeket a Rómával való egyesülésre. A római Szentszéknek is tetszett a terv, mire az eгри érsek vette kezébe az ügyet és hosszas tárgyalások után a szepesi,

városi, zempléni és ungi rutén papság 1646-ban Ungváron elfogadta az uniót.

A beregi és a máramarosi papságot Erdély fejedelmei nem engedték el Ungvárra, mert a református hitre szerették volna téríteni őket. A katolicizmus és főleg a pápaság intézménye ellen izgatták őket a református hit apostolai. Sikerült is elérniök, hogy a batykók meggyűlöltek az unitusokat és szóban meg írásban a legdurvábbba»»támadták őket. Bereg is, Máramaros is csak jóval később — amikor Erdélytől elszakadt — egyesült Rómával.

A ruténség a XVII. század második felében kettészakadt. Keleti fele protestáns befolyás alatt álló görög keleti (právoszláv), nyugati fele latin papság befolyása alatt álló görög katolikus (unitus) volt. Mindegyik fél meg volt győződve a maga igazáról és támadta a másikat. Azt lehetett volna várni, hogy szenvedélyes hitviták fogják felzaklatni a lelkeket és megtermékenyítik a szellemi életet. De nem ez történt. A právoszláv pópák szenvedélyesen támadták a római katolikus és görög katolikus papokat, de nem azért, hogy meggyőzzék őket, hanem hogy a saját híveiket visszatartsák a katolikus hitre való áttéréstől. Támadásaikról a katolikusoknak nem volt tudomásuk. A právoszláv templomokban hangzottak el és így válasz nélkül maradtak.

A XVI. század közepéig az orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelven írott liturgikus könyvek voltak az írástudó rutének egyetlen szellemi tápláléka. Azonban amikor a rutének a protestantizmus és a katolicizmus révén nyugati eszmékkel és gondolatokkal kezdtek megismerkedni, más könyv is kellett papjaiknak.

Már a XVI. század végén követelték az erdélyi fejedelmek birtokain élő rutének, hogy mint a protestáns papok oktatják híveiket, az ő papjaik is oktassák őket. De mert a batykók tudatlanok és

tanulatlanok voltak, segédkönyvet kellett adni a kezükbe. így születtek meg az ú. n. evangéliummagyarázatok, vagyis az év vasár- és ünnepnapjaira írt prédikációk.

A rutének az első evangéliummagyarázatok Lengyelországból kapták és otthon a maguk nyelvére dolgozták át. Az átdolgozásnál magyar posztillákat is felhasználtak.

Az átdolgozó csak azt vette át forrásműveiből, ami tetszett neki. ízlése és tudása szerint rövidítette vagy bővítette az anyagot és helyi példákat, népmeséket, mondákat, babonákat, történeteket szúrt be. Nemcsak a magyarázatokkal bánt el önkényesen, hanem a szentírási szöveggel is.

Minden batyó készített magának könyvet, hogy legyen miből prédikálnia. Persze a prédikálást nem kell szó szerint venni. A pap a könyvből felolvasta az aznapi prédikációt és a helyi életből vett példakkal toldotta meg a magyarázatot. Mivel csaknem minden pópa saját faluja beszélt nyelvére dolgozta át forrásműveit, munkájukat a hamisítatlan, zamatos népnyelv jellemzi és teszi rendkívül értékessé.

E kézírásos munkák túlnyomó többsége a rutén irodalom nagy kárára elveszett. A batyók helyébe lépő latin műveltségű görög katolikus papok nem ismerték fel e kéziratok irodalmi és nyelvészeti jelentőségét, ami az akkori időkben érthető volt.

A XVII. és XVIII. század kárpátaljai rutén irodalmában a bibliamagyarázatok foglalják el az első helyet. Eddig 12—15 ilyen munkát találtak és ismertettek az irodalomkutatók.

Tartalmi szempontból is, nyelvi szempontból is a Máramaros délnyugati részén a (dolisnyán) síkföldi rutén falvakban (Sófalva, Uglya, Kalocsa, Nyágova) készült munkák a legérdekesebbek. Ezek szerzői nemcsak a halicsi ruszin, hanem a magyar posztillákat is felhasználták. Nem sok tudást árulnak el,

de vak fanatizmusuk és hitük, illetve törhetetlen ragaszkodásuk szertartásaikhoz szinte páratlan a maga nemében.

Magyarázataikban gyakran hivatkoznak ókori görög bölcsekre: Aristotelesre, Platonra, Sophoklesre, valamint, a keleti szláv szentekre és egyházatyákra, anélkül, hogy ismernék őket. Az ókori bölcsek neve elé gyakran odateszik a szent jelzöt vagy megjegyzik, hogy kiváló egyházatyá. Magyarázataik kedvesen naivak, a népmesék színvonalán mozognak. Csodákkal bizonyítják állításaikat, egyéb bizonyítékra hivatkozni nem tudnak. Valamennyien elítélik a katolicizmust és főleg az egyházi úniót, a Rómával történt egyesülést.

Az evangéliummagyarázatoknál is jobban szerették változatos tartalmuk miatt a *zbornikokat*, vagyis az enciklopédikus gyűjteményes munkákat. Prédikációk, apokrif bibliai elbeszélések (ószövetségi vagy újszövetségi szerzők vagy személyek neve alatt, mások által írt könyvek, melyeket szerzőik a Szentírás tekintélyével akartak felruházni), legendák, széphistóriák, népmesék, természetrajzi, néprajzi, földrajzi, történeti, gazdasági, orvosi és egyéb közlemények gyűjteményei a zbornikok.

A XVII. és a XVIII. században igen sok zbornik forgott közkézen. Eddig mintegy tízet ismertettek a kutatók. A zbornikok legkedveltebb tárgyai az apokrif bibliai elbeszélések.

A Szentírás nem közöl teljes életrajzokat, már pedig a nép kedvelt hősének egész életét ismerni akarja bölcsőjétől a sírjáig. Az egyszerű ember e kíváncsiságát siettek kielégíteni az apokrif írások. A szláv népek között a bogomilok terjesztették el őket. (Bogomilok v. bogumilok a X—XI. században Bulgáriában keletkezett szekta. A szekta követői a jó és a gonosz szellemben hittek, húst nem ettek és a szentségeket is, a papi rendet is

megtagadták.) A bogomil könyvek már a XIII—XIV. században Halicsba kerültek és a XVI. század végén Kárpátaljára is eljutottak. Még a ma használatos templomi könyvekben is találunk egy-két apokrif elbeszélést. Például Izsaiás látomása, Jakab létrája, a tizenkét pátriárka végrendelete a Mineában, vagyis abban a templomi könyvben, amely naptári sorrendben tartalmazza a szentek életét és a szenteket dicsőítő énekeket.

A XVII. és XVIII. században a právoszláv papok többet forgatták az apokrif írásokat, mint a kánoni könyveket, mert több érdekes témát találtak bennük, hogy le tudják kötni hallgatóik figyelmét. A kárpátaljai rutének közt alig akadt írni-olvasni tudó ember, azért a zbornikokat hallgató közönség számára állították össze, mint azt az Ungvári Zbornik következő felhívása is bizonyítja: «Mindenki, akinek füle van, idefigyeljen, aki pedig írni tud, írja le.» Vagyis a zbornikokból a templomban felolvastak a papok és az írnitudoóknak lemásolásra is odaadták azokat.

A bibliai személyek életrajzain kívül a világ tereméséről, az utolsó ítéletről, a másvilági életről, a pokol kínjairól, a halálról és az Antikrisztusról szóló elbeszéléseket hallgatta legszívesebben a nép. Ezek az ő felfogásának megfelelően voltak összeállítva. Az utolsó ítéletről szóló elbeszélés így kezdődik: «Amikor Isten szent színe előtt leszünk, a király a szegény földműves mögött, a vezér a közkatona mögött, a földesúr a jobbágya mögött fog állani. Jaj, de nagy baj lesz az nekik, mikor a földi élet örömeből az örök szomorúságba kell majd átmenniök.»

Természetrizji ismereteit is a zbornikokból mérítette a rutén földműves és pásztor. Bánykója azt olvasta neki a zbornikból, hogy az oroszán nemcsak erős, hanem nagyon okos állat is. Ha üldözik,

menekülés közben elsöpri lábanyomát és így nem tudnak ráakadni. A sasmadár megvakul öreg korára, de ha háromszor tiszta vízbe merül, mintahogy kereszteléskor az igazhitűek a gyereket a vízbe merítik, visszakapja szemevilágát. A sündisznó tüskéire szúrja a szőlőszemeket vagy más bogyókat és úgy viszi fiainak. Van olyan szarvas, amely kereken száz évig él. Ez az ú. n. kígyóevő szarvas. Amikor eléri ötvenedik életevét, bejárja a hegyvölgyeket, minden állat vackába benéz és ha kígyófészekre akad, bőgni kezd. Tör-zúz mindent maga körül, azután orrát arra a kőre teszi, amely alatt a kígyó tanyázik. Ha a kígyó kibúvik, azonnal bekapja; ha nem akar kijönni a kő alól, vizet hoz a szájában és kiönti fészkeből a kígyót. Majd a forráshoz szalad és iszik. Ha ivott, kereken száz évig él, de ha nem iszik, hamarosan elpusztul. Ha menydörög, Illés próféta kocsikázik az égen. A földrengésre is van magyarázata a rutén parasztnak. Három nagy halon nyugszik a föld. Ha az egyik hal megmozdul, a fölötte levő földréteg is megremeg.

Právoszláv papjaik a zbornikokból ismertették meg a ruténeket az álmok értelmével, Nagy Sándor kalandjaival, a világ csodás lényeivel, a Gesta Romanorum elbeszéléseivel.

A zbornikok közleményei és főleg az apokrif írások igen nagy hatással voltak a rutének szellemi fejlődésére. A köznép népvallása és világnézete az apokrif írások hatása alatt alakult ki. Nagyjában ma is azon a szellemi színvonalon van, amelyen a XVII. és XVIII. századbeli zbornikok másolói és átdolgozó! voltak, mint azt mai legendái, babonái, szokásai, ráolvasásai bizonyítják.

A zbornikok másolóit, átdolgozóit és szerkesztőit az a szándék vezette, hogy felvilágosítsák, tanítsák népüket. E célból mindenholnan gyűjtötték az

anyagot és amit arra érdemesnek találtak, beírták a zbornikba. Ezért a zbornikok tartalma rendkívül változatos.

A XVII—XVIII. század jámbor batykói azt sem mulasztották el hangoztatni, hogy minden igazi tudás, amit ők közvetítenek, isteni eredetű. Ami a zbornikokban van, azt a szentek mondták el az embereknek. Az álomfejtéseket Dániel próféta mondta el. A betegségek ellen való imákat Szent Ambrus költötte. Innen van, hogy a mai rutén azt hiszi, hogy minden tudása, szokása, babonája régi szentekről maradt rá örökségül.

Hitvitázó írások is maradtak fenn a XVII. és XVIII. századból. A pravoszlávia egy-két fanatikus védője nem elégedett meg a pápisták, az unitusok egyszerű szidásával és gyalázásával, hanem a Szentírásból, az egyházatyákból és a magyar protestáns hitvitázók irataiból vett idézetekkel igyekezett bizonyítani igazát.

Igen érdekesek *Oroszvége*ssy Mihály vagy rutén nevén Michail Rozvigovszkij művei. (Sokszor az Andrella vagy Michail Feodul nevet is használja.) Főműve a *Traetatus contra latinos et graecocatholicos* (1672—1681). E háromkötetes kéziratnak csak a címe latin. Szerző jól ismeri kora hitvitázó magyar irodalmát, de mert nincs alapos tudása és a dialektika szabályait sem ismeri, nem tud tudományos munkát írni. Nagy az olvasottsága, de nincs ítélőképessége. Minden kezeügyébe került munkát felhasznál és idéz belőle. Kortörténeti adatai miatt azonban fontos forrásmunka.

Csodás lelkierejű, bátor, de szűk látókörű fanatikus volt Andrella. Élete üldöztetések és szenvedések láncolata. Makacsul ragaszkodott minden régi szokáshoz és erkölshöz. Szentül meg volt győződve, hogy az unitusok elárulták Krisztust és a kereszténységet.

A pravoszláv pópák — a batykók — tanulatlanok voltak, azért minden fanatizmusuk ellenére sem tudták megakadályozni az únió terjeszkedését. Pedig sokáig kedvezőbb helyzetben voltak, mint az unitusok. Velük volt a nép többsége, mellettük szóltak a hagyományok, kezükben volt a kárpát-aljai rutének két előkelő monostora, a munkácsi és a körtvélyesi, s az erdélyi protestáns fejedelmek is hathatósan támogatták öke^

A szentmihálykörtvélyesi (hrusovói) monostornak állítólag nyomdája is volt. Ezt mondják az összes rutén történetírók, sőt néhány könyvet is említenek, amelyet állítólag ott nyomtattak. Noha minden rutén író állítja, mégsem hihető, hogy igaz volna. Bizonyíték rá nincs. Olyan könyvet senki sem tud mutatni, amelyen rajta volna, hogy Hrusovóban nyomták. A pravoszláv papok a hitviták korában állandóan arra buzdították híveiket, hogy írják le, amit a templomban hallanak. Andrellának is az volt minden vágya, hogy minél több embernek kezébe kerüljenek írásai. Ha lett volna nyomda a körtvélyesi monostorban, a pravoszlávia védői igénybevették volna.

Á XVII—XVIII. század költészete voltaképpen csak vallásos énekekből állott.

Történeti vonatkozása miatt legértékesebb *A klocsói szentkép* c. ének. Bécs 1683. évi ostroma és Buda felszabadítása a tárgya. Az ismeretlen költő panaszkodik, hogy a kurucok és a labancok is nagy pusztítást visznek végbe. Magyarország áldott, jó föld, de fiai gonoszok. Egymás ellen és a bécsi császár ellen törnek. Hanem már sikerült a törököt elűzni Bécs alól, Buda is felszabadult, most Nándorfehérvárnál kergetik a törököt. Adja Isten, hogy Konstantinápolyból is kiűzzék, kiált fel a szerző örömeiben. Az ének szerzője németbarát, a bécsi császárban a kereszténység védőjét látja.

A XVII—XVIII. század aránylag gazdag és változatos népies irodalma csak kéziratban volt meg és a XVIII. század végén meg is szűnt. Egy munkának sincs irodalmi vagy tudományos értéke, ránknézve mégis mindegyike becses, mert tele van hungarizmusokkal.

Száz meg száz magyar szót vett át a rutén. Az 1404-ből való legrégebb ismert kárpátaljai nyelvemlékben ²⁹ a következő magyar szók fordulnak elő: *úrik* (= örök); *vicaspán* (= vicispán); *mester* (Balica vojevoda i Drag mester); *nemis* (= nemes). Az «úrik» szó a ruténben örökséget jelent. Ebben az értelemben a magyar emlékekben csak a XV. század második negyedéből ismerjük.

Sok tanulságot nyújtanak a jelentésváltozásra is a ruténbe átment magyar szók. Pl. a *kelcsik, kelésig* (— költség) a rutén nyelvben és nyelvemlékekben *eledelt, ennivalót* jelent. *Poka būdet kelcsigu posztnoho* — amíg lesz bojtos eledel.³⁰ A magyarban ma csak Székelyföldön használatos a *költség* szó «kenyér vagy puliszka mellé való eledel (hús, túró, sajt stb.)» jelentésben, de a Nyelvtörténeti Szótárban számos adat van erre a jelentésre.

A legtöbb magyar szót a XVII—XVIII. században vették át a rutének. A síkföldiek (dolisnyánok) közül a XVII—XVIII. században igen sokan tudtak magyarul, miért is a batykók magyar szóval magyarázták számos szláv szó és kifejezés jelentését. A rutén fordításokban, illetve átdolgozásokban ilyen magyarázatokkal találkozunk: *rod* — *nemzet*; *kotrym csinom avagy kipom* (= miképpen); *iz csuzsoji zemlyi avagy országa* (= idegen földről vagy országból); *iz városa—hrada*; *pregyil ili chutar határ*; *u temnicu u rabsag upali* (= tömlöcbe, rabságba estek); *u csovnyi velikom avagy u galyi* (= nagy csónakban, avagy gályán); *izobral*—

választóval, szkarb—kincs, kát ili hovher (= hóhér; Andrella).⁸¹

Gyakori eset, hogy a rutén író vagy másoló a magyar szó kiejtését is megmagyarázza, pl. *zsona na imja Szuszana, — a nasi szuszide zovut jeju* «Zsuzsánál. Az asszonynak Szuszana a neve — de (magyar) szomszédaink Zsuzsánának nevezik.³³

Számos magyar kifejezést szóról-szóra lefordítottak: *szomárszkij kásely* — szamár köhögés (ukrán: kaslik, koklus); *pántlikává Hfiszta* = pántlikáé giliszta (ukrán: hlyszta, szoliter); *domovij zajac* = házinyúl (ukrán: kril, krilik, krilica); *ja takzse tak chodil* — én is úgy jártam (velem is megesett); *novty csinili* = nótákat csináltak, nótáztak (daloltak); *szerencsu próbálóval* = szerencsét próbált; *idu vozom* = szekéren megyek stb.

Ugyancsak magyar hatásnak tulajdonítható az is, hogy ruténeink az ú. n. közép *l* hangot ejtik, amely nincs meg sem az ukránban, sem a lengyelben, sem az oroszban.⁸³ Ezekben csak kemény és lágy *l* van. A dolisnyánok átvették a magyarból a labiális *a* hangot. Számos magyar határozószót és kötőszót, pl. *pedig, ugyan, dehogy, menten, vagy, avagy, szinte* stb. vettek át és ezeket a magyar nyelv szellemének megfelelően használják. Az *yz, iz* igekötőt a magyar *el* igekötőhöz hasonlóan használják, pl. *elengedte bűneit = izengeduval mu hrichi*. Átvették a magyar mesekezdetet: *volt, hol nem volt = buv, de ne buv* vagy *byl, de ne byl*. Átvették a magyar népdalok fordulatait, refrainjeit, pl. *ihaj-csuhaj, kis angyalom, sárga recece*. A magyar szellem erősen rányomta bélyegét a dolisnyánok nyelvére és eszejárására.

A XVII—XVIII. század népies irodalma azt vallja, hogy a síkföldi rutén, vagyis a rutének többsége a XVIII. században is úgy beszélt, ahogy ma beszél. Azóta alig fejlődött nyelve, mert irodalmilag nem művelték. Ha mesterségesen nem akasztották

volna meg a rutén nyelv és irodalom fejlődését, ma már nem tűrné a rutén, hogy az orosz vagy az ukrán nyelvet erőszakolják rá.

*

Az egyházi unióval ideiglenesen kettészakított ruténség nyugati része az egri érsekség fennhatósága alá került, ami a papságra nézve anyagi és szellemi felemelkedéssel járt. Az unió felvételekor a görög-katolikussá lett papság éppen olyan tanulatlan és tudatlan volt, mint a beregi és a máramarosi batykó. Míg azonban arra senki sem gondolt, hogy a pravoszláv papokat tanítsa, az egri érsekség kötelességének tartotta, hogy tanult és megbízható görög katolikus papokat neveljen.

A tridenti zsinat 1563-ban elrendelte, hogy minden egyházmegye papnevelőintézetet állítson fel és gondoskodjék papjai neveléséről és oktatásáról. A munkácsi püspökség igen szegény volt. Saját erejéből nem tudott iskolát fenntartani, ezért rögtön az egyesülés után intézkedtek, hogy Nagyszombatba és Egerbe küldjék papjelöltjeiket. 1655-ben Partenij püspök kérésére II. Ferdinánd segélyt adott papok és kántorok nevelésére, 1689-ben a szepesi kamara utalt ki évi 300 forintot erre a célra, de ebből iskolát fenntartani nem lehetett.

Igen komolyan vette a papképzést *De Camelis* József (1689—1705) püspök. Papjai és teológusai használatára 1698-ban «Katekizmus»-! adott ki egyházi szláv nyelven. Ez volt a kárpátaljai rutének első nyomtatott könyve. Hanem a katekizmus túlságosan bő és nehéz volt ahhoz, hogy a kistudású papok és az írni-olvasni is még alig tudó papnövendékek megértsék és megtanulják, miértis egy évre rá egy «Abéöés könyv»-et írt és hozzá függelékül kis katekizmust csatolt.

De Camelis után *Bizánci Gennadius* püspök

(1717—1733) igyekezett papjai szellemi színvonalát emelni és e célból 1727-ben kiadta «Erkölccstan! példatárát szintén egyházi szláv nyelven. Ebből a három könyvből tanultak azok a papnövendékek, akiket az előképzettség hiánya miatt nem lehetett római katolikus papnevelő intézetekbe elküldeni. A tanítást maga a püspök, valamint az Egerből és Nagyszombatból hazakerült első tanult unitus papok végezték.

Sokat tett papsága nevelése érdekében *Olsavszky Emánuel* püspök (1743—1767). Munkácsi iskolájában szorgalmasan tanította teológusait. Mivel a kor szelleme latin volt és csak azt tartották művelt embernek, aki jól tudott latinul, sokat fáradozott, hogy papjai megtanuljanak latinul. 1746-ban Kolozsváron kiadta számukra «Elementa puerilis institutionis in lingua latina» című könyvét. Minden latin szó alá odanyomatta annak rutén, illetve egyházi szláv jelentését is.

Végre Mária Terézia 1776-ban megalapította az ungvári papnevelő intézetet (Seminarium Regioepiscopale Diocaesanum). Eleinte latin és egyházi szláv nyelven folyt a tanítás. 1809-ben áttértek a latinra és azóta legfeljebb egy-két tárgyat adtak elő rutén és később magyar nyelven. Görög katolikus papok közül egy-kettő Rómában, az Athanaseumban, majd a XIII. Leó pápa alapította Collegium Ruthenicumban, Nagyszombatban, Egerben, Bécsben a Barbareumban és a Pazmaneumban s végül Esztergomban és Budapesten is tanult. A papok többsége az ungvári szemináriumból került ki. Az ungvári papnevelő intézet mindig azon a magas fokon állott, amelyen az ország római katolikus szemináriumai. A kántortanítókat az ungvári kántortanítóképzőben nevelték.

Olsavszky püspök idejében lassankint művelődni kezdtek a papok. Megtanultak latinul és nemcsak egymásközt, hanem családi körükben is latinul igye-

keztek beszélni. A XVIII. század vége felé már a papi pályára készülő ifjak, rendszerint papok fiai, alig tudtak ruténul, mint azt Bacsinszky püspök 1798 szeptember 4-én kelt körlevelében írja. «Mély fájdalommal látom, hogy sok szülő gyermeke, mikor a latin iskolákban eltöltött évek után a papi pályára óhajt lépni és vizsgára jelentkezik, rutén tudásában annyira járatlan és ostoba, hogy e nyelven sem olvasni, sem nevét leírni nem tudja. A templomi énekből és az egyházi szertartásból pedig a száját sem tudja kinyitni.»

Az ellatinosodott, művelt görög katolikus papság látszólag elszakadt népétől. Az időközben katalizált beregi és máramarosi részeken a keleti észjárású és gondolkodású köznép, amely minden tudását a zbornikokból merítette, nyugati szellemben nevelt, művelt papokat kapott, akiket nehezen értett meg. A batykók — noha maguk is tudatlanok voltak — igyekeztek kielégíteni a nép tudásvágyát és zbornikokat állítottak össze, most azonban már zbornikot sem kapott a nép. A görög katolikus papok latinul írtak, mert a kor szelleme latin volt. Működésük azonban jótékony és művelő hatással volt népükre a személyes érintkezés és prédikálás folytán és sokkal többet tanult tőlük a nép, mint egykor a batykóktól.

Latin nyelven írta meg hatalmas történeti művét két kötetben *Basilovits* Joannicius, a Szent Bazil Rend tartományi főnöke «Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovics» címen (Cassoviae, 1799.1807), melyben a Koriatovics-féle hamis adománylevéi valóságát próbálja igazolni munkácsi monostora érdekében.

Latin és egyházi szláv nyelven írta művét *Lutskay Pap Mihály* ungvári esperes (1789—1843). Főműve «História Carpatho-Ruthenorum» kéziratban van meg. Oroszra átdolgozta 1874—1877-ben Duliskovics Iván beregszentmiklósi esperes lelkész. Korához

képest jó munka a «Grammatica Slavo-Ruthena». Buda, 1830. A szerző nagyon jól ismerte szülőfalujának, Lucskának a nyelvét. 1831-ben két kötetben kiadta egyházi szlávval kevert rutén nyelven írt prédikációit, melyeket még a XIX. század végén is látni lehetett egy-két papnál.

A XVIII. század végéig három egyházi szláv könyve volt a rutén papságnak: De Camelis két katekizmusa és Bizánci katekizmusa. Azonban a köznép kezébe egy könyvet se aTtak. E hiányon igyekezett segíteni Kutka János kanonok. 1803-ban Budán kiadta a népiskolák számára «Katekizmus»-át. Túlságosan nehéz, mesterkélta a nyelve. Egyházi szláv, orosz és rutén szavakat és egyházi szláv meg latinos mondatszerkezeteket használt, amit nehezen értett meg és tanult meg a falusi gyermek. A könyv csaknem a XIX. század végéig használatban volt és a nép hozzászólt.

A magyar nemzeti újjászületés a kárpátaljai rutén értelmiséget is magával ragadta. Túlnyomó többsége a latin nyelvet a magyarral cserélte fel. A görög katolikus rutén papok és tanítók szívvel-lélekkel magyarokká lettek. Családi körükben is eleinte ruténul és magyarul, később csak magyarul beszéltek.

A nemzeti újjászületés tipikus képviselője *Dóhovichs Vaszilj* (1783—1849), lucskai, majd munkácsi, végül huszti parókus, a Magyar Tud. Akadémia levelezőtagja. Diákkorában csak latinul verselt. Iskoláinak elvégzése után kezdetben latinul, ruténul és magyarul, élete vége felé már csak magyarul írt. Magyar nyelvű tanulmányait kiadta, rutén írásai közül csak verses katekizmusa jelent meg nyomtatásban, mint Kutka katekizmusának a függeléke és néhány költeménye Lutskaynak «Grammatica Slavo-Ruthena» (1839) című munkájában. Kéziratban maradt rutén nyelven írt Kis, Közép és Nagy katekizmusa.

A rutén értelmiség többsége azt az utat tette meg, amelyet Dóhovics mutatott. Azonban egy töredéke saját maga és népe kárára a pánszlávizmus áldozatává lett. Az a kevés pap, tanító s más értelmiségi elem, akiben szláv érzés volt, Kollár tanításának a hatása alatt elvetette a rutén népnyelvet és a muszkaorosz nyelvegységet kezdte hirdetni. A Kollár-féle pánszlávizmus azt tanította, hogy a kis szláv népeknek a rokon nagy népekbe kell beolvadniok, tehát a tótnak a csehbe, az ukránnak és a ruténnek az oroszba. A kárpátaljai ruténekbe *Dobránszky Adolf* (1817—1901) és *Rakovszky János* csepegtette be a ruszofilizmust. A rutén papság egy részével elhitette, hogy az orosz nyelv az ő nyelve is, az orosz irodalom az ő irodalma is.

A tanult görög katolikus papság nem ismerte a XVII—XVIII. századbeli népies rutén irodalmat. Nem ismerte a kéziratos evangéliummagyarázatokat, zbornikokat, hitvitázó iratokat. De ha ismerte volna, valószínűleg akkor se törődött volna vele póriasi nyelve és eretnek tartalma miatt.

Dobránszky mellett Rakovszky Iván volt a ruszofilizmus leglelkesebb apostola, ő szerkesztette a rutén papok számára készült első lapot, a Szent István-Társulat kiadásában megjelent *Cerkovnaja Gazetát* (Egyházi Újságot). A rövidéletű lapot (1856—58) muszka nyelve ölte meg. Rutén előfizetői nem értették. A 390 előfizető közül már a második negyedben 140 visszaküldte és azt írta, hogy csak olyan lapot hajlandó elfogadni, amelyet meg is ért. A *Cerkovnaja Gazeta* bukása után tovább kísérletezett Rakovszky. Új lapot indított *Cerkovnyj Vjeszt-nik* (Egyházi Hírnök) címen, de ebből előfizetők hiánya folytán csak 10 szám jelent meg. Ezt a lapot is orosz irodalmi nyelven szerkesztette és mert nagyon vigyázott a nyelv tisztaságára, Vojtkovszkijjal, az ürömi orosz pappal is átnézte cikkeit.

Dobránszky és Rakovszky befolyásának tulajdonítható, hogy a rutének legnagyobbnak tartott költője, *Duchnovics Alekszander* szintén az orosz nyelv és irodalom barátjává lett, noha rutén nemzeti költőnek indult. Duchnovics Alekszander Topolyán (Kis-topolya) született, Zemplén megyében 1803. április 21-én. Középiskoláit Ungváron és Kassán, teológiai I anuhnányait Ungváron végezte. A püspöki irodában dolgozott három évig, azután az ungvári alispánnál, Petrovaynál nevelősköcFBtt 1830-tól 1833-ig. 1833-ban komlói, 1834-től 1838-ig belovezsai paróchus volt. 1838-ban Ungvárra ment szentszéki jegyzőnek, 1843-ban eperjesi kanonokká nevezték ki. Eperjest néhány évre a kárpátaljai rutén szellemi élet központjává tette. 1850-ben Eperjesen rutén irodalmi társaságot alapított, amelyet 1862-ben átszervezett és Keresztelő Szent János Társaságnak nevezett el. 1865. március 30-án halt meg.

Rendkívül szerette népét, ezt a tisztaszívű, istenfélő, becsületes népet és fájt művelődésbeli hátramaradása, amit elsősorban a tankönyvhiánynak és a rossz népoktatásnak tulajdonított. Ezért első műve «Olvasókönyvecske kezdők számára». (Buda, 1847). Tartalmának gazdagságával és változatoságával a hasonló másnyelvű könyveket is felülmúlta. Egyházi szláv elemekkel kevert rutén nyelven írta. A tanulók értették és szívesen forgatták. Hogy minél gyorsabban elterjedjen, kétezer példányt ingyen osztott szét a gyermekek között. Másik könyvét: «Rövid földleírás fiatal ruszinok számára», a tanítóknak szánta. A ruténról azt írja benne, hogy jószívű, dalkedvelő, tudomány és művészet iránt fogékony, csakhogy a szerencsétlen külső körülmények folytán elszegényedett és lezüllött és épp azért itt az ideje, hogy felemeljük. Igen nagy sikere volt «Lelki kenyer» című imakönyvének is. Ő írta az első rutén drámát is «Az erény többet ér, mint a gazdag-

ság» címen (1850), de bizony gyenge alkotás. Lélekrajz, eleven párbeszéd nincs benne, a rutének mégis ma is szívesen játsszák, mert megértik. Az okleveles bizonyítékok teljes ismerete nélkül írt történeti műve «A kárpáti oroszok vagy magyaroroszok igaz története» (1853) naív mese a rutének dicső múltjáról.

A rutének költői művei miatt tartják nagyinak Duchnovicsot, pedig a költészet a leggyengébb oldala. Nem tudott formailag szép és tartalmilag kifogástalan verset írni, ű írta a rutének nemzeti himnuszát:

Kárpátalji ruszin népem
 Elég volt az álomból,
 Fölötted az ébredésre
 Hívó harang most kondul.
 Szabadon, békében
 Éljen ruszin népem,
 Ott lakozzék az igazság
 És távol a háború.
 Kék egünket ne búsítsa
 Kérve kérjük, a ború,
 Egész világ hadd hallja,
 Hogy ez a népóhaja:
 Magasságos Ūristen
 Szent kegyelmed segítsen.
 Adj ránk jobb jövőt itten.

Másik himnusza, melyet a rutének szintén nemzeti himnuszuknak tartanak, így kezdődik:

Ruszin voltam, vagyok, leszek,
 Én ruszinnak születtem.

Végig negyven soron át magyarázza rímes sorokban, hogy ki mindenkije ruszin és miért marad ő is ruszinnak. E költeménynek minden primitívsége és naívsága ellenére nagy volt a hatása. Az egész XIX. század folyamán az egyetlen rutén vers, amelyben egy rutén költő nyíltan hitvallást tesz nemzeti-sége mellett. Aligha van rutén, aki nem ismerné.

Egy-két sikerült népies költeménye azt bizonyítja, hogy szépet is tudott volna alkotni, ha a ruszofilek nem idegenítik el népe nyelvétől és műveltségétől. Így is igen nagy az érdeme a rutén műveltség és irodalom terjesztése körül. Felrázta a kárpátaljai rutén értelmiséget, felköltötte benne az érdeklődést saját népe és nyelve iránt. A rutének Kazinczyja volt. Minden idejét és erejét a rutén művelődésnek szentelte. Almanachqfrat. naptárakat adott ki és kortársait is buzdította, hogy ruténul, később pedig, hogy oroszul írjanak és olvassanak.

Nagy kár, hogy muszkaérzésű barátai letérítették a helyes útról. Így is, élete első felében, amikor még ruténul és nem oroszul írt és verselt, a saját munkásságával bizonyította be, hogy azon a kárpátaljai rutén nyelven is lehet írni, amelyen a XVII. és XVIII. század egyszerű batykói írtak, ő is csak addig tudott figyelemreméltót és értékest alkotni, amíg a hazai talajon maradt. A ruszofilizmus megölte benne a költőt is, az író is.

Duchnovics kezdeményezésére Ungváron 1865-ben óriási lelkesedés közt megalakult a «Szent Bazil Társulat». Újságok, könyvek kiadása és a nép műveltségének emelése volt a célja. A lelkesedés szalma lángnak bizonyult. A társulat vezetése ruszofilek kezébe került. Dobránszky, Eakovszky, Kimák, Szabó Ciril és Mitrák Sándor kerültek a társaság élére, ami előre megpecsételte sorsát.

A társulat rövidesen megalakulása után kiadott néhány tankönyvet muszkaorosz nyelven és 1867-ben megindította a «Szvjet» (Világ) című lapot. A lap 4. és 7. számában kifejtette a társulat programját és egyebek közt ezt írta: «Az irodalomról beszélni sem kell. Nekünk kész, fejlett irodalmunk van, csak még nem vált közkincsünnké. Nekünk nem kell irodalmat teremteni, mint azt magyar testvéreink cselekedtek, nekünk csak meg kell tanulni a meg-

levőt. Százszorta könnyebb a mi feladatunk, mint amilyen említett testvérünké és honfitársunké volt... Arra kell törekednünk, hogy elsajátítsuk a már kész orosz irodalmat.»

A Szent Bazil Társulat idegennyelvű és idegen szellemű irodalmat igyekezett átültetni Kárpátaljára, amelyet sem a nép, sem az értelmiség nem tudott megérteni.

A Szvjetnek megindulásakor 410 előfizetője volt. Az év végére ez a szám a haramadára apadt le, mert olvasói nem értették az orosz nyelvet. Sok előfizetője meg is írta, sőt a lap egy-két ilyen levelet le is közölt.

A Szvjet 1868. évi első számában ezt írja az egyik előfizető: «Gondolkoztam lapunk hanyatlásának az okain és másoktól is kérdeztem. Most már meg tudom mondani mind a magam, mind a közönség véleményét. Olvasóközönségünk szemében a Szvjet hanyatlásának első oka a nyelve. Azt mondják, hogy a Szvjet érthetetlen nyelven ír. Munkatársai szótárakból szedik ki a szavakat, kifejezéseket és szólásokat és nem a mi beszélt nyelvünket használják és nem olyan szavakat, amelyeket minden olvasó szótár nélkül megért. Még szótárunk sincs, amely magyarul megmagyarázná az orosz szavak jelentését. Közönségünk azt kívánja, hogy a mi nyelvünkön írjanak, cifra szavak, muszka mondatfűzések, új kifejezések nélkül. Kár évente négy forintot áldozni azért, amit nem értünk és amit nem tudunk haszonnal olvasni.»

A szerkesztőség nem okult és így egyre többen és többen küldték vissza a lapot. Végre 1869-ben elhatározta, hogy irodalmi orosz nyelv helyett orosz szerkesztésű egyházi szláv, orosz és rutén szavakból gyártott műnyelvvvel próbálkozik meg, de ez a szörny-szülött sem kellett senkinek. Mégis a társulat nagy áldozatokkal 1871-ig kísérletezett. Ekkor a «Novyj Szvjjet» (Új Világ) című lap lépett a Szvjjet helyébe (1871—72), de ez is ugyanabból az okból megbukott.

1873-tól 1885-ig «Kárpát» címen jelent meg egy kis lap Homicskó Miklós kanonok szerkesztésében. Ez is csak tengődött. A «Kárpát» megszűnte után Fencik Jevhen saját költségén megindította a «Lisztok»-ot (Kis Újság), melyet haláláig szerkesztett. Kárpát-aljai rutén és egyházi szláv szavakkal kevert muszka-orosz nyelven adta ki. A Beköszöntőben ezt írta: «Az a véleményem, hogy a meginduló lapnak orosz-nak kell lennie, orosz nyelven kell megjelennie. Nyelvünk az általánosan előadott orosz irodalmi nyelv, mely az egyházi szlávból fejlődött. E tekintetben minden félreértést és zavart el akarunk kerülni, mert az a célunk, hogy műveljünk és oktassunk és nem hogy zavarjunk és romboljunk.»

Fencik a szláv irodalmakat, a szláv népek életét ismertette lapjában és orosz nyelvleckéket közölt benne. 1891-től kezdve mellékletet is adott a nép számára. A nép nem olvasta, mert nem értette és mert csak vallásos és erényes életre buzdító cikkek jelentek meg benne. Érdekes, hogy Fencik nem sokkal halála és lapjának megszűnte előtt a Beköszöntőhöz hasonlóan még egyszer kifejti lapjának a célját. «Az a célunk, hogy a mi magyarorosz nyelvünket minél közelebb hozzuk az orosz irodalmi nyelvhez. Ez annál is inkább szükséges, mert a szomszédságban erősen fejlődik az ukránofilizmus és ezzel együtt a hitetlenség is» (1903., 22. sz.).

A Szent Bazil Társulatban tömörült írók Dobránszkyn és Rakovszkyn kívül Pavlovics Alekszander, Kralickij Anatolij, Fencik Jevhen, Szilvay Iván, Mitrák Alekszander, Stavrovskij-Popradov Julij, Szabó Eumenij, Homicskó Nikoláj. Görög katolikus papok, Dobránszky kivételével. Ezért a XIX. század ruszofil irányzatú irodalma vallásos és oktató jellegű.

Dobránszky Adolf (1817—1901). Az 1848. évi prágai szláv kongresszus egyik szervezője. A kongresszuson indítványozta, hogy Ausztria-Magyar-

ország «oroszoklakta» földjeit, Halicsot és Kárpátalját, mint önálló vajdaságot egyesítsék. A szabadságharc kitörésekor Lembergbe menekült, hol a «kárpáti orosz» tanácsban a «kárpátaljai oroszok» képviselőjének adta ki magát. A bécsi kormány a szabadságharc leverésére siető orosz hadsereg mellé kormánybiztosnak nevezte ki. Dobránszky az orosz csapatokkal, mint muszkavezető, visszatért Magyarországra. A szabadságharc leverése után az osztrák kormány a kárpátaljai ruténeklakta négy megye főispánjává nevezte ki. Dobránszky mindent elkövetett a rutének eloroszosítására, de semmi eredményt se tudott elérni. 1867-ben kilépett az állami szolgálatból s minden idejét a rutének megszervezésére fordította. 1881-ben Lembergbe, onnan Innsbruckba költözött és ott is halt meg.

Sokat írt oroszul, de írásai kétesértékű propagandaművek. A történeti hamisításoktól sem riadt vissza. Élénk képzelőtehetséggel rajzolta meg a «Kárpátaljai Oroszország» nyugati határait Szent Vladimir kievi fejedelem (890—1015) korában, noha ez a terület sohasem tartozott a kievi fejedelemséghez és a Kárpátalján akkor még híre sem volt a ruténeknek. Annak az állításának a valószínűsítésére, hogy a Kárpátalja hajdanában Orosz Krajna (Marchia Ruthenorum) volt, tetszése szerint hamisítja meg az okleveles adatokat. Egy 1248. évi oklevélben pl. ez áll: «in Ruscia sub magna porta Galicie, que vocatur Ungarica» (Cod. Arp. cont. VII., 183., 263. sz.) Vagyis az Ungarica jelző a portára (kapura) vonatkozik, ő azonban egyszerűen elhagyja a «sub magna porta Galicie» szavakat s így idéz: «in Ruscia Ungarica». Hasonló képzelőtehetséggel és idézési módszerrel ír az ó-hitről, a rutének politikai viszonyairól és más kérdésekről. A Szent Bazil Társulat első elnöke volt és élénk részt vett irányításában.

Rakovszky Iván (1817—1885) az ungvári tanítóképző tanára volt, majd 1850-től 1859-ig Budapesten a kormány hivatalos rutén fordítója, de a törvényeket és rendeleteket rutén helyett muszkaoroszra fordította. Pesti tartózkodása alatt szerkesztette orosz nyelven az «Egyházi Ujság»-ot és az «Egyházi Hirnök»-öt. Mint a Szent Bazil Társulat társelnöke, Dobránszky jobbkeze volt. Több orosznyelvű tankönyvet írt. 1867-ben Ungváron kiadta «*Orosz nyelvtan*» c. művét, hogy ar*ruténeknek lehetővé tegye az orosz nyelv megtanulását. 1859-től izai paróchus volt haláláig. Sokan az ő működésének tulajdonítják, hogy a világháború előtti évtizedben Iza volt a pravoszláv mozgalom központja.

Pávlovics Alekszander (1819—1900) felsővízközi paróchus, a kárpátaljai lapokban, az ungvári orosz naptárban, valamint a lemergi «Szlovo»-ban és «Halickaja Zorjá»-ban közölte valláserkölcös, prédikációírti verseit.

Érdekes írói pályát futott be *Kralickij Anatolij* (1834—1893) a munkácsi bazilita monostor főnöke (ihumenje). A XIX. sz. egyetlen kárpátaljai írója, aki néha a nép életéből vette elbeszélései tárgyait, de mivel ezek a lemergi «Beszeda» c. lapban jelentek meg, nem volt visszhangjuk, a kárpátaljai rutének nem szereztek róluk tudomást. Szorgalmasan gyűjtötte és kiadta a magyarországi rutén nyelvemlékeket, sőt népe és monostora érdekében még a hamisításoktól sem riadt vissza. Tőle származik a költött, voltaképp nem létező és 1458-ból keltezett ú. n. «Munkácsi Krónika». A «Laboré fejedelem» c. történeti elbeszélése is iskolapéldája a naív történeti hamisításnak. Kétségtelen, hogy jószándék vezette. Tudott volna írni és értékeset alkotni, ha a ruszofilizmus nem térítette volna le a helyes útról, ő is Dobránszky és Rakovszky áldozata.

Fencik Jevhen (1844—1903) verseit Vladimir

név alatt közölte. Költő, kritikus, szerkesztő és elbeszélő volt egyszemélyben. Orosz és egyházi szláv szavakból összetákolt műnyelven írt. Először a lemergi «*Szlovo*»-ban, majd a Szent Bazil Társulat lapjában, a «*Szvjet*»-ben, később a «Kárpát»-ban közölte munkáit. E lapok megszűnése után a saját költségén, 1885-ben megindította a «*Lisztek*» (Kis Újság) c. kéthetenként megjelenő lapját, hogy legyen hol közölni alkotásait. Számos tankönyvet és imakönyvet is írt. Ő írta az első kárpátaljai orosz regényt, «Szülőföldem, de nem hazám» címen a 70-es évek végén. 1878-ban O. E. Miller egyetemi tanár, a szentpétervári szláv jótékony egyesület ünnepélyén részleteket olvasott fel belőle annak bizonyítására, hogy Oroszországon kívül is vannak lelkes oroszok, hanem a szerző nevét elhallgatta. 1904-ben, Fencik halála után nyomtatásban is megjelent a regény a szentpétervári Egyházi Közleményekben. A XIX. sz. legnagyobb magyarorosz epikus költeményének, a «Koriatovics»-nak is ő a szerzője. Sőt drámát is írt «*Koriatovics*» címmel. Az eposzban is, a drámában is, a poetica licentiával visszaélve meghamisítja a történetet. Sokat fordított szláv írókból. Mély valóságosság, ruszofilizmus, álmodozó idealizmus és szláv melancholia jellemzi alkotásait.

Szilvay Iván (1888—1904) paróchus, írói nevén *Uriel Meteor*, az egységes orosz irodalmi nyelv híve volt, de mert nem tudott jól oroszul, nehezen érthető, kevert műnyelven írt. Elruténesedett, régi magyar nemesi családból származott, gyakran vette témáit a régi jó időkből, amikor a kobzosok, énekesek és igricek a királyi udvarban és a magyar földesurak udvarházaiban szívesen látott vendégek voltak. Elbeszéléseket és költeményeket írt. Elbeszéléseiben szereti a fantasztikus elemet. Néha társadalmi kérdéseket is felvet. Nagyobb költeményeinek a tárgyát az Apokrifekből veszi (Enoch és

Illés, Az élet fája). A legtermékenyebb írója a XIX. sz.-nak, de egész munkássága meddő volt, mert «népének és korának figyelembevétel nélkül dolgozott».

Önéletrajza igen érdekes. Ebben elárulja, hogy a ruszofilizmus mesterségesen kitenyésztett irányzat, amelynek nincs talaja a honi földben, őszintén bevallja, hogy a 60-as évek elején, amikor már több mint húszéves volt, alig tudott oroszul, az orosz szavakat nem értette. Ha írni akart, előbb magyarul fogalmazta meg mondanivalóját, aztán lefordította oroszra, de érezte, hogy fordítása gyenge. A hangsúlyról fogalma sem volt. Amikor a pesti papnevelő intézetben tanult, Rakovszky Iván vasárnaponként bejárt hozzájuk és orosz nyelvre tanította a rutén teológusokat. «Nem volt sem szótárunk, sem nyelvtanunk. Elővettem a Tarkovics idejében kiadott szláv Bibliát és a latin Vulgata segítségével elejétől végigolvastam és a latin szövegből állapítottam meg a szavak jelentését.» Szilvay *önéletrajzában* felháborodik azon, hogy «még ma is akadnak olyan emberek, akik azt hiszik, hogy az irodalom megindulásának és fejlődésének a beszélt népnyelv az alapja».⁸⁴

Mitrak Alekszander (1837—1913) paróchus, verseket, prózai munkákat és egy szótárt írt. Eleinte magyar érzésű volt, de mint azt az «*Ébredésem*» című versében (1866) jómaga is bevallja, Rakovszky őt is, mint Szilvayt, megnyerte a ruszofil eszme számára. Verseit *Materin* név alatt közölte. Jóbarátja, Rakovszky, orosz nyelvtant írt, hogy a ruténeknek legyen miből oroszul tanulni, ő meg barátja buzdítására szótárt adott kezükbe. 1881-ben saját költségén Ungváron kiadta az «*Orosz-magyar szótár*»-t. Háromezer példányt a Szent Bazil Társulatnak ajánlkozott belőle, hogy olcsón terjessze. «*Magyar-orosz szótár-rátcsak* 1932-ben adták ki.

Sztávrovszkij-Poprádov Julij (1850—1899) cser-tészi paróchus Dobránszky közvetlen befolyása alatt állott. Dobránszky kúriáján, Csertészen sokszor fordultak meg külföldi szláv tudósok és politikusok. Ilyenkor költőnket is meghívta asztalához. Sztávrovszkij sokkal egyszerűbb és érthetőbb nyelven írt, mint Fencik, Szilvay és Mitrák. Ezért olvasták, bár minden versét hamis pátosz jellemzi.

Szabó Eumenij (1859—1934) az ungvári gimnáziumban a rutén nyelv tanára, majd nagyszöllősi paróchus és ugocsamegyei főesperes. Kritikai dolgozataival tette ismertté nevét. Főműve «*Christomatia cerkovno-szlavjanszkich i uhro-ruskich lit. pamjatnikov.*» (Egyházi szláv és magyarorosz irodalmi szemelvények gyűjteménye, Ungvár, 1898.) Sokáig a kárpátaljai rutének egyetlen irodalomtörténete volt. Ma is igen becses munka. A cseh megszállás idejében haláláig az orosz irányzatú Duchnovics Társaság elnöke volt.

A XIX. század irodalma voltaképpen néhány jól-rosszul oroszul beszélő tollforgató ember időtöltése volt és teljes kudarccal végződött. Sem a kisszámú értelmiség, sem a nép nem olvasta. Az orosz irodalom nem gazdagodott ezekkel a szárnypróbálgatásokkal, a rutén nép pedig semmit sem nyert velük. Megérdemlett sorsukra jutottak. Elfelejtették, mielőtt megismerték volna őket. Ott pihennek az újságok és a naptárak sárguló lapjain. Álmukat néha egy-két érdeklődő megzavarja, de csak kíváncsiságból, és nem mert kincsek után kutat.

A cseh uralom idejében ráérő filológusok hozzáláttak, hogy kikaparják kriptájukból a «kárpáti orosz» írók műveit és egy-két kötetet ki is adtak belőlük, ennek azonban csak bibliográfiái a jelentősége. Aki orosz írókat akar olvasni, nem töri magát Fencik, Szilvay, Mitrák, Kraliczki és társai után.

A XIX. század folyamán nem volt kapcsolat a rutének és a Kárpátalján divó orosz irodalom között. Sőt a nép szellemi elmaradásának egyik oka, hogy nem értette és ezért nem olvasta a kárpáti műnyelven, vagy az orosz nyelven írt munkákat.

A magyar kormány a rutének műveltségének emelése céljából elhatározta, hogy segít e lehetetlen állapotokon és 1881-ben megbízta Csopey Lászlót rutén iskolakönyvek szerkesztésével. Csopey nyelve közel áll a nép beszélt nyelvéhez. Jól megértették, szívesen olvasták, de az volt a baj, hogy a tankönyvek hamisítatlan, nyugati szelleme idegen volt a rutén nép többsége előtt. Csopey csaknem szó szerint lefordította Gáspár János iskolakönyveit anélkül, hogy a rutének leikéhez közelálló olvasmányokat is közölt volna. Igen jellemző, hogy Fencik, Szilvay és még egy-két más író tiltakozott Csopey «nyelvrontása» ellen, ami megnehezítette az iskolaügy fejlesztését a Kárpátalján. A kormány egy néplapot is adott ki 1898-tól 1919-ig «*Vasárnap*» (Negyilja) címen, mely szintén érthető, ha nem is tiszta rutén nyelven jelent meg. Sőt 1896-tól kezdve Ungváron is megjelent «*Nauka*» címen egy rutén lap.

A század vége felé egy-két intelligensebb rutén aggódva figyelte a köznép magárahagyatottságát, ami felköltötte benne a vágyat, hogy a nép művelésére gondoljon. Kárpátaljai rutén beszélt nyelven próbált szólni a néphez. Idetartozott a páratlan szorgalmú *Zsatkovics* György malmosi lelkész (1855—1920). Értékesebb történeti tanulmányait magyarul írta és csak egy-két elbeszélést dolgozott át a nép nyelvére. A másik *Valósin Ágoston* volt, aki szerkesztette a «*Naukáit-t*, számos népiratkát és egy kitűnő nyelvtant (1907) is írt, de később a cseh uralom idejében politikai babérokra pályázott, letért addig követett útjáról és a ruténeinknek idegen ukrán irányzathoz csatlakozott.

A cseh megszállás kora.

A XIX. sz. végéig, illetve a világháború koráig a kárpátaljai rutének írói — egy-két kivételt nem tekintve — papok voltak. Az irodalom vallásos jellege erősen kidomborodik. A világháború után a papi írókat háttérbe kezdik szorítani a világi írók, ami egyszeriben megváltoztatja az irodalom szellemét.

A világháború előtti és utáni irodalom között nincs kapcsolat. A cseh megszállás után teljesen új élet kezdődött, amelynek a rutének inkább szenvedő, mint cselekvő részesei voltak. Igen sok orosz és ukrán menekült keresett és talált új otthont a Kárpátalján. Az oroszok az orosz nyelvegységet hirdették, az ukránok az ukránt. A rutének egy része opportunizmusból az orosz, másik része az ukrán irányzathoz csatlakozott, de szép számmal voltak olyanok is, akik a hazai rutén talajon maradtak. Az ukrán irodalmi társasághoz, a «Proszmtó»-hoz csatlakozott rutének azt hirdették, hogy nyelvük és irodalmuk azonos az ukrán nyelvvel és irodalommal. A Duchnovics-társaság tagjai pedig az orosz nyelv és irodalom jogaiért szálltak harcba. A kárpátaljai rutén népnyelvnek és irodalomnak is voltak hívei és művelői, noha ezt rossznéven vették a csehek. A népük érdekeit védő rutének tudták, hogy a rutén nyelv abban a formájában, ahogy azt a XVII. és XVIII. sz. batykói kifejlesztették és kéziratoss munkájukban reánk hagyták, nemcsak a konkrét, hanem az absztrakt fogalmak kifejezésére is alkalmas. A ruténeknek nem kell idegen toliakkal ékeskedni.

A kárpátaljai rutén nyelvet és a népies irodalmat a XIX. sz. oroszul író «klasszikusai» lenézték, megvetették, ezért csak a nép ajkán élt. Nem tudott közös irodalmi nyelvvé fejlődni. Természetes, hogy

Trianon után még kevésbé juthatott szóhoz, mint Trianon előtt, hisz Kárpátalja cseh urai minden magyar emlék és kapcsolat kiirtására törekedtek.

A világháború után igen erős művelődési vágy szállta meg Kárpátalja ruténit. A nyugati harc-terekről és fogolytáborokból hazatért rutének, látva népük hátramaradását, művelt néphez méltó tudományt, irodalmat, művészetet akartak teremteni. Saját erejük kevés volt hozzá, várni nem akartak, és így rokonépek segítségér^Tették igénybe. Nem tudták, vagy nem akarták megérteni, hogy a néphez a saját nyelvén kell szólni és a népet büszkévé, önérzetessé teszi, ha saját nyelvét kapja vissza könyvekben, újságokban.

Az orosz nyelvegység hívei 1922-ben megalapították Ungváron a Duchnovics Társaságot, amelynek Szabó Eumén volt az első elnöke 1934-ben elkövetkezett haláláig. A Társaság tudományos folyóirata a (*Kárpátok Vidéke*) (Karpatszkij Kraj, 1923—1924) volt, majd az 1928-ban megindított, rövidéletű «Kárpátok Világa» (Karpatszkij Szvjjet).

A kárpátaljai rutének egy részének az igyekezete, hogy oroszul írjon, még a művelt oroszok előtt is érthetetlen volt. Ezt Hja *Ehrenburg* ismert orosz író nyíltan megmondta, mikor 1934-ben Kárpátalját beutazta, sőt meg is írta «Európa dzsungeljeiben» c. útirajzában. «Podkarpatszkaja Ruszjban kevés a művelt ember és ezek a művelt emberek is főleg nyelvi vitákkal vannak elfoglalva. Azon vitatkoznak, hogy vajjon orosz-e, ukrán-e, vagy kárpátaljai rutén-e a nyelvük. A Kárpátoruszkij Golosz című lap orosz nyelven jelenik meg. Nem igen lehet megérteni, hogy mit akarnak e lap munkatársai. A vezércikk címe: Isten velünk. Utána szovjet-orosz lapokból kiollózott szemelvények következnek. Ezután valami uzshorodi diplomata ezt írja ebben a mulatságos újságban: Moszkvának és Moszkva

harangjainak döntő befolyása lesz az európai kérdésben, az új világ megalkotásában. Litvinov Amerikában, Bómában, Varsóban. Felfigyelnek rá. Mindenütt oroszul tanulnak. Minket, kárpáti oroszokat — elválaszthatatlanul Moszkvához fűz a sorsunk. És amikor napjainkban egész világ remegve áll az orosz hatalom előtt, a szerencsétlen kárpáti orosz népnek kieszelt, mesterséges nyelvjáráson kell tengődnie. A Kárpátokban most éhínség van. De azért nálunk is épp úgy meggyújtják a karácsonyfa gyertyáit, nálunk is éppen úgy koledálnak, mint Oroszországban. A világ a békét várja Moszkvától és a szovjetuniótól.»

Ez a maró gúnnyal megírt útirajz legjobb képe a Kárpátalján a cseh uralom idejében uralkodó zavaros állapotoknak és az orosz nyelv barátai tájékozatlanságának. Éppen ilyen tájékozatlanok voltak az ukrán nyelvegység hívei is.

Az orosz irányzat követői elszakadtak szülőföldjüktől és egy álomvilágban éltek. Könyvekből, meg a hozzájuk szakadt emigránsoktól tanulták az orosz nyelvet. Megtagadtak minden élő valóságot és nem akarták ismerni azt a nyelvet, amelyet a rutén nép beszél, avval a megokolással, hogy az nem úri nyelv. Ezek az urak a cseh megszállás idejében tartottak ott, ahol a szlovák, szerb és a szlovén ruszofilek a múlt század elején tartottak, amikor az orosz nyelvegység alapjára helyezkedve, egyesek közülök oroszul próbáltak írni. A nagyközönség nem tudja írásaikat olvasni és az értelmiségnek is csak az a része érti meg, amely megtanul oroszul.

A kárpátaljai ruszofilek büszkesége *Karabeles* Andrej (1906) középiskolai tanár, költő. Páratlan utánzó művész. Ez az egyetlen ereje. Majdnem minden verséről ki lehet mutatni, hogy melyik orosz költő (Puskin, Lermontov, Fet), melyik versének

a mása. Költészete anakronizmus. Nem annyira saját korának, mint inkább a XIX. sz. első felének a visszhangja. Igen szépen fordította le Mécés Lászlónak «*A rabok énekelnek*» c. költeményét és még egykét magyar verset. Ehhez az irányzathoz tartozott még Popovics, Baleckij E. Patrusz Andrej, Fedor.

Említésreméltó prózaírója az orosz nyelvegységet hirdető irányzatnak Hornyák N. (Laborcsanin), Farinics A. (Makovicsanin), Kozik M. Aránylag sok drámát írtak. Persze nem szaiutd remekművekre gondolni, hisz még az oroszok és a lengyelek semigen tudnak drámát írni. Nem minőségről, hanem mennyiség-ről van szó. Az egész XIX. sz. folyamán három színdarabjuk volt a ruténeknek, és ebből is csak a Duchnovicsét ismerték. A cseh uralom idejében tucatszámra gyártották a színműveket. Legszorgalmasabb drámaíró *Bobulszkij Antonij* volt (1877). Mint nyomda-vezető Krakkóból került Ungvárra. Megtanult oroszul és ruténul és rutén író lett belőle. Darabjait szívesen játsszák a műkedvelő társulatok, mert sok rutén közmondással, szójátékkal fűszerezi. A rutének legnépszerűbb színművét a «*Maruszcja*»-t Szilvay Szion (1876—1932) írta. A zenéjét is ő költötte. Kedvesen naív, bájos darab. Nemcsak a kárpátaljai, hanem az amerikai rutének is gyakran előadják.

Az ukrán irányzat írói is álomvilágban éltek, ők sem akarták ismerni azt a nyelvet, amelyet a kárpátaljai nép beszél. Ezt műveletlennek tartották a fejlett ukrán nyelvvel szemben. Az 1920-ban alapított «*Prosztvita*» közművelődési egyesület köré tömörültek. Tudományos folyóiratuk a «*Naukovyy Zbornik*» (Tudományos Gyűjtemény) volt, amelyben többnyire ukrán emigránsok tanulmányai jelentek meg. . .

Kiválóbb költői *Grendzsa-Donszkij Vaszilj* (1897),

Borsos-Kumjatszky Julij (1905), *Zoreszlav (Szabol Szevasztián, 1909)* és *Bozsuk Stefucova* (1907—1938). A legváltozatosabb köztük és legközelebb áll a ruténhez Borsos-Kumjatszky, akire a modern magyar költők is hatással voltak és aki többnyire társadalmi problémákat énekel meg jóhangzású verseiben. A prózáírók közül *Demján L.* (1894), *Márkus Alekszander* (1901), *Neviczka Irena* (1886) az ismertebbek. Igen kedvesek Márkusnak a népeletről vett humoros elbeszélései és rajzai. Magyar íróktól (Tömörkényi, Mikszáth, Móra) tanulta a parasztiélek megfigyelését. Nyelve közelebb áll a ruténhez, mint az ukránhoz, felfogása tiszta rutén. Drámaírója az ukrán irányzatnak nincs.

A Kárpátalján élénk irodalmi élet volt a cseh uralom alatt, de egy-két kivételt nem tekintve, csak oroszul és ukránul írtak. A rutén irodalomnak alig voltak művelői. Azt nem dédelgették a csehek, viszont a Proszvitát és a Duchnovics Társaságot anyagi és erkölcsi támogatásban részesítették. Mind a két irányzatot egyformán támogatták, hogy szétválasszák egymástól a ruténeket és megakadályozzák az egységes rutén nemzeti gondolat kifejlődését. Sikerült is a két irányzatot szembeállítani egymással. Olyan nagy volt köztük a gyűlöletig fokozódó ellentét, hogy nem is olvasták egymás írásait és ezért nem voltak hatással egymásra.

VII.

A rutén népköltészet

A népköltészet egykorú a néppel. Mihelyt egy kisebb-nagyobb embercsoport kifejleszti nyelvét, költészete is megszületik. Párhuzamosan fejlődik vele és hű tükre mindenkori tudásának, műveltségének. Jellemző rá, hogy a nép egész életét felöleli és mint Erdélyi János mondja: főérdeme a valóság. «Amit benne találunk, az mind igaz tény. Ha valami benne történetre vonatkozik, az történet, ha erkölcsre, az erkölcs, ha ízlésre, az ízlés. Itt minden betű adat és minden kis adat a múltból gyökérül szolgál a jövőnek ...» Csakhogy, sajnos, kevés adatunk van a múltból. Nem jegyezték fel a népköltészet termékeit.

Pedig sokat mondhatnának nekünk a rutén népdalok, mert szabadon virágoztak Kárpátalja hegyvölgyei közt. Míg a magyar világi dalokat, főképp a szerelmi énekeket, az ú. n. virágénekeket erősen üldözték a középkorban, a rutén dalt nem bántotta senki. A rutén népnek a XVIII. század közepéig nem volt úgynevezett művelt osztálya, amely megütkezött volna a profán tartalmú dalokon. A középkori rutén pap nem volt műveltebb a szántó-vető parasztnál. Együtt dolgozott a mezőn, együtt énekelt vele. A XIX. században sem üldözte senki, amikor már kialakult a főleg papokból álló, művelt rutén

értelmiségi osztály. Ez nem vett tudomást a rutén népköltészetéről.

«Rutén népköltészet. Nagy hiba, hogy eddig senki sem foglalkozott behatóbban vele. Hogy csakugyan kell élni a nép ajkán ily népkölteményeknek, és pedig nagy számban, arra két ok enged következtetnem ...» írja egy rutén pap a rutén papok és tanítók hivatalos lapjának, a Görög Katolikus Szemlének 1900. március 25. számában. Pedig már három-négy évtizeddel előbb megjelent Lehoczky Tivadarnak: a Magyarországi orosz népdalok (1864) és Fincicky Mihálynak: Magyar-orosz népdalok c. kötete (1870), nem is szólva az orosz és az ukrán gyűjtők munkáiról.³⁵

A rutén rendkívül dalos nép. Nemcsak örömet és bánatát önti dalba, hanem élete minden eseményét megénekli. A hamisítatlan rutén kedélyvilág őseredetiséggel és erővel jut kifejezésre dalaiban. Énekek zsongják körül, akár otthon, akár Isten szabad ege alatt végzi munkáját. Legtöbb a szerelmi költemény, de sok a katonaeletből, családi érzésből, a szülőföld szeretetéből és a népi helyzetből, alkalmából, körülményből fakadó dal is. Érdekes, hogy noha erdőn él, nincs vadászdala. Számos folyó és száz meg száz halban gazdag patak csörgedez hegyei közt, még-sincs halászdala, mert nem választja élethivatásul sem a vadászatot, sem a halászatot. A Verchovina keleti szélétől eltekintve, betyáréneke sincs.

Akár a magyar, a rutén népdal is a természetből veszi képeit a hangulat aláfestésére. Párhuzamot von a természet élete és az ember élete közt:

Ágain sarjakat ereszt minden fácska,
Hű párjára talál minden kis madárka,
Csak nekem nincs párom, noha várva-várom.

A nép a lelki hangulat kifejezésére szereti a természetből vett képeket, a melyek egyrésze már

régen szimbólummá vált. Ezek a szimbólumok állandóak századok óta. Pl. a túlevelű fa a bánatot, a tölgy a férfias erőt, a nyírfa és a topolya a lányt s általában a nőt, a kakuk a bánatos nőt, a sólyom a legényt jelképezi. A szeretett lányt a rutén népdal szívesen nevezi halacskának:

Édes-kedves galambocskám, aranyos halacskám.

A rutén népdalban csak a Kárpátokban élő növény és állat fordul elő, ami érthető. Ha kiírnók a népdalokból az állat- és növényneveket, megkapnók az Erdős-Kárpátok növény- és állatvilágát. Földrajza már nem ilyen pontos. Dalaiban nagyon gyakran előfordul a tenger és a Duna, ez azzal magyarázható, hogy a Tisza a Duna medencéjéhez tartozik. A tengert a meséből tanulta. Sőt a nép foglalkozása is kitűnik a dalokból. Mivel a rutének közt nemigen akad kereskedő, vagy iparos, dalokban sem fordul elő, vagy ha mégis előfordul, mint idegent említi. A dalok szántóvető, vagy pásztor-embert ismernek csak, az értelmiségi elemből pedig a papot, a kántort, a jegyzőt és a bírót. Ennek az a magyarázata, hogy az értelmiség ily elemei többnyire rutének.

A rutén népdaloknak mintegy háromnegyed része szerelmi dal. Tárgya ugyanaz, mint minden más népnél. Igen sok az olyan dala is, ahol az anya tanácsokat ad a fiának, hogy kit vegyen el feleségül. A vallásos rutén nép nem szereti, ha fia özvegyet vesz feleségül, vagy lánya özvegy emberhez megy férjhez. Érmek dalaiban is kifejezést ad:

Házasodj, fiacskám, leányt vágy el aztán,
Mert a lánynak szíve olyan, mint a napfény nyárba',
Bár ha néha süt szomorún, de meleg Bugára.

Házasodj, fiacskám, özvegyet ne hozz ám,
Mert az özvegy szíve olyan, mint a napfény télben,
Bár melegít is komolyan, fázol te a szélben.

A szerelmi dal után legtöbb a katonadal. A bevonuló legény sajnálja elhagyni szüleit, szeretőjét, faluját. De ha már rajta van a katonaruha, büszke rá és kérkedik vele, hogy szívesen megy a török és a francia ellen. Érdekes, hogy csak ez a két nép szerepel dalaiban, mint ellenség.

Hej, császárom, jó császárom, császári királyom,
 Megvertük már a franciát, én már hazavágyom.
 Hej császárom, jó császárom, tedd meg azt kedvemre,
 Ha bevettél katonának, kedvesem is vedd be.
 Segíts minket, Istenünk, a törököt leverni
 És abban a szép országban lányokat ölelni.

Míg a szerelmi dalokban csak kárpátaljai falvak fordulnak elő, a katonadalokban azoknak a magyar vagy ritkán osztrák városoknak a nevével is találkozunk, ahová az újoncok bevonultak, vagy ahol katonáskodtak. A rutének rendszerint Máramaros-szigeten, Munkácson, Ungváron, Lőcsén, Kassán és Bécsben szolgáltak.

Ne sírj rózsám, ne sírj,
 Mert kisérod szemed,
 Hisz tovább Lőcsénél
 Nem visznek engemet.

Ungvár közelében
 Véres patak szalad.
 Kérdezi a rózsám,
 Tán fejem beszakadt?

Nem fejem vére az,
 Ellenségem vére,
 Össze-vissza vágta
 Fényes kardom éle.

Egy-két olyan rutén katonaeének is van, amely kozákokról szól. Ezek a dalok a cseh megszállás idejében Halicsból kerültek a Kárpátaljára.

A népdalnak egyik jellemző vonása, hogy vándorol. Átszarmazik idegen nemzet költészetébe, ki-

cserélődik. A Szolnokon és Szegeden járt tutajosok, az Alföld búzakarászos rónáin arató rutén lányok és legények sok magyar dalt megtanulnak s azokat magyarul és szószerinti fordításban éneklik. Számos helyen ismerik a «*Szeretnék szántani*», «*Káka tövén költ a ruca . . .*», «*Azt mondják, nem adnak engem galambomnak . . .*», «*Ha bemegyek a templomba . . .*», «*Debrecenbe kéne menni*» kezdetű dalt.

A rutén népköltés valóságos gyöngyei a román-cok. Ezeket igen szereti a nép és rendszerint végig-énekli. Nem annyira dallama, mint inkább tartalma miatt. Ilyen ismert románc (Fincicky Mihály fordításában):

Elmegyek én, el én,
 Át dombon, völgyeken,
 Ne lássam őt soha,
 Ha nem szánták nekem.

Ha nem szántak nekem,
 Oh, lány, Isten veled.
 Isten veled, leány,
 Szerettem hű szived.

Szerettem hű szived.
 Négy hosszú év alatt,
 De négy vasárnap, oh,
 Egyszer sem láttalak.

Egyezer sem láttalak
 E négy vasárnapon.
 Másnap szívünk be fájt
 A búcsúszózaton.

Szegénylegényt a zöld
 Ligetben gyötri láz,
 Haldokló lányt takar
 A szülői ház.

Harangok búgnak a
 Kedves leány után,
 Szegény fiúnak a
 Farkas üvölt csupán.

Siratja a leányt
 A bús apa, anya,
 Szegény fiú felett
 Károg hollók raja.

A népdalok legkedveltebb versformája a kolomejka. A kolomejka iskolapéldája a következő vers:

Felmegyek én a hegyekbe
 Hol a bojkók laknak,
 Hol a zenét csak aprózzák
 S vidám táncot roznak.

Tehát voltaképpen az első sor nyolc, a második hat szótagból áll. Legfontosabb kelléke, hogy az utolsóelőtti szótagon legyen a hangsúly s a második sor rímeljen a negyedikkel. Azonban a legtöbb dal eltér ettől a mintától. A legtöbb kolomejka, négy-soros, hatszótagos versből áll:

Jó nekem itt, anyám,
 Tisza partján lakni,
 Idejár Ivánka
 Ökröket itatni.

Zöld erdő mélyében
 Dalol a madárka,
 Jó itt szeretközni,
 Mert senki se látja.

Figyelemreméltók a rutének történeti énekei. Sajnos egyre fogynak, feledésbe mennek. Az új nemzedék új idők új dalai iránt érdeklődik. Pedig Rákóczi szabadságharca és a labanc világ átka is dalra készítette a rutént.

A magyart elnyomják,
 Németet emelik,
 Szabadságainkat
 Semmibe sem veszik.

Szabadságainkat
 Elmellőzték végkép
 Azok a németek,
 Kik hazánkat tépték.

Szétépték Lengyelhont
Tépiik már Magyarhont,
Úgy tekintik azt csak,
Mint valami vadont.

A jobbágyság korában is a rutén sokszor dalba öntötte szomorú sorsát, de ezeket a dalokat a mai nemzedék már nem ismeri.

A népköltészet prózai termékei: legendák, mondák, népmesék, közmondások, találós kérdések rendkívül változatosak és "Tf nép vallását, tudását, erkölcsi érzékét, világnézetét, képzelőtehetségét foglalják magukban. Ezeket nagyrészt a XVII—XVIII. században divatos Zbornikokból (Gyűjteményekből) vette át a nép.

A nép igen szereti a *közmondásokat* és gyakran használja beszéd közben. Közmondásai helyes megfigyelésről tanúskodnak. — Az idegen lóról pocsolya közepén is szállj le. — Isten magasan, a király messze van. — Nehéz a tele tarisznya, az üres még nehezebb. — A feleség a ház három oldalát támogatja, a férj csak az egyiket. — A szegény ember leszaladni se tud a hegyről, a gazdag könnyen fel is szalad. — A jólakott ember nem hisz az éhesnek. — Ne ne vess a temetésen és ne sírj a lakodalmon. — Ha egy vénasszony leszáll a szekérről, könnyebb a küllőknek.

A kárpátaljai rutén népköltészetben (egy-két újabban átvett kozákdalt nem tekintve) nem találunk ukrán és lengyel hagyományokat, emlékeket. A rutén költészet semmit sem tud a kozáklázadásokról, Lengyelország és Ukrajna véres harcairól. Az ukrán népköltészet legjellemzőbb terméke, a *duma* (dumka) nevű epikus költemény ismeretlen a Kárpát-alján.

Az ukrán népköltészet hősei Chmelnickij, Mazepa, Dorosenko, a ruténé Mátyás király, Rákóczi, Kosuth. A déloroszországi és a halicsi ukrán dalok

büszkeségéről, az egykori zaporogi kozáktáborról — a szicsről — a cseh megszállás idejében hallott először a rutén.

A kárpátaljai rutének más eszmekörben éltek, mint a halicsi ukránok. A Kárpátok déli oldalára átjött telepések lélekben igen hamar elszakadtak fajrokonaitól és a magyarsághoz simultak. Ezt a XVIII. századból való huklivai (zugói) latin krónika szerzője is megfigyelte. Noha csak száz éve annak, — írja a krónikás — hogy az első rutén telepések a Verchovinára jöttek, a Kárpátok hegysége nemcsak Magyarországot választja el Lengyelországtól, hanem «az embereket és azok erkölceit és szokásait is teljesen elkülöníti».³⁴

VIII.

Vallás és egyház

1. *A görög katolikus egyház.*

A kárpátaljai ruténeknek a XIII—XIV. században nem volt egyházi szervezetük.

A telepésekkel egyidőben nem jött pap a Kárpátaljára, azért a földesurak az egyház számára a falvak alapításakor nem is hasítottak ki földeket. Amikor azután később a telepések templomot építettek és papot kaptak, nekik kellett őt eltartani.

Az egyház megszervezése a munkácsi bazilita monostorból indult ki. Kárpátalja és a szomszédos megyék görög keleti lakosainak egyházi feje a munkácsi monostor főnöke (igumenje) volt. Lukács presbiter volt az első igumen, püspöki joghatóságot gyakorolt 1439—1445 között és így erre az időre tehető a püspökség eredete.

Ezt Lippay hercegprimás jelentése is megerősíti. 1651 -ben ezt írta Rómába: «Partenius munkácsi püspök beszélt, hogy látott a munkácsi monostor és a püspökség 150 éves alapításáról szóló királyi okleveleket. .. úgy vélem azonban, hogy ez az alapítás a kolostorra vonatkozik, a püspökség pedig akként történt, hogy a konstantinápolyi pátriárka beleegyezésével szakadár püspökök a munkácsi kolostorban szakadár püspökséget állítottak fel».

A magyar törvények és a katolikus egyház jog szerint a munkácsi görög keleti püspökség csak névleges és nem kanonizált püspökség volt. A munkács-szentmiklósi domínium urai se tekintették püspöknek a monostor igumenjét és kényük-kedvük szerint bántak el vele.

A falusi papok — batykók — jobbágysorban élő tudatlan és tanulatlan szegény emberek voltak és a monostor igumenjei sem váltak ki teológiai képzettségükkel.

Drugeth György gróf, a homonnai és az ungi domíniumok ura, elhatározta, hogy segít a rutén papság szomorú sorsán. Tudta, hogy a lengyelországi görög keleti ruszinok 1595-ben egyesültek Rómával, minek folytán nemsokára a római katolikus egyház görög katolikus papok tanításáról és neveléséről gondoskodott és ezek ugyanolyan kiváltságokat kaptak, mint amilyeneket a római katolikus papok élveztek.

Hosszas tárgyalások után a szepesi, sárosi, zempléni és ungi papság 1646-ban elfogadta az uniót, vagyis egyesült Rómával. Ezzel ruténeink előtt is megnyílt az út a nyugati művelődés felé. A beregi és a máramarosi papság és nép azonban — mivel az erdélyi fejedelmek elleneztek az uniót — csak jóval később, Erdélytől való elszakadása után egyesült Rómával. 1735-ig két püspökük volt a ruténeknek, egy görög katolikus és egy görög keleti.

A hitegység visszaállításának az óhaján kívül a papságnál az egyesüléstől várható előnyök reményének is nagy volt a szerepe. Ezeket az előnyöket idővel meg is kapták a rutén papok. A görög katolikus egyházközségek (papok és kántorok) számára földet hasítottak ki, a papok pedig olyan kiváltságot kaptak, mint amilyeneket a római katolikus papok élveztek. Az egyesülés után, 1646-ban a görög katolikus egyházat az egri érsekség fennhatósága alá

helyezték. Gondoskodni kellett megbízható papok tanításáról és neveléséről, amit nem igen végezhetett volna el a munkácsi monostor püspök-főnöke. Mikor azután az egyetemekről és a római katolikus szemináriumokból kikerültek az első tanult görög katolikus papok, ezek lealáznak találták Eger gyámkodását és megindították a harcot Eger ellen a munkácsi püspökség önállósítása és függetlenítése érdekében. A harc a papság győzelmével végződött.

Mária Terézia előterj eszesére XIV. Kelemen pápa 1771-ben kanonizálta a munkácsi görög katolikus püspökséget. Az egyházmegye joghatósága akkor 13 megyére terjedt ki és 711 parochiája volt. Idők folyamán az egyházmegye területét lényegesen megnyírbálták. 1777-ben az újonnan alapított nagyváradi román püspökséghez csatoltak számos munkácsyegyházmegyei községet. 1816-ban kihalították a munkácsi püspökségből az eperjesit, és végül 1912. június 8-án X. Pius pápa a «*Christi fideles graeci*» bullájával megalapította a hajdúdorogi görög katolikus püspökséget és ehhez 60 falut csatolt a munkácsi püspökségből. A trianoni békediktátummal mintegy 20,000 görög katolikus rutént Romániához csatoltak. Közvetlenül a cseh megszállás (1920) előtt a munkácsi püspökségnek 320 egyházközsége volt.

Közigazgatásilag az egyházmegye öt főesperességre (bereg, máramarosi, ugocsai, ungi és zempléni) és 39 esperességre oszlik. A kanonizált munkácsi egyházmegye első püspöke *Bacsinszky András* (1773—1809), aki Munkácsról Ungvárra tette át székhelyét.

A rutének szegények voltak. Saját erejükből nem tudtak megfelelő püspöki templomról, püspöki palotáról, kanonoki lakásokról, szemináriumról és egyéb épületekről gondoskodni. Miértis Mária Terézia odaajándékozta nekik a jezsuiták ungvári templomát, kollégiumát és a Drugethek várát a hozzátartozó

épületekkel, sőt a kincstár költségén a célnak megfelelően át is alakította azokat. A káptalan részére nyolc stallumot szervezett.

A munkácsi egyházmegye első püspöke igen sokat tett a rutén papság és tanítóság nevelése és tanítása érdekében. Közbenjárására Mária Terézia papnevelő intézetet alapított és 1793-ban ő maga gondoskodott kántortanítóképző építéséről. Összegyűjtötte az egyházmegye területén talált régi írásokat és könyveket és megvetette a püspöki könyvtár és levéltár alapjait.

Pócsi Elek püspök (1816—1831) felépítette az «Orphanotrophiumot», a középiskolába járó árva papfiúk konviktusát. *Pásztélyi János* püspök idejében épült az «Alumnem» nevű konviktus a középiskolába járó papfiúk számára. A cseh megszállás alatt *Papp Antal* (1912—1924), *Gébé Péter* (1924—1932) és *Sztojka Sándor* (1932—) voltak a püspökök.

Az egyházmegyének 1919-ben 384 népiskolája volt; a cseh uralom alatt csaknem valamennyit bezárták. 1936-ban már csak 25 működött. Az egyházközségek a saját erejükből fenntartani nem tudták, a cseh állam pedig nemcsak nem támogatta, hanem üldözte is azokat, mert nem tartotta kívánatosnak a valláserkölcös nevelést és mert attól tartott, hogy a görög katolikus népiskolák ápolni fogják a magyar kapcsolatokat.

Az egyházmegye területén öt monostor van (üngváron, Munkácson, Miszticén, Kisberezsnán és Husztbaranyán).

Az eperjesi egyházmegyét 1818-ban alapította VII. Pius pápa. Az 1673-ban épült minorita templomot alakították át görög katolikus székesegyházzá. A káptalan hat kanonokból áll. Az egyházmegye első püspöke a tudós *Tarkovics Bazil* (1821—1842) volt, aki csaknem minden idejét könyvei közt töltötte. Az egyházmegyét voltaképpen titkára, *Popovics Bazil*, a későbbi munkácsi püspök kormányozta. Az

egyházmegye második püspöke, *Gaganec József* (1842—1875) szláv érzésű ember volt. Az ő közbenjárására engedélyezte a helytartótanács 1867-ben a Szent Bazil-társulat működését.

Sokat tett egyházmegyéje szervezése érdekében *Vályi János* püspök. Az eperjesi egyházmegye papjai és kántortanítói Ungváron tanultak. Vályi szemináriumot és kántortanítóképzőt épített Eperjesen és máskülönben is mindent elkövetett papsága és népe műveltségének emelésére.

Az eperjesi egyházmegye négy főesperességre (eperjesi, abaújszék, szepesi és zempléni) és 19 esperességre oszlik. Egyházközségeinek a száma 161. A pozsonyi és a prágai görög katolikus paróchia szintén az eperjesi egyházmegyéhez tartozik.

2. A görög keleti (právoszláv) egyház.

Az összes rutének 1646-ig görög keletiek voltak. Ekkor vallási és egyházi tekintetben kettészakadtak. Az Erdélyhez tartozó beregi és máramarosi rutének megmaradtak görög keleti vallásúaknak, a többiek egyesültek Eómával, A görög keleti vallású püspököt 1664-ben kitették a munkácsi monostorból és a görög katolikus püspök (Partén Péter) vonult be helyére. Nemsokára ezután egész Bereg megye katolikussá lett és csak Máramaros rutén népe őrizte meg a görög keleti hitet. Az utolsó máramarosi görög keleti püspök (Dositheus) 1734-ben halt meg az ublyai monostorban és ezután az összes máramaros-megyei görög keletiek csatlakoztak az unióhoz. A XVIII. század végén, 1769-ben Máramaros egyes községeiben a nép különféle izgatások hatása alatt vissza akart térni a görög keleti vallásra, de a mozgalom hamar elaludt.

A XIX. században a rutének híven kitartottak görög katolikus vallásuk mellett. A század utolsó

negyedében azonban a rossz gazdasági viszonyok miatt sok rutén Amerikába vándorolt, ahol orosz agitátorok kezébe került.

Az amerikai orosz pópák sok rutént az orosz právoszláv (görög keleti) vallásra való áttérésre beszéltek rá,

Nagy tevékenységet fejtett ki ezirányban a rutén származású *Tóth Elek* esperes. Összekülönbözött katolikus püspökével, mire orosz állampolgárrá lett és a sanfranciscói orosz püspök szolgálatába lépett. Egy röpiratot írt *Hol kell keresni az igazságot?* címen. Az ügyesen megírt röpiratot mohón olvasták az Amerikába szakadt rutének és sok példányát hazánkba is becsempészték. Tóth Elek jól ismerte a rutének eszejárását és tudott a nyelvükön beszélni. Hogy minden sora valótlanság, azt a naív olvasó nem vette észre. Tóth azt írta röpiratában, hogy a görög katolikus vallást Lengyelországban két istentelen lengyel püspök találta ki, a görög keleti (právoszláv) ruszinok üldözésére. Ördögi tervük sikerült. A görög katolikus papok még a római katolikus papokon is túltettek durvaságban és kegyetlenségben. A právoszláv halottak sírjait feldúlták, koporsóikat kidobálták, papjaikat verték, gyilkolták, templomaikat bérbeadták a zsidóknak. Azonban Isten megsokalta a právoszlávok szenvedéseit és megbüntette a lengyeleket. Ausztria, Poroszország és a cár atyuska Isten akaratából felosztották maguk közt Lengyelországot, hogy a lengyelek ne kínozzák többé Isten kedves gyermekeit, a právoszláv ruszinokat.

Ezután így folytatja: Magyarországon is hasonló módon ment végbe az egyesülés Rómával. Az igazhitű právoszláv oroszokat a vad magyar püspökök úgy üldözték, mint Lengyelországban. E mellett kecsegtető ígéretekkel is csábították őket. Ilymódon sikerült nekik 1000 pap közül 70-et rávenni arra, hogy Ungváron elfogadja az egyházi uniót. A többit

kínzással, börtönnel, üldözéssel kényszerítettek arra, hogy megtagadja hitét.

Az igazság az, hogy az első görög katolikus püspököt, *Tarasovics Bazilt*, a munkács-szentmiklósi uradalom ura, Rákóczi György erdélyi fejedelem, éppen a Rómával való egyesülés miatt 16 hónapon át várfogságban tartotta és azután elűzte székhelyéről. Ez volt a sorsa számos görög katolikus papnak is a Kárpátalján.

Az Amerikából kiinduló izgatással párhuzamosan haladt az Oroszországból irányított izgatás.

Az Amerikából visszatért rutének propagandája folytán 1902-ben a sárosmegyei Biharó (Bechero) egyharmada áttért a pravoszláv hitre. Biharó példáját 1903-ban Iza (Máramaros) és Nagylucska (Bereg) is követte. A hatóság tudomást szerzett az orosz erkölcsi és anyagi támogatással folytatott mozgalomról és 1904-ben bíróság elé állították a vezetőket. Fejenként 14 hónapi államfogházat kaptak. A fogházból kikerülve tovább terjesztették az orosz pravoszláviát. Segítséget és pénzt kaptak Oroszországból, amit a Csernovicban lakó Gerovszkij fivérek juttattak el hozzájuk. Amikor a hatóság biztos adatokat szerzett, hogy a vallási mozgalomnak voltaképpen politikai célja van, a máramaros-szigeti királyi ügyészség 1913. július 13-án 94 izgató ellen vádat emelt a magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, a görög katolikus vallásfelekezet és papság elleni izgatás címén. A tárgyaláson beigazolást nyert a vád, mire a bíróság 1914. március 3-án 32 vádlottat elítélt. A törvényszék ítéletét az ítélőtábla és a m. kir. Kúria is helybenhagyta.

A cseh kormány Kárpátalja megszállása után azon volt, hogy minél több rutént térítsen a pravoszláv hitre és ezzel gyöngítse a «magyaron» (magyarbarát) görög katolikus egyházat.

«A görög katolikusok nagy része «magyaron», még ha nem vallja is be nyíltan», mondták a pravoszláv pópák. Ezen a véleményen volt a cseh kormány is. A görög katolikus egyházat és papjait az első években kíméletlenül üldözte és elnyomta, ám annál jobban támogatta a görög keleti vallást, az orosz pravoszláviát és papjait.

Az Oroszországból hazatért cseh légionáriusok közül sokan pravoszláv vallású orosz feleséget hoztak magukkal. Ezeket a légionáriusokat kárpátaljai helyőrségekben helyezték el, hogy az orosz emigránsokkal együtt segítségükre legyenek a pravoszlávia helyi ügynökeinek és támogassák a tanulatlan pravoszláv papokat.

A légionáriusok és a cseh állami közigazgatás támogatásával folyt a görög katolikus papság üldözése és a pravoszlávia terjesztése. Sok faluban a cseh csendőrség jelenlétében költöztették ki a görög katolikus paróchust és vezették be helyébe a képesítés nélküli pópát.

A magárahagyott, üldözött görög katolikus egyház hősiesen küzdött a cseh hatóságok által támogatott pravoszlávia ellen. A küzdelem azzal végződött, hogy a ruténeknek mintegy 22—24 %-a elpártolt egyházától és vallásától.

A kárpátaljai pravoszláv templomokat a cseh kormány támogatásával építették és papjaikat is segélyezte a cseh kormány. 1938-ban a pópák fele rendes évi segélyt (kongruát) kapott. Maguk a pravoszláv papok bevallják, hogy a csehek segítségével nélkül nem tudtak volna boldogulni, és hogy a művelt és jómódú nép között még a cseh hivatalos világ támogatása mellett sem tudtak eredményt elérni.

A szertartások végzésén kívül a pravoszláv pópák elemi egyháztörténetet is tanulnak. Azok, akik Belgrádban tanultak, dogmatikával is foglalkoztak.

A pravoszlávia múltjából a Kárpátalján a következőket kell tudniok:

«A Kárpátaljai Oroszországban a pravoszláv hit felvétele jóval a Kievi Oroszország megkeresztelése előtt, tehát 898 előtt történt. Abban az időben a bolgár szlávok voltak a kárpáti oroszok szomszédai. Ezek a Duna és a Tisza között elterülő síkságon laktak. A bolgároktól vették át a keresztény vallást, melynek terjesztői a szlávok apostolainak, Cirillnek és Methódnak a tanítványai voltak.

A Kárpátaljai Oroszország első papjai bolgárok voltak. Csak a Kievi Oroszország megkeresztelése után kezdtek jönni papok Kievből, hogy a népet pravoszláv hitében megerősítsék és meghonosítsák Kárpátalján a szerzetességet. Főleg Máramarosban volt sok monostor. A pravoszlávia — vagy ahogyan a nép nevezi — az óhit — erősen áthatotta a nép életét és ezért a magyarok bejövetelének (896) rendkívül éles viharait is át tudta élni és épségben fennmaradt a törökök győzelme (1526) és a testvérháborúk idejében is, amikor feldúlták és felperzselték a falvakat, templomokat és monostorokat. ...»

Ilyen és hasonló történeti igazságokra tanítják őket legnagyobb tudósaik: Dechterejev Alekszej szerzetes atya és G. Gerovszkij.

Mivel a kárpátaljai görög keleti (pravoszláv) papok közt az egyház szervezésére és vezetésére alkalmas ember akkoriban nem akadt, a szerb egyház 1921-ben Dositheus nisi püspököt küldte a Kárpátaljára, aki 1926-ig kormányozta az egyházat. Utána Ireneus újvidéki püspök (1927-ben), Szerafinn prizrendi püspök (1928—1930) és Joszif bitoliai püspök (1931-ben) látta el az egyház vezetését. Joszif püspök fáradozása eredményeképp végre 1931. július 20-án felállították a munkácsi pravoszláv püspökséget. 1931. október 2-án a szerb püspöki zsinat Damaszkín szerb püspököt választotta meg a pravoszláv rutének

püspökévé munkácsi-eperjesi püspök címen. Damaszkín 1938-ban visszatért Szerbiába és a szerb püspöki kar Raics Vladimírt küldte Munkácsra püspöknek.

A munkács-eperjesi pravoszláv püspökségnek öt nagy monostora van, és pedig három férfi és két női monostora. Férfimonostorok: Iza mellett Szent Miklós monostora, Talaborfalu mellett Urunk színeváltozásának a monostora és Lodomérvágása mellett (Sáros m.) pocsajevi Szent Jób monostora. A női monostorok Lipszén (Máramaros) és Dombokán vannak. Van még ezenkívül öt kis férfizárda is. A Szent Jób monostornak saját könyvnyomdája van. Istentiszteleti könyveket, naptárakat és lapokat ad ki.

A szerb püspökök azon voltak, hogy a pravoszláv rutének számára tanult papokról gondoskodjanak. A belgrádi kis szemináriumba küldték azokat a papjelölteket, akik a 4. osztályú polgári iskolát vagy a középiskola 4. osztályát elvégezték. Sőt 1936-ban két érettségizett papjelölt is akadt. Ezeket a belgrádi egyetem teológiai fakultására küldték. Az 1936. évi szematizmus szerint a munkács-eperjesi pravoszláv püspökségnek 127 temploma, 138 felszentelt papja és 140,000 hívője volt.

IX.

Közgazdas/gi állapotok

Ruténeink a bevándorlásukat követő két-három században jómódban éltek. Anyagi helyzetük kedvezőbb volt, mint a magyar jobbágyoké. Ezért helytelen az orosz és az ukrán gazdaságtörténeti írók eljárása, akik Acsádi Ignác könyve³⁶ alapján olyanak festik a rutén jobbágy helyzetét, mint amilyen a magyaré volt, és így Acsádi megállapításait minden kritika és bizonyíték nélkül a ruténekre is kiterjesztik.

Az 1481. évi III. t.-c., valamint az 1495. évi XLV. t.-c. felmentette a ruténeket a királyi adók fizetése alól, ami a magyar jobbágyok terheihez viszonyítva igen nagy könnyítés volt.

A királyi kamarák rossz szemmel nézték a rutének adómentességét, miértis királyaink, illetve a bécsi császárok a XVI. sz. közepe óta állandóan követelték a rendektől a rutének megadóztatását. A bécsi kamara megbízásából 1569-ben Salm, Pappendorf és Paczot bejárták a ruténlakta földeket és jelentették, hogy a rutének jómódúak és nemcsak a dika felét, hanem tizedet és minden egyéb királyi adót is fizetni tudnának.

E háromtagú bizottság jelentése alapján Miksa császár az 1572. évi diétához benyújtott előterjesztésében a rendek önértetére való hivatkozással azt

követelte, hogy a rutének terhei egyenlők legyenek az ország magyar lakosságának terheivel. «Igen méltatlan dolog, hogy a magyarok, az ország volta-képeni és természetes urai dikát és tizedet fizessenek, ellenben a rutének... akik jövevények és idegenek... szabadok és mentek legyenek, mintha nemesebbek és jobbak volnának a magyaroknál...» A rendek azt felelték, hogy Mátyás és Ulászló király decre-tumaiban biztosított tizedmentességet továbbra is fenn kell tartani.

Később a szepesi kamara jelentette, hogy «.. .a rutének nem igen vetnek, hanem jobbára állat-tenyésztéssel foglalkoznak és a legjobb erdőket is kiirtják, sőt a termékeny szántóföldeket is rétté alakítják át. Nagyban űzik a marhakereskedést és még sok más módjuk is van pénzszerzésre; gazdagok, bőviben vannak az aranypénznek». Földesurait mindennel ellátta a rutén, amíg volt miből, ezért a szepesi kamara 1571-ben azt írta a magyar urakról, hogy «akinek ruténje van, annak jó konyhája van».

A kamarai jelentések azt hangoztatják, hogy a rutének több kiváltságot élveznek, mint amennyi megilleti őket. Az uradalmak az új rutén telepéseknek 7—12 évi teljes adómentességet adtak. Ezzel a kedvezménnyel rendszeresen visszaéltek. Az adómentes idő letelte után felkerekedtek és új telepet létesítettek, hogy mindig szabadok legyenek.

A vándorlás nem tarthatott örökké. Az irtásra alkalmas szabad terület egyre kevesebb és kevesebb lett, a népesség pedig újabb bevándorlás és természetes szaporodás folytán növekedett. A birtokosok is jobban vigyáztak rájuk. Nem engedték őket el-menni és így kénytelenek voltak letelepedni.

Míg a XVI. sz. összes tudósításai azt hangoztat-ják, hogy a rutének gazdagok, aranyban bővelked-nek, a XVII. sz.-ban már szegénység a nevük.

A pásztorkodás elől egyre több területet vontak

el. A rutének olyan mértékben szegényedtek, amilyen mértékben az állattenyésztésről a földművelésre tértek át. A vándorpásztorok a magas hegyekre, a havasokra szorult és végül itt is megszűnt. A nyájakat és csordákat csak egy bizonyos helyen, kijelölt havason volt szabad legeltetni.

Sokat ártottak a rutének jólétének a Felvidéken és a Kárpátalján dúló háborúk, katonai portyázások, rekvirálások, zavargások, de teljes koldussátételük Rákóczi szabadságharcának leverése után következett be, büntetésül, hogy a kurucok oldalán harcoltak.

1657-ben mintegy 40,000 lengyel katona Lubomirszki vezérlete alatt betört a Kárpátaljára. A rutén krónikák és a templomi könyvekben található feljegyzések tanúsága szerint pusztítottak, loptak, raboltak. Felperzselték Munkácsot, Beregszászt. Levonultak Szatmárba, majd onnan az Avason át Máramarosba törtek be. Kifosztották és felgyújtották Visket, majd számos marhát és lovat hajtva maguk előtt, a Talabor völgyén át nagy zsákmánnyal visszatértek Lengyelországba. A rutén templomi könyvekben található feljegyzések szerint a lengyel szabadcsapatok a XVII. sz.-ban háromszor törtek be és fosztogattak Kárpátalján.

A kuruc-labanc háború is sok szenvedést hozott a ruténekre. A császári katonák elhajtották a nép marháját, elvették gabonáját. Egyes helységek hol a kurucok, hol a labancok kezébe kerültek. A munkácsi uradalom 1688. évi urbáriumában olvassuk, hogy tíz falu teljesen elpusztult, 1691-ben Munkács várnagya jelenti, hogy az uradalom negyven faluját felperzselték.

Hogy milyen pusztítást vittek véghez a katonák, mutatja az ungmegyei Kuszák kisközség panasza. Három század labanc négy napot töltött Kuszákon és ezalatt 2 véka búzát, 190 véka rozsot, 203 véka

árpát, 243 véka zabot, 40 szekér szénát vett el a szegény néptől. Megevett 226 libát, 1 disznót, 15 malacot, 3 forint 46 dénár ára szalonnát és 84 forint és 5 dénár értékű egyéb ételt és megivott 22 forint ára bort. Ezenfelül a három század labanc sok bútort és egyéb berendezést tört össze és tüzelt el és gyújtogatással való fenyegetés mellett a legszegényebb lakosoktól is készpénzváltásdíjat csikart ki.³⁷

A munkácsi bazilita monostor kéziratosa evangéliumában az 1703. év alatt a következő feljegyzést olvashatjuk: «Az Ur 1703-ik esztendejében Rákóczi Ferenc Lengyelországból Munkács városába jött és három napig volt itt, utána egy napon kora hajnalban bevonult Montecuccoli generális a regimentjével, mindenkit kiűzött a városból és igen sok embert legyilkolt, köztük ártatlan parasztokat is és az ördög sugallatára a városi és az oroszvégi templomot lerombolták, a várost felgyújtották és ebből a könyvből lapokat kitéptek.»

Járványos betegségek is tizedelték az embereket és a jószágot.

Rákóczi szabadságharca idejében a rutén telkes jobbágyok száma egyharmadára apadt. 1704-ben egy-egy falura átlag 12 telkes jobbágy esett, 1711-ben 4. A teljes elszegényedés a fegyverletétel után kezdődött, amikor a régi jómódú rutén gazdák csaknem mind koldusbotra jutottak. Marháikat elhajtotta és elkótyavetyélte a labancsereg, földjeit elkobozták az új földesurak.

Hogy milyen óriási volt a változás a ruténség gazdasági helyzetében, egy-két példán mutatom be: 1645-ben a kuruc rutén falvak sertésállománya 12,885 db. volt, 1711-ben 417 db. 1645-ben a kuruc rutén falvak juhállománya 10,409 db. volt, 1711-ben 809 db. Ilyen arányban csökkent ló- és szarvasmarhaállománya is. Főleg a gazdag telkesjobbágyok mentek tönkre, mert elsősorban ők csatlakoztak Rákóczi-

hoz. A szabadságharc leverése után elszegényedett rutenség nem tudott nyomorából és szegénységéből kiemelkedni, mert elvették boldogulása egyetlen eszközét, a földet. S nem adta fiát iparosnak vagy kereskedőnek, mert a rutén csak földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik.

A császár Rákóczi munkácsi és szentmiklósi uradalmát előbb báró Habernek adta bérbe, majd 1721-ben III. Károly adósságai fejében Schönbornnak engedte át. A rutének* elvesztették patriarkális érzésű magyar földesuraik sft és császárpárti németek hatalma alá kerültek, akik ellenséget láttak bennük. A német bérlő és utána a német gróf első dolga az volt, hogy bosszút álljon a ruténeken, amihez a törvény értelmében meg is volt a lehetősége.

A jobbágytelket betelepítéskor a tulajdonjog fenntartásával kapta a telepes. Addig volt az övé és a családjáé, amíg megmunkálta. Ha valamelyik jobbágy telkét bármily okból üresen hagyta, az uradalomnak joga volt a műveletlenül maradt földet visszafoglalni. Ezt tették a kamara német tisztviselői is, akik a huszt-bocskói, homonnai és ungmegyei uradalom rutén kurucait földjük elkobzásával büntették. A belső földekkel együtt a hozzátartozó erdőt és legelőt is az uradalomhoz csatolták és mert a leggazdagabb rutének: az egész- és féltelkes jobbágygazdák és fiaik vonultak hadba a labancok ellen, a hadbavonult rutenség földjeit elvesztette s csak a szegények kisebb telkei maradtak meg.

Egyik-másik falu tiltakozni próbált a földelkobzás ellen, de sikertelenül. Nagylucska község minden hatóságnál eljárta, hogy a Schönborn-uradalomtól visszakapja elvett földjeit és erdeit. Százados perében Deák Ferencet is megkérdezte, de a haza bölcse sem tudott segíteni rajta. A törvény betűje a munkácsi uradalom urainak, a német grófoknak

adott igazat. Földjeik elkobzásán kívül óriási adókkal is sújtották a ruténeket, ami miatt általános volt az elkeseredés.

A ruténség elszegényedésének a Rákóczi-féle szabadságharc leverését követő földelkobzás, a súlyos adóteher és a Gácsországból beszivárgott kazárok uzsorája volt a főoka. A ruténség egyre szaporodott, de földjét nem kapta vissza. Abból a földből, amely a XVII. században 10—12 családé volt, a XIX. században 50—100 családnak kellett megélnie. Az összes rutének közül a sors Rákóczi jobbágyait sújtotta legérzékenyebben, ezeken akart elsősorban segíteni az 1897-ben megindított hegyvidéki akció.

*

Firczák Gyula munkácsi gör. kat. püspök 1897. március 7-én összehívta Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros országgyűlési képviselőit, hogy megbeszélje velük a rutének anyagi és szellemi felsegítését szolgáló teendőket.

Az értekezlet behatóan foglalkozott a kérdéssel. Megállapította, hogy az orosz agitáció miatt veszélyes amerikai kivándorlást és a guruló rubelek megállítását csak komoly intézkedésekkel lehet megakadályozni. Emlékiratot nyújtott át az illetékes minisztereknek és sürgős intézkedést kért.

A vallás- és közoktatásügyi minisztertől ingyenes gazdasági népoktatást, óvodát és gyermekotthonok felállítását kérte. A kereskedelmi minisztertől házi- és szövőipar meghonosítását, utak építését, folyók szabályozását, egyes közszükségleti cikkek vámmentességét. A belügyminisztertől a galíciai bevándorlás korlátozását. A földművelésügyi minisztertől legelőrendezést, gazdasági meliorizációt. A pénzügyminisztertől méltányos adóelengedést és az akcióhoz szükséges hitelnyújtást.

A kormány az emlékirat áttanulmányozása után megindította a hegyvidéki akciót, hogy az egész felvidéki és erdélyi hegyvidéki nép anyagi és szellemi színvonalát emelje és Bereg megye szolyvai járását tűzte ki kísérletezésre.

A kormány *Egán* Edét (1851—1901), a kiváló közigazdászt állította a hegyvidéki akció élére. Egán alapos tudású, lelkes, önzetlen, talpig férfi volt. Komolyan és lelkiismeretesen teljesítette feladatát. 1898 március 28-án tartatta meg az akció szervező gyűlését és utána azonnal megindította nép- és országmentő munkáját.

Az első két év eredményéről maga számolt be 1900 február 12-én a munkácsi értekezleten. Legfontosabb teendőnek tartotta a rutén nép földhözjuttatását. A Schönborn-uradalomtól 25 évre kibérelt 12,622 hold földet és ezt 41 községben 4303 igénylő közt osztotta szét olcsó évi bérért. A helyes gazdálkodás elsajátítása végett Beregben három mintagazdaságot létesített, 1899-ben pedig Alsóvereckén hathetes gazdasági tanfolyamot rendezett a kárpátaljai értelmiség számára.

Az állattenyésztés fejlesztésére 1600 tehenet és 500 anyajuhot hozatott a földmiveseknek 4—5 évi törlesztési kötelezettség mellett. Útépítéseknél 500 munkást helyezett el.

A hitelviszonyok rendezése céljából hitelszövetkezeteket alapított. A szolyvai járásban a beszámoló idejében 7 hitelszövetkezet működött és a járás minden faluja valamelyik hitelszövetkezethez tartozott. A hitelszövetkezetek az első beszámolóig eltelt 1—P₂ év alatt 54,249 K kölcsönt szavaztak meg 484 tagnak. Az elárusítóhelyek forgalma havonta 35,000 K-ra rúgott. «Most már azon kell lenni, — fejezte be Egán beszámolóját — hogy az akciót más járásokra is kiterjesszük». Máramarosban Husztot,

Ungban Nagybereznát vagy Perecsényt ajánlotta központnak.

A hegyvidéki akció működését mindenáron megakarták akadályozni a zsidó korcsmárosok és szatócsok. Fájt nekik, hogy eljön az idő, amikor nem uzsorázhatják ki többé a falusi népet és így nem kerül dobra a rutén földeskéje és háza.

Ismeretlen erők állandóan üldözték az akció munkásait. Egán számos fenyegető levelet kapott, amelyben figyelmeztették, hogy leszámolnak vele, ha nem hagyja abba munkáját. Thegze Géza felső-bisztrai pap házát négyszer gyújtották föl, mert hitelszövetkezetet alapított falujában. A feleségét egy ízben megkéselték.

Ilyen előzmények után történt, hogy Egán 1901. szeptember 20-án hirtelen meghalt. Állítólag véletlen szerencsétlenség volt halálának az oka, a rutén nép azonban ma is azt hiszi, hogy aljas bosszú áldozata.

Rákóczi után Egan emlékét őrzi a rutén nép a legnagyobb kegyelettel. Kétségtelen, hogy Egán halála nagy veszteséget jelentett az akcióra, bár a kormány tovább folytatta, sőt ki is bővítette.

Tíz évvel Egán halála után, 1911-ben, a földművelésügyi miniszter beszámolt a hegyvidéki gazdasági akcióról. Azt jelentette, hogy az akció megindítása óta 20,657 kát. hold 576 négyszögölnyi állambérleti földet osztott ki 1—8—5 holdas parcellákban 66 község 3063 kiscgazdájának minimális bérösszeg ellenében. Az olcsó bért azzal sikerült elérnie, hogy a föld tulajdonosától az állam az egész területet vette bérbe. E mellett az akció támogatása folytán mintegy 6000 kát. hold jutott örök tulajdonul a kiscgazdák, illetve a községek részére.

A hitel és a terményuzsora megakadályozása céljából hitelszövetkezeteket és hitelszövetkezeti áruraktárakat létesítettek, melyek közül az előbbieket

a nép hiteligenyeit méltányos módon kielégítve, az utóbbiak pedig egészséges versenyt támasztva leghatékonyabb eszköznek bizonyultak a mindkét rendszerű uzsora megszüntetésére.

1911-ben a hegyvidéken 143 hitelszövetkezet és 77 hitelszövetkezeti áruraktár működött. A hitelszövetkezetnek 35,819 tagja volt, összesen 2.577,580 K értékű jegyzett üzletrésszel. A tagjaik javára gyümölcsöző befektetésekre folyósított kölcsönök értéke meghaladta a 6 millió koronát. Az áruraktárak bruttó bevétele az 1909. évben már 1.863,245 koronára rúgott.

Hogy a tudatlan nép a rosszhiszemű elemek részéről a csalárd jogügyletekkel vagyonából ki ne legyen forgatható, ingyenes jogsegélyek nyújtását szervezték, mely abban állott, hogy a kisgazdák részére díjazott ügyvédek teljesen díjmentesen adták meg a szükséges jogi tanácsot bármiféle peres és perenkívüli ügyben.

Az állattenyésztés fejlesztése érdekében sok komoly intézkedés történt. Tenyészállatokat osztottak ki kedvezményes áron. Az állattenyésztés alapja a megfelelő legelő- és rétterület, ezért legelőtisztítási és rét javítási munkálatokat vettek folyamatba, hogy a lakosság állatállománya nyáron a legelőkön fejlődhessék, télen pedig a mesterségesen fokozott takarmánymennyiséggel még jobban legyen istállózható.

Az elmaradt gazdálkodási rendszer megváltoztatása érdekében mintagazdaságokat szerveztek, melyek követendő példaként szolgáltak az egész környék lakosságának s szemléltető módon tárták fel az okszerű gazdálkodásnak az elvakult régies gazdálkodás feletti előnyeit s bizonyították nagyobb jövedelmezőségét.

A gazdasági ismeretek terjesztése érdekében az alsóvereckei m. kir. hegyvidéki gazd. telep működött, s a vele kapcsolatos tejjgazdasági szakiskolában

évenként 24 hegyvidéki ifjú nyerhetett államköltségen teljes kiképzést az általános gazdasági ismeretekben, különösebben pedig a vaj- és sajtgyártásban és tej kezelésben. Az évről évre más és más községekben tartott népies téli gazdasági előadások is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a nép őseitől öröklött maradiságából engedett. A helyesebb gazdálkodási rendszer bevezetése és meghonosítása céljából a lakosságot jóminőségű és olcsó vetőmaggal látták el és modern gazdasági gépeket osztottak ki kedvezményes áron.

A kereseti alkalmak szaporítása céljából bevezetett munkásközvetítés évenként 7—8 ezer hegyvidéki munkást — mint a vidék fölös munkaerejét — helyezett el alföldi gazdaságokban s tette lehetővé a munkásoknak évenként mintegy 4—500,000 K munkabérfelvétele megszerzését.

A kereseti alkalmak megteremtésében s a nép munkához való szoktatásában főleg a háziipar támogatására irányuló akció vette ki részét, melynek eredményeként a háziipar minden ágát felölelő különféle szövetkezetekben évenként mintegy 3400 kisgazdát lehetett a tél folyama alatt foglalkoztatni.

A háború és az utána következő cseh megszállás megakadályozta a hegyvidéki akció folytatását és így sok tennivaló vár a kormányra és a társadalomra is.

A felszabadult Kárpátalja újjáépítése.

A visszatért Kárpátalján 1939. július 16-án végrehajtott népösszeírás előzetes eredményeit ismertető közlemény ezekkel a sorokkal fejeződik be: «Szopora népesség, meglehetősen sűrűnlakottság, kedvezőtlen lakásviszonyok és javításra szoruló megélhetési körülmények azok a főtenyezők, amelyek a terület-visszacsatolás óta új fejlődéslehetőségekhez jutott Kárpátalja népességi problémájának jellegét és

nagyságát meghatározzák. Egyben megszabják a kárpátaljai népesedés-, társadalom- és gazdaságpolitikának útját is. Azt az irányt, amely felé a túlnyomó többségében nem magyar ajkú, de a Magyar Szent Korona gondolatához mindig hű hegyvidéki népesség életsorsának megkönnyítése és a Magyarországhoz visszatért értékes ősi földdarabnak felvirágoztatása érdekében haladnunk kell.»³⁸

A magyar kormány is, a társadalom is hónapokkal a rideg statisztikai araitok közzététele előtt ösztönösen megtalálta az utat, amelyen haladnia kell, hogy a rutén nép életsorsát megkönnyítse és felvirágoztassa Kárpátalját. A kormány a földművelésügyi minisztérium kárpátaljai kirendeltsége útján építi újjá Kárpátalja gazdasági életét. A társadalom a testvérközség mozgalom segítségével igyekszik emelni a rutének szellemi és anyagi színvonalát.

A kormány akciója.

A gazdasági és a szociálpolitika a honvédséggel egyidőben vonult be Kárpátaljára, hogy leküzdje az ukrán kormánytól örökül hagyott éhséget és munkanélküliséget és biztosítsa az élet folytonosságát.

A kirendeltség már néhány hónapi működésével igen szép eredményt ért el, ami az 1939. december elején kiadott jelentéséből is kitűnik.

A m. kir. kormány abból a célból, hogy Kárpátalja a 20 éves cseh uralom alatt gazdaságilag meglehetősen leromlott gazdaközönységét minél rövidebb idő alatt talpraállíthassa és ezen országrész mező- és erdőgazdaságát minél rövidebb idő alatt és minél simábban illeszthesse be az anyaország gazdasági vérkeringésébe, 1939. június hó elején Ungvár székhellyel miniszteri kirendeltséget állított fel.

A kirendeltség első és legfontosabb kötelessége

a gondoskodás a lakosság részére *megfelelő munkaalkalmakról*.

Működésének megkezdése óta ezer és ezer kárpátaljai mezőgazdasági munkásnak mezőgazdasági munkára való alkalmazását közvetítette. Ennek során gondja volt arra is, hogy a szerződött mezőgazdasági munkások elvégzett munkájuk ellenértékét hiánytalanul megkapják. Csak a legkritikább esetben merültek fel panaszok s orvoslásukról azonnal gondoskodott. A mezőgazdasági munkások munkaközvetítését az Országos Gazdasági Munkaközvetítő Iroda segítségével intézményesen végzi el.

Örködik a kirendeltség afölött, hogy a kincstári erdőgazdaságokban, a Kárpátalján levő ipari üzemekben minél több munkás legyen megfelelő bér mellett foglalkoztatva. A különféle vízi-, út- és vasútépítési munkálatok, a különféle inségmunkák megindítása és folytatása is annyi munkaalkalmat teremt, hogy számottevő munkanélküliség nem lesz a Kárpátalján.

Kötelességének tartja a kirendeltség a lakosság ellátását a legfontosabb élelmiszerekkel, lehető olcsó áron.

Kárpátalja lakosságának ellátása olcsó szemes-tengerivel és bőjti időben sózott heringgel a fel-szabadulás óta állandóan folyamatban van. Kárpát-alja lakosságának óhaját méltányolva, a m. kir. pénzügyminiszter Kárpátalja területére a háztartás-ban elfogyasztott sónak és marhasónak árát lényegesen mérsékelte.

A kirendeltség a mindennapi élelmicikkek ár-alakulását a gazdasági felügyelők útján állandóan figyelemmel kíséri és indokolatlan áremelkedések esetén megteszi a szükséges intézkedéseket ezeknek megakadályozására és megtorlására.

A kirendeltség Kárpátalja sokezer tanulója ré-szére szőlőt és almát osztott ki teljesen díjtalanul.

Ez a nagy népszerűségnek örvendő akció nemcsak azzal az előnnyel járt, hogy a gyermekeket teljesen ingyen, vitamindús táplálékhoz juttatta, hanem hogy Kárpátalja szőlőt nem termelő vidékein népszerűsítette a szőlőgyümölcs fogyasztását. Az akciót szélesebb mederben fogja folytatni.

Mínt hogy Kárpátalja területén aránylag kevés a mezőgazdasági művelés alatt álló terület, különös súlyt vet a kirendeltség egyrészt az okszerű és jövedelmező gazdálkodás^meghonosítására, másrészt az állattenyésztés fejlesztésére és az állatértékesítés megszervezésére. A gazdák okszerű és jövedelmező gazdálkodásra való ránevelése céljából gazdasági tárgyú népies tanfolyamokat rendez, népszerű útmutató füzeteket oszt szét közöttük és mintagazdaságokat rendez be a kirendeltség.

A különféle mező-, szőlő- és kertgazdasági munkák végrehajtását, az állattenyésztés különféle ágazatait tárgyaló útmutatókat magyar és rutén nyelven díjtalanul terjeszti. E mellett gondoskodik az érdeklődő községek részére népkönyvtárakról, amelyek elsősorban gazdasági vonatkozású könyveket tartalmaznak.

A gazdák nevelésének leghatásosabb eszköze a személyes tapasztalatokon nyugvó meggyőzés. Elegendetlenül szükséges tehát minél több és minél jobban kezelt mintagazdaság beállítása. A kirendeltség minden járás területén egy olyan területű mintagazdaságot állít fel, amilyen kis-, illetve törpebirtok az illető járás területén a legjobban van elterjedve.

Az állattenyésztés fejlesztése érdekében a kirendeltség előterjesztése alapján a földművelésügyi miniszter megszabta azt az irányt, amelyet Kárpátalja egyes területein folytatni kell. A tenyésztés megvalósításának és általában az állattenyésztés fejlesztésének előfeltétele, hogy megfelelő apaállatok álljanak megfelelő számban rendelkezésre. A tenyész-

apaállatállomány beszerzésének megkönnyítése céljából a földművelésügyi miniszter Kárpátalja területére kamatmentes és jutalékos hitelkeretet engedélyez.

A tenyészapaállatok beszerzésével kapcsolatban az alkalmas istállók megépítéséről is gondoskodik. Amennyiben egyes községek ily istállók megépítésére a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkeznek, a kirendeltség gondoskodik szükséges építési hitelnek kedvező feltételek mellett való megszerzéséről.

A tenyészapaállatokon kívül a kirendeltség tisztafajú tény észüszők beszerzésének támogatásáról is gondoskodik.

A szarvasmarha tenyésztés fejlesztése mellett arra is ügyel a kirendeltség, hogy a gazdák eladó állataikat megfelelő áron értékesíthessék. Ennek érdekében a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete és a Magyar Állattértékesítő Szövetkezet állami megbízásból tömegvásárlásokat végez. Az akció sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az egyes községek részéről egyre sűrűbben érkeznek kérelmek, amelyek az állatvásárló akció kiterjesztését szorgalmazzák az ott tartandó vásárookra.

A kirendeltség közbenjárására az ungvári vágóhíd exportvágóhíd lett, ami lehetővé teszi a Kárpátalján vásárolt szarvasmarháknak az ungvári vágóhídről négyeit állapotban való közvetlen exportját. Húskonzervgyár felállítására is tervbe van véve.

A turjaremetei állami ménes célul tűzte ki Kárpátalja hegyes vidékein a tisztavérű huculólótenyésztés fejlesztését.

A szarvasmarha- és lótenyésztés fejlesztése mellett különös gondot fordít a kirendeltség a sertés-, a kecske-, a juh- és baromfitenyésztés fejlesztésére is.

Az állattenyésztés fejlesztésének előfeltétele a megfelelő legelő. A kirendeltség gondoskodik, hogy minden község rendelkezék ilyen legelővel. Hasonló-

képpen módot keres és talál a meglévő legelők feljavítására. Az elhanyagolt legelők jókarbahelyezése a kormány gondoskodásának tárgya. Ott, ahol inségmunkák szüksége forog fenn és legelőjavításokra is szükség van, az inségmunkával elsősorban legelőjavításokat hajtanak végre.

Azokban a községekben, ahol tejfeleslegek vannak, a kirendeltség tejszövetkezetek életrehívása útján gondoskodik a feleslegek megfelelő levezetéséről.

A kirendeltség vetőmagakció keretében Kárpátalja területén inséges vetőmagot oszt ki. A fizetések vetőmagakció során minden gazda annyi vetőmagot kaphat, amennyit erre a célra kíván.

A gyümölcsértékesítés megkönnyítését is állandóan előmozdítják. A kerti gyümölcsök értékesítésének megszervezésén kívül megszervezik az erdei gyümölcsök (szamáca, málna, vörös- és feketeáfonya) értékesítését is. A kirendeltség megkönnyíti ezek szedését, másrészt gyűjtőközpontok felállításával értékesítését is. Megszervezi a gomba és a gyógynövények gyűjtését, valamint átvételük biztosítását.

A földművelésügyi miniszter a kirendeltség előterjesztésére Ungvár székhellyel egy méhészeti kerületi felügyelőséget állított fel. Az arra alkalmas vidékeken, a vállalkozó gazdák kedvező feltételek mellett kaptárakat kapnak. A méhészet fejlesztése Kárpátalja területén különös fontosságú. Kárpátalján számottevő rostlentermelés nincsen. Kisebb területen a nagybereznai, perecsenyi és ilosvai járásokban termelnek rostlent. A rostlentermelés fejlesztése Kárpátalja területén igen jelentős, mert megindul a háziipari lenszövés, amely a lakosságnak munkaalkalmat ad. A lentermelést az arra alkalmas területeken anyagi támogatással fejlesztik.

A lakosság téli foglalkoztatása és megélhetési

viszonyainak megjavítása érdekében gondoskodnak a háziipar fejlesztéséről és a háziipari termékek értékesítésének megszervezéséről is. Ezen a vidéken egykor virágzó kosárfonó ipart az állami fűzes vesszőtermésének rendelkezésére bocsátásával, szükség esetében új fűzesek létesítésével életképessé kívánja tenni a kirendeltség. A nyírfaseprűk, a fafaragások, hímzések, szőttek és szőnyegek mind olyan cikkek, amelyek egységes irányítás mellett történő előállításáról és értékesítésének megszervezéséről a kirendeltség gondoskodik.

Mezőgazdasági Kamarát is állítottak Ungvár székhellyel, hogy Kárpátalja mezőgazdasági életét irányítsa és felvirágoztassa.

A közölt adatokból a tárgyilagos olvasó megállapíthatja, hogy a kormány minden rendelkezésére álló eszközt felhasznál Kárpátalja lakossága szociális helyzetének javítására, Kárpátalja mezőgazdaságának és állattenyésztésének fejlesztésére.

Társadalmi akció. A testvérközség-mozgalom.

A Felvidék magyaroklakta részének visszatérésekor 1938 őszén Kecskemét városa elhatározta, hogy egy felvidéki várost gondozásába vesz és testvérévé fogad. A testvérré fogadás célja, hogy a húszéves cseh megszállás alatt idegen, sőt magyarellenes szellemben vezetett várost minél bensőségesebben kapcsolja be a magyar életközösségbe. Erősítse az együvé tartozás érzését, a nemzeti öntudatot és azokat a lelki kapcsolatokat, amelyekkel a magyar anyaföld mindnyájunkat keblére ölel.

Kecskemét nemes példáján felbuzdulva *Ambrózy József*, a szolnoki Hungária Villamos Rt. tisztviselője mozgalmat indított abban az irányban, hogy ne csak városokat, hanem falvakat is fogadjanak testvérükké a tehetősebb városok és községek.

Elgondolását közölte Újkecske, szolnokmegyei község főjegyzőjével és írásban is benyújtotta a község képviselőtestületének. Újkecske képviselőtestülete

1938. dec. 2-án tartott rendkívüli közgyűlésén egyhangú lelkesedéssel elhatározta, hogy Perse fisközséget testvérévé fogadja. Újkecske határozatáról Ambrózy József értesítette a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. igazgatóságát. A Rádió igazgatósága magáévá tette a testvérmozgalom szép gondolatát.

A Kecskemét kezdeményezte mozgalomra felfigyelt az ország társadalma. Tetszett a terv. De, hogy a lelkesedés ne legyen szalmaláng és tervszerű vezetés biztosítsa sikerét, a Rádió igazgatósága

1939. január 24-én kelt levelében a Magyar Városok Országos Szövetségéhez fordult. Megküldötte Újkecske község rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonatát, kérte a terv felkarolását, «hogy a visszacsatolt Felvidék népe minél közelebb jusson lélekben Magyarországhoz» és a maga részéről ajánlotta segítségét és közreműködését.

A Szövetség választmánya 1939. márc. 21-én tartott ülésén foglalkozott a Rádió javaslatával. Elhatározta, hogy készséggel vállalja a testvérközség-mozgalom vezetését és irányítását, mert «ez és egyéb ilyen hasonló cselekedet nagymértékben alkalmas volna arra, hogy a nemzeti érzés, a szorosabb együvértartozás érzése elmélyíttessék és ennek kapcsán annak a szakadéknak, mely testvéreinket húsz éven keresztül elválasztotta, még az emléke is minél gyorsabban a telkekből kitöröltessék.»

A választmány e határozata alapján a Városok Szövetségének Elnöksége (Szendy Károly polgármester és Lukács Ödön min. osztályfőnök) 1939. március 29-én kelt köriratában felhívta a városok polgármestereinek figyelmét a Kecskemét kezdeményezte tervre és kérte őket, hogy foglalkozzanak a testvérré fogadás kérdésével és az e tárgyban

hozott határozataikat, valamint esetleges egyéb gondolataikat közöljek velem,

A Szövetség akciója a magyar társadalom minden rétegében lelkes fogadtatásra talált. Az egész magyar társadalmat áthatotta az az óhaj, hogy a szent-istváni Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki részek minél szorosabban és minél intenzívebben kapcsolóssanak be a magyar életközösségbe.

Nemsokára azonban egy örömdetes esemény új irányba terelte a testvérközség-mozgalmat. 1939 márciusában visszajött Kárpátalja. Hazajöttek a rutének.

Húsz évig volt távol Rákóczi népe. A húszéves cseh uralom nemcsak lelkileg, hanem gazdaságilag is megnyomorította a ruténséget. A csehek gyarmatnak tekintették Kárpátalját. Cseh telepeseeknek osztották ki a kövér búzatermőföldeket, csehek ültek a hivatalokban, csehek kapták az egyedárusítási jogosítványokat, sőt hogy teljesen koldussá tegyék a rutén népet, a cseh tisztviselők még cselédeiket is Cseh- és Morvaországból hozatták.

Borsos-Kumjatszki rutén költő azt énekelte, hogy a cseh uralom alatt sötét átok ült a zöld Verchovinán, ahol fájdalommal és szenvedéssé vált még a szépség is. Az idegenek dúsan lakmároztak, hanem az őslakó ruténnek betevő falatja sem volt. 1934-ben szerzett versében az éhség földjének nevezte el Kárpátalját.

Ez az a föld, hol tanyát vert az éhség,
S égig ér a siralom,
Hol azt se tudják, mi a jó reménység,
Mert nem nő más, csak sirhalom.

Kárpátalja visszatérésekor a magyar társadalom rokonérzése a sokatszenvedett, tisztaszívű, becsületes, istenfélő és szegény rutén nép felé fordult.

A testvérközség-mozgalom a magyar társadalom ösztönös megmozdulásának hatása alatt irányt vál-

toztatott. A Felvidék visszatért magyar falvainak a lakosai eléggé jó anyagi viszonyok között élnek, Rákóczi hűséges népe azonban nyomorog. Nemcsak lelki vigaszra, hanem kenyérrre is szüksége van.

A Magyar Városok Országos Szövetsége ösztönösen megértette a magyar társadalom kívánságát. 1939. április 25-én újabb körlevélben fordult a városok vezetőihez és a rutén községekre hívta fel figyelmüket. Akcióját az a megfontolás vezette, hogy a visszakapott nemzetiségi községek nocsak hivatalos, azaz közigazgatási úton érezzék a magyar állam gondoskodó tevékenységét, hanem ezen túlmenően társadalmi megmozdulások révén győződjék meg a nemzetiségi községek lakossága, hogy a magyarság minden téren a legbensőbb testvéri viszonyt kívánja helyreállítani a visszatért országrészekkel. Részt kér a lakosság gondjaiban, osztozkodni kíván bajaiban és örömeiben.

A Magyar Városok Szövetsége, mint a városok egyetemes képvisellete, vállalkozott arra, hogy az egyes városoknak a társadalmi akcióban való részvételét irányítsa és megkönnyítse.

A Szövetség mindig hangsúlyozta, hogy a mozgalom tisztán társadalmi jellegű. A testvéri szeretet cselekvő kapcsolatának megteremtése végett az egyházi, társadalmi és kulturális szervezeteket, ipartestületet, valamint a nagyobb vállalatok vezetését kell bevonni a mozgalomba. «Nem a közigazgatási egységek közt létesül testvéri kapcsolat, hanem a város vagy község közönsége fogadja testvérül a kárpátaljai községek lakosságát. A tisztán társadalmi jelleg azonban megkívánja, hogy a mozgalom élére mindenütt a helyi közigazgatási közületek vezetője álljon, mert csak így van meg a biztonsítéka annak, hogy a mozgalom állandóságát és egyre szélesebb keretek közt való kifejlesztését bizonyos erkölcsi szankcióval biztosíthassuk.»

A városok és községek vezetői azonban nem járhatnak el önkényesen. Megfelelő előkészítés után a polgármesterek, illetőleg községi jegyzők önkormányzati testületük gyűlése elé viszik az ügyet és csak az itt nyert felhatalmazás alapján cselekednek. Ez az önkormányzati állásfoglalás nehézkes ugyan, de biztosítja azt is, hogy a mozgalom a magyar társadalomnak az önkormányzati' testületekben képviselt legszélesebb rétegeire is kiterjed, belevonja az egyes városok, községek különféle társadalmi szerveit, egyesületeit is — ezenkívül mint közgyűlési határozat végrehajtása a közületnek nem tetszésszerinti tevékenységétől függ, hanem közigazgatási kötelességévé válik.

A Szövetség rövid útmutatást ad, hogy mit tehet a város vagy község a testvérvé fogadott község érdekében. Csak általános irányelveket szab anélkül, hogy az egyes városok egyéni kezdeményezését befolyásolná.

A testvérré fogadott községekkel (községgel) a város közönsége a legszorosabb kapcsolatokat társadalmi, kulturális, szociális, üdültetési akciók, sport, azonkívül gazdasági és idegenforgalmi téren veheti fel.

Kulturális téren ajánlható: népművészeti csereakció, a szellemi érintkezés fejlesztése, honismeret növelése céljából vándorutak szervezése, kultúrházak létesítése, hangversenyek, iparművészeti kiállítások rendezése, gyermekek továbbképzésének biztosítása ösztöndíjak segítségével.

Szociális téren: öreg, omladozó házak jókarbatétele, anya- és csecsemőgondozás vállalása, elesett családok háztartásának szervezése (vitamint kímélő) főzés, házassági prémium nyújtása által testvérközségbeliek összeházasodása, testvérközségbeli leányoknak háztartási alkalmazottként való alkalmazása.

Közegészségügy terén: fiatalok üdültetése, főiskolai diákok üdülő- és munkatáborának, középiskolát végzett leányok munkatáborának létesítése, csereüdültetés.

Testnevelés terén: sportok művelése, csapatos sportesemények rendezése a testvérközségek között.

Közgazdaság terén: belső idegenforgalom fejlesztése, közmunkáknál idegen munkaerők szükségére esetén testvérközségbeliek elsőbbségben részesítése, karácsonyi fenyőbeszerzéselc ennek ellenében szalonna és tengeri juttatása, Esetleg állatok téli etetőjének építése.

E kapcsolatok kiépítését és fenntartását megkönnyíti, hogy a felmerülő kiadások ellen — ha a város vagy község teljesítőképességével arányban állanak — illetékes helyen kifogást nem emelnek akkor sem, ha a rendes háztartási költségvetés keretén kívül szavazzák meg. A testvérré fogadott községgel való személyes érintkezés felvételének megkönnyítése céljából a Magyar Államvasutak a legmesszebbmenő utazási kedvezményt nyújtja.

Azt is tanácsolja a Szövetség, hogy a testvérré fogadás előtt a város vagy a község feje megbízottat küldjön a kiszemelt községbe annak megállapítására, hogy mily társadalmi, kulturális és szociális intézkedésekkel lehetne a testvériséget a város és község között a nagy cél érdekében kiépíteni.

Ez a kiszállás módot és lehetőséget ad arra is, hogy a költségek tekintetében némi tájékozódást szerezzenek. Mindezekon kívül célszerű az akcióban való részvétel módjának megállapítására vonatkozó tanácskozássba, a helyi társadalmi és kulturális szervezetek vezetőségét és olyan nagyobb vállalatok igazgatóságát is bevonni, amelyek a városi élettel szoros kapcsolatban vannak s működésük jellegzetességét is a várostól kapják. A Szövetség felszólítására a Községi Jegyzők Országos Egyesülete is

belekapcsolódott a testvérközség-mozgalomba és erejéhez képest kiveszi részét.

A legtöbb város és község felvette az érintkezést a testvérközségekkel és gondoskodik róluk. 1939 nyarán cserkészcsapatok, leventecsapatok táboroztak a Kárpátalján lévő testvérközségek területein s kiépült a magyar-rutén népek között az igazi testvéri szolidaritás. Rutén gyermekek csapatostul jártak az anyaországba nyaralni és magukkal vitték a magyar társadalom őszinte rokonérzését és szeretetét.

A testvérközség-mozgalom harmadik hónapjában mintegy 500 rutén gyermeket nyaraltattak magyar városok. Nagy szám, ha figyelembe vesszük, hogy a testvérré fogadás időpontjától kezdve úgyszólván csak néhány napjuk volt a városoknak a nyaraltatás előkészítéséhez. A magyar városok mindent elkövettek, hogy a rutén gyermekek jól érezzék magukat és szinte versenyeztek szeretetük és áldozatkészségük kimutatásában. A békéscsabai leventék például 15 rutén leventét leventeruhával láttak el. Órák és más emléktárgyakat adtak nekik. Sok város ételmet, gyümölcsöt küldött a testvérközségek gyermekei számára, hogy azok se nélkülözzenek, akiket nem tudtak nyaraltatni.

Az iskolavárosok lehetővé tették, hogy Kárpátalja tanulni vágyó ifjúsága minél kedvezőbb feltételek mellett folytathassa tanulmányait. A testvérkörzeteket felkeresték a városok lakói, hogy heteket töltsenek a Verchovina, a Vereckei-szoros, az Uzsokiszoros és a Tatár szoros környékének pompás hegyvidékén. Egyre divatosabbá lett Magyarországon a rutén háziipari termékek, néphímzések vásárlása és több város külön üzlethelyiséget létesített az árusításukra.

A rutén nép nem könyöradományt, hanem munka-lehetőséget kér, azért sok városban kárpátaljai

rutének működnek közre a mezőgazdasági munkáknál, rutén lányokat alkalmaznak a háztartásokban, valamint iparostanoncokul is.

Ahol még nem volt, oda a testvérváros vagy a testvérközség nemzetiszínű lobogót küldött, és felvilágosító könyveket a könyvtáraknak, képeskönyveket, játékszereket a kisgyermekeknek. Több testvérközség gyermekei számára karácsonyi ünnepeket rendeztek, ajándékok, élelmiszerek, édességek küldésével.

Az anyagi áldozatok mélyekénél is fontosabb, hogy a testvérközségek lakóival való közvetlen, szíves kapcsolatok megteremtése tekintetében is igen szép eredményeket ért el a legtöbb város és község. Lelki kapcsolatot teremtettek a magyarság és Rákóczi népe között. A testvérközség mozgalom vezetésével és irányításával sok munkát, gondot és költséget vállalt magára a Városok Szövetsége és a Községi Jegyzők Országos Egyesülete, de szívesen teszik, mert hazafias és emberbaráti kötelességet teljesítenek vele.

A testvérközség-mozgalom páratlan sikert ért el. A magyar társadalom szeretető kárpátaljai rutén ajkú testvérei iránt nemcsak segíteni-akarásban, hanem tényleges segítségben nyilatkozott meg. Kárpátalja legtöbb községét már testvérré fogadta valamelyik város vagy falu. Rövid idő kérdése, hogy egy ruténajkú község se legyen, amelyet ne támogathatna és gondjaiban, örömeiben ne osztozna egy magyar város vagy község is.

Statisztikai adatok

A Kárpátalján és kisebb számban Zemplén, Sáros és Szepes megyében laknak a rutének.

A kormány 6200/1939. M. E. sz. rendeletével a rutén-többségű kárpátaljai területet (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung) három közigazgatási kirendeltségre osztotta. A terület élén az államfőtől kinevezett kormányzói biztos áll. ő gyakorolja a vármegyei törvényhatóságokat megillető szabályrendeletalkotási jogkört és megilletik őt mindazok a jogok, melyeket a jogszabályok a főispán hatáskörébe utalnak.

A kormányzói biztost a kárpátaljai területet érintő általános érdekű kérdésekben az államfőtől kinevezett főtanácsadó tájékoztatja. Az ilyen kérdések tárgyalása céljából a kormányzói biztos székhelyén a főtanácsadó elnöklete alatt véleményező és indítványozó bizottság működik, melynek nyolc tagját a m. kir. miniszterelnök nevezi ki. A területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a rutén. A kormányzói biztos azokat a miniszteri rendeleteket, amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre kiterjed, a kárpátaljai terület hivatalos lapjában, a Kárpátaljai Közlönyben (Podkarpatszkij Visztnik-ben) — lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egyidejűen — magyar és rutén nyelven hasábosán teszi közzé. Ugyanígy teszi közzé a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, valamint a kormányzói biztos vagy a közigazgatási kirendeltség vezetője által kiadott általános jellegű rendelkezéseket és közleményeket.

A járáások és a községek szervezetére vonatkozólag — egyes eltéréseket nem tekintve — a magyar jogszabályok az irányadók.

A Magyar Statisztikai Szemle 1939. augusztus 8-i számában Thirring Lajos³⁸ a következőkben ismerteti az 1939 júliusában végrehajtott kárpátaljai népösszeírás előzetes eredményeit:

Kárpátalja területe: 12,146 km².

Összes népessége: 671,962.

A népesség megoszlása közigazgatási kirendeltségek és járások szerint:

Közigazgatási kirendeltség, járás	Összes polg. népesség		A népesség százalék szerint évi átlagban
	1910	* 1939 július 15	
A) Beregi közigazgatási kirendeltség.			
Ilosvai járás. _____	42.528	56.770	1-17
Munkácsvidéki járás _____	52.952	72.379	1-29
Bzolyvai járás _____	43'403	60.930	1-42
Összesen	138.883	190.079	1-29
B) Máramarosi közigazgatási kirendeltség.			
Husztói járás _____	54.584	81.395	1-72
Nagyszállói járás _____	44.533	61.719	1-35
Ökörmezői járás _____	31.682	41.458	1-08
Bakói járás _____	50.782	67.874	1-18
Técsői járás _____	64.364	94.137	1-62
Összesen	245.945	346.583	1-44
C) Bngi közigazgatási kirendeltség.			
Nagybereznaei járás _____	42.128	52.004	0-82
Perecsenyi járás _____	21.290	26.279	0-82
Szobránci járás _____	22.472	24.243	0-28
Ungvidéki járás _____	21.054	25.638	0-76
Összesen	106.944	128.164	0-70
A visszatért kárpátaljai terület összesen _____	491.772	664.826	1-24
D) A visszacsatolt felvidéki részhez tartozó községek s község- és városrészek			
A), B), C) és D) együtt _	4.671	7.136	0-85
A), B), C) és D) együtt _	496.443	671.962	1-24

A népesség anyanyelvére és vallására vonatkozó adatok még nincsenek feldolgozva, de az eddigi eredményekből megállapítható, hogy Kárpátalja népességének körülbelül 65—70%-a rutén, a többi magyar, lengyelzsídó és német.

Kárpátalján kívül még Zemplén-, Sáros- és Szepes-megyében is mintegy 100,000 rutén él. A Tisza balparti részén a trianoni Romániának ítélt területen is van kb. 20,000 rutén.

A kárpátaljai vajdaság.

A m. kir. kormány 1940. július 23-án törvényjavaslatot nyújtott be a kárpátaljai vajdaságról. Törvénybe iktatja azt az állapotot, amelyet — egykét eltérést nem tekintve — a 6200/1939. sz. M. E. rendelet teremtett és amely *de facto* fennáll a Kárpátalján. A szentistváni magyar politika ezeréves gondolatához híven a törvény biztosítja, hogy a rutének magánéletükben, iskoláikban és templomaikban a maguk szokását, nyelvét és műveltségét ápolják és fenntartsák, de azért a vajdaság intézménye mégsem teremt államot az államban és nem bontja meg a magyar állam szerkezeti egységét. A kárpátaljai vajdaság közigazgatása azonos az egész országgal, azzal a különbséggel, hogy a Kárpátalján két hivatalos nyelve van a közigazgatásnak és a bírászkodásnak: a magyar és a rutén. A törvény a vegyes lakosságú területen megteremti a teljes és tényleges jogi egyenlőséget.

Irodalom

A ruténekről a múlt század elejéről kezdve igen sok tanulmány és könyv jelent meg. Főleg az oroszok írtak sokat. A XIX. század első felében Bronevszkij, Glinka, Keppen, Lituchin, Nadezsdin, Orlay, Szocznyevszkij stb. tájékoztatták az orosz nagyközönséget a kárpátaljai ruténekről. A magyar közönség Détsy és Mészáros könyvéből, a Tudományos Gyűjteményben és más lapokban megjelent cikkekből értesült róluk. A XIX. század első felében megjelent munkáknak nincs történeti értékük.

Az első tudományos munkát a ruténekről H. Biderman írta. Könyve megjelenése után megkezdődött a komoly történeti kutatás, amelyben a magyar történetírókon kívül az orosz Barszov, Budilovics, Francev, Grot, Filevics, Ilovájszkij, Kunik, Petrov, Sachmatov, Szobolevszkij és Vaszilevszkij vettek részt. Az ukránok közül Hrusevszkij, Franko, Tomasivszkij, a tótok közül Czambel és Misik, a csehek közül Chaloupecky, Kadlec és Niederle említendők. A rutének történetírói: Beszkid, Kaminszky. Kondratovics, Szulincsák az okleveleket alig veszik figyelembe. Igen sok értékes anyag van a folyóiratokban és lapokban.

A XIX. század irodalmát összeállította V. A. Francev az Obzor vaznéjSich izucenij Ugorskoj Husi. Varsav: zországról s jóló fontosabb tanulmányok). Francev művéhez pótlásokat és helyesbítéseket közöl Hnatyuk a Zapysky Nauk. Tov. im Seviénka XLV. kötetében.

Ezenkívül megjelent még 2 bibliographiai munka:
I. Král, Geograficka bibliografie Podkarp. Rusi. Praha, 1923. Észrevételek és pótlások hozzá: Fl. Zapletal, Králova bibliografie Podk. Rusi. Olomouc, 1925. E. Perfeckij is közöl irodalmat az Izvestija Otd. russk. jazyka i slov. Imp. Akademii Nauk XIX. kötetében.

Fontosabb művek:

H. Biderman, Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. Innsbruck, I. 1862., II. 1867.

Bonkáló Sándor, A magyar rutének. Budapest, 1920.

A. Bonkáló, Die ungarländischen Ruthenen. Ungarische Jahrbücher I. Berlin, 1921.

Bonkáló Sándor, A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. Pécs, 1935.

S. Czambel, Slovenska reí a jej miesto v rodine slovanskyh jazykov. I. V Turcianskom Sv. Martiné r. 1906.

Darás Gábor, A Ruténföld elszakításának előzményei. Újpest, 1936.

Hodinka Antal, A kárpátalji rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. Budapest, é. n. (1923).

Hodinka Antal, A munkácsi görög katolikus püspökség története. Budapest, 1909.

Hodinka Antal, A munkácsi görög szertartáséi püspökség okmánytára. I. Ungvár, 1911.

L. Niederle, Slovanské Starozitnosti. Původ a pocatky Slovanu vychodnych. Praha, 1924.

A. Petrov, Materialy k istorii Ugorskoj Rusi. I. S.-Petersburg, 1905., II. 1906., III. 1906., IV. 1906., V. 1908., VI. 2. 1909., VI. 1. 1911., VII. 1914.

A. Petrov, Materialy k istorii Zakarpatskoj Rusi VIII. Praga, 1923.

A. Petrov, Kanoniceskie vizitacii 1750—1766 gg. v varmed'ach Zemplinskoj, Sarisskoj.Spisskoj i Abaujskoj. Uzhorod, 1924.

A. Petrov, Drevnejsija gramoty po istorii Karpatorusskoj cerkvi i ierarchii 1391—1498 gg. V. Praze, 1930.

A magyar tudományos folyóiratokon kívül igen sok értékes adat van a Naukovyj Zbornik-ban (Prosvita, Uzhorod 1921—38) és a Podkarpátska Búéban stb. Főleg Hadzsega V. és Gabriel F. tanulmányaiban.

Az eredeti kutatások nélkül irt kompilációk felsorolását mellőzöm.

Jegyzetek

¹ Tagányi Károly, Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv IX. Bp. 1899.

² W. Semkowicz, Geograficzne podstawy Polski Chrobrego (Kwartalnik hist. XXXIX., 2. Lwów, 1925.). — Potkanski, Kraków przed Piastami (Rozp. Akad. um. Kraków, XXXV, 1898). — Zachorowski, W^gierskie i polskie osadnictwo Spizu (ib. LXII. 1909.). — Arnold, Terytorja plemienne Polski Piastowskiej (Prace komit. dia atlasu hist. Polski, 2. Kraków, 1927).

³ A. Bonkáló, Die ungarlandischen Ruthenen. Ungarische Jahrbücher. I. 221—226. — Hodinka Antal, A munkácsi gör. kát. püspökség története 59 sk.

⁴ Anonymus X. Szentpétery, Scrip tores Rerum Hungaricarum I. Budapestini MCMXXXVII. p. 47.

⁵ Anonymus LVII. Szentpétery i. m. I, 113.

⁶ Biderman II, 44.

⁷ Kl'úeévskij, Kurs ruszkoj istorii I. 358—359.

⁸ Istvánffy, Historiarum Regni Hungariáé libri XXXIV. Viennae, 1758. lib. 16. p. 168.

⁹ Hodinka, A munkácsi gk. püsp. tört. 21.

¹⁰ Lehoczky, Adalékok a kenézek intézményéhez. Történelmi Tár, 1890.

¹¹ Hodinka, A munkácsi gk. püsp. tört. 72.

¹² Hodinka, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. p. 359, 349.

¹³ Hodinka, Az orosz évkönyvek magy. von. 351.

¹⁴ Javorskij, Staraja latinskaja zapiska o s. Huklivoj. Karpatskij Svét. Uzhorod, 1929 No. 10, p. 739.

¹⁵ Kőszeghy, Lipcsey Zsigmond orosz telepesei Máramarosban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle I., 331—343.

¹⁶ Hodinka A., II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a «gens fidelissima». Pécs, 1937. p. 3.

¹⁷ Hodinka, II. Rákóczi Ferenc. 55.

¹⁸ A magyar kir. udvari kancellária 1751. szept. 17-én kelt jelentése. — V. ö. H. Biderman, Russiche Umtriebe in Ungarn. Innsbruck, 1867.

¹⁹ Bonkáló, A kárpátalji rut. irod, és művelődés 42—43.

²⁰ E reformok részletes ismertetését l. Darás Gábor könyvében (A Ruténföld elszállításának előzményei. Újpest, 1936. p. 64—83.).

²¹¹ Darás G. A Ruténföld elszakításának előzm. 99.

²² Petrov, Drevnéjéja... E művében kutatásai eredményeit foglalja össze és a kérdés irodalmát is közli.

²³ Basilovits, Brevis notitia foundationis Th. Koriatovics. Cassoviae, I—II. 1799.

²⁴ Bresslau, Handbuch dér Urkundenlehre. I—II. 1912—1915.»

²⁵ A. Krymskij, Ukrajinskaja Grammatika. Moskva, 1907. I. 128—129, 139—140, 141—191.

²⁸ I. Z. Ric, Rodovy byt na Slovensku a v Uherské Rusi. Öasopis Ö. Mus. 1878.

³⁷ A részletes irodalmat lásd S. Czambel, Slovenská rec. V Turcianskom Sv. Martine r. 1906. c. munkában.

²⁸ Bonkáló, A kárpátalji rut. irod, és műv. A részletes bibliographiát e műben megtalálja az érdeklődő.

²⁹ Petrov, Drevnéjsaja cerkovnoslavjanskaja gramota 1404 g. Uzhorod, 1925.

^{301.} A. Javorskij, Vetchozavétnyja biblejskija skazanija. Uzhorod—Praga, 1927. p. 58.

³¹ Javorskij, Vetchozavétnyja . . . 28, 35, 36, 49, 58, 66, 68.

³² Javorskij, Vetchozavétnyja. 6.

³³ O. Broch, Slavische Phonetik. Heidelberg, 1911. p. 49, 80.

³⁴ Ruskij Narodnyj Golos. Uzhorod 1938. No. 71.

³⁵ Hnat'uk, Holovackij, De-Vollan, Verclrratskyj, Vrabel' s mások népköltési gyűjteményei.

³⁶ Acsádi, A magyar jobbágyság története. Bp. 1906.

³⁷ Gabriel, Poddanské poméry na uzhorodském panstvike konci XVII. st. (Naukovyj Zbornyk «Prosvita». Uihorod, 1933—34.).

³⁸ Thirring Lajos, A visszatért kárpátaljai területen végrehajtott népösszeírás előzetes eredményei. Magyar Statisztikai Szemle 1939. évi 8. szám.

TARTALOM

' Oldal

Előszó 5

I. A rutén telepítés története.

Rutén legenda a magyar és a rutén sorsközösségről. — A ruténeklakta terület határai. — Az Árpád-kori országhatárok: a gyepűrendszer. — Rutének hazánkban a tatárjárás előtt. — A rutének rendszeres betelepítése Kárpátaljára. — A rutének észrevétlen beszivárgása az Erdős-Kárpátokba. — A rutének élete a XVII. század közepéig. — Rákóczi szabadságharca. — A gens fdelissima. — A rutének az 1848/1849. szabadságharcban. — Az ungvári gör. kát. papnövendékek szabadságdala. — Orosz kémek hazánkban. — A rutének a világháborúban 7

II. A rutének a cseh megszállás korában.

Harc a rutén önkormányzatért. — A müncheni döntés hatása. — Ukrán uralom a Kárpátalján..... 38

III. Téves tanítások a rutének politikai történetéről.

A kárpátaljai rutének dicső múltjáról szóló téves vélemények eredete. — A látszólagos bizonyítékok cáfolata. — Anonymus tudósítása a ruténekről. — Emericus, dux Ruizorum. — Marchia Ruthenorum. — Ruszka-Krajna. — Rutén püspök Biharban. — Dux Ruthenorum. — Petro Petrovics (Pető Péter) rutén főúr lázadása. — Koriatovics Tódor herceg hamis adománylevele. — Ungvár..... 46

IV. A rutének eredete és neve	60
V. Rutén néptörzsek.	
A siklakók (dolisnyánok). — A hegylakók (verchovinaiak, verchovincok). — Huculok. — Bojkók. — Lerakók	70
VI. A rutén irodalom és művelődés.	
Kezdetől a XVI. század végéig. — A XVII. és XVIII. század népies irodalma. — Hunga- rismusok a népies irodalomban. — A XIX. század ruszofil irodalma. — A cseh megszállás korának irodalma,	102
VII. A rutén népköltészet	135
VIII. Vallás és egyház.	
A görög katolikus egyház. — A görög keleti (právoszláv) egyház	143
IX. Közgazdasági állapotok.	
A rutének anyagi helyzete a XVII. század közepéig. — A XVII. század közepétől a XVIII. század végéig. — A XVIII. század végétől Trianonig. Az Egán-féle hegyvidéki akció. — A felszabadult Kárpátalja újjá- építése. A kormány akciója. — A magyar tár- sadalom akciója. A testvérközség-mozgalom.	153
Statisztikai adatok	170
Irodalom	179
Jegyzetek	181